Markus Eberharter
Institute of Book and Readership, National Library, Poland
mail: m.eberharter@bn.org.pl
ORCID: 0000-0001-8398-2270

A BOOK COLLECTION AS FOUNDATION OF ACADEMIC WORK. IDENTIFICATION AND CHARACTERIZATION OF ALEKSANDER BRÜCKNER'S TRACES OF READING

DOI: 10.36155/PLib.14.00004

ABSTRACT

Based on the theoretical frameworks of Manuel Bamert and Magnus Wieland this article examines the traces of reading left by Aleksander Brückner in his private book collection, today held at the Library of Slavonic Studies at the Humboldt University of Berlin. These traces – e.g. annotations, underlinings, marginal notes, punctuation marks, vertical lines, corrections, and occasional comments – offer insight into Brückner's working methods as a scientist, his intellectual interests, and reading habits. One of the fundamental and very difficult questions is, how to clearly distinguish Brückner's own traces from those added by other readers after 1945, when his books have been publicly accessible. Discussing numerous examples e.g. from Badecki, Chrzanowski, Feldman, or Bystroń, it is shown, how the characteristic traces of Brückner look like, focusing on such aspects as handwriting, language, typical writing tools, graphic habits or the content of comments. In some cases, the connection between Brückners traces of reading

and his reviews, published in scientific journals, is also highlighted (e.g. corrections of dates, names, or philological details, short lines marking important passages, and occasional marginal comments). This might be helpful to identify clearly other books that he donated to the library, but which contain no ownership marks.

KEYWORDS: Aleksander Brückner – traces of reading – marginalia research – private book collection – Library of Slavonic Studies (Humboldt University of Berlin)

1. Introduction

Traces of usage and reading found in the books that once used to belong to scholars and scientists provide us with precious information on the state of knowledge and inspiration, as well as intellectual bonds of their owners, while also testifying to the very process of absorbing their texts by the owners. In the same way they demonstrate which fragments aroused the reader's interest or prompted a critical reaction. They, therefore, reflect a certain strategy of working with the text, introducing an order into the reading process, while also aiding to find in the read texts fragments important for the preparation of the reader's research. What we regard as traces of reading can be either modest graphic marks, such as an underlining of single words or phrases or their copying in the margin, simple punctuation marks, e.g., exclamation or question marks, as well as shorter or longer vertical lines along a certain paragraph, but also detailed verbalized commentaries or longer factual remarks going beyond the text fragment.[1]

What researchers into the history of reading find exceptionally interesting are the cases in which the author of the reading traces in a book or a whole book collection is known. Since for re-

1 With respect to these general remarks see : U. Rautenberg, 'Marginalienforschung', in ed. eadem *Reclam Sachlexikon des Buches. Von der Handschrift zum E-Book,* Stuttgart 2015, p. 1335 and: U. Rautenberg/U. Schneider, `Historisch-hermeneutische Ansätze der Lese- und Leserforschung', in ed. eaedem, *Lesen. Ein interdisziplinäres Handbuch,* Berlin/Boston 2015, pp. 85–144, here: pp. 103–105.

searchers books and their own book collections constitute one of the basic working tools[2], their book collections, not necessarily as a whole, but also in single book copies reflect their academic activity and the manner in which they tackle definite topics and ideas. Not only do the traces of usage and reading testify to what texts were read, but they also allow to follow the manner in which specific motifs or ideas were received.

2. On Traces of Reading and Research into Them

The present paper is intended as an introduction to the research into reading traces in Aleksander Brückner's book collection, today at the Library of the Slavonic Languages and Literature Department at Berlin's Humboldt University, still awaiting a comprehensive study also in this respect.[3] On selected and representative examples I will show what kind of reading traces can be found in the books once belonging to Brückner, how they can be characterized and identified, in order to be distinguished from the traces left by other readers which can be found today in his books. Furthermore, I attempt to formulate introductory conclusions with respect to the way Brückner read a given text, and whether he was doing it in relation to his work on a publication, e.g., a review. As much as the last aspect, namely to what degree various reading marks can help us understand the process of how different texts were created is obviously important, the study of a given book collection like that of Brückner should not be limited only to it, as justly pointed to by

2 For this aspect: J. Doborosky, *Der Philologiebegriff August Boeckhs im Spiegel seiner privaten Büchersammlung*, Berlin 2020, pp. 14–19.

3 The research into Brückner's book collection is only at its preliminary stage since it has not been long since we found out about its existence (on this in more detail: M. Eberharter, 'Aleksander Brückner's private library (viewed as a part of his personal archive)', in *Polish Libraries* 13/2025, pp. 5–32). In order to understand the potential range of research into traces of reading and usage in Brückner's books let us consider the numbers resulting from the study of the private book collection of Thomas Mann, which is ca fourfold larger than Brückner's, and in which in about 4,300 books over 143,000 usage traces have been identified, these including ca 137,000 traces of reading (i.e., markings, underlinings, corrections, marginalia, etc.). M. Bamert, *Stifte am Werk. Phänomenologie, Epistemologie und Poetologie von Lesespuren am Beispiel der Nachlassbibliothek von Thomas Mann,* Göttingen 2021, pp. 20–21.

Magnus Wieland.[4] The latter observes that academics' studies are based on far more books than just those found in their private book collections, while the traces of reading are never limited merely to the spots one plans to later use directly in his or her research. The existing reading traces, however, as much as the books that lack them, testify to various contexts and multifaceted intellectual or cultural relations, says Wieland, which encompass the texts read by a given academic, for this reason the cognitive value of the existing traces does not get exhausted only with respect to the genetic issues related to the researcher's texts.[5] As observed by Javier Marías, we leave markings in texts not only in view of their usefulness, therefore, studying a private book collection, adds Claudine Moulin, can provide general information on how the collection's owner understood him/herself both as a reader and author. [6] As a result, the purpose of the present paper is to identify and preliminarily classify Brückner's reading traces, and, to a lesser degree, interpret them in view of his research. The investigation of this issue will be possible in the future with the use for the analysis of a much larger number of books from Brückner's collection than it was possible in the present paper.

Moreover, the above remarks lead to the conclusion that the investigation of reading traces of a person should not be limited thematically; contrariwise, it can be related to varied aspects. Manuel Bamert even emphasizes that despite the growing number of publications no academic consensus has essentially been reached on what cognitive potential is contained in the analysis of reading traces, thus there exists neither a homogenous terminology, nor a cohesive classification in this respect which would be generally acclaimed by

4 With respect to these remarks: M. Wieland, 'Materialität des Lesen. Zur Topographie von Annotationsspuren in Autorenbibliotheken', in ed. M. Knoche, *Autorenbibliotheken, Erschließung, Rekonstruktion, Wissensordnung*, Wiesbaden 2015, pp. 147–173, here: pp. 153–158.

5 Ibidem, p. 173.

6 C. Moulin, 'Am Rande der Blätter. Gebrauchsspuren, Glossen und Annotationen in Handschriften und Büchern aus kulturhistorischer Perspektive', in *Quarto* 30–31/2010, pp. 19–26, here: p. 23 (Moulin refers here to Marías's paper *Lesen mit dem Stift* [2008]).

academic circles.[7] On the other hand, this allows a certain flexibility and an individual description of reading traces found in a book collection of a given individual, since every reader displays different habits and a different manner of leaving markings in his/her books. This applies to both the number of annotations or marginalia and their quality (from concise remarks to elaborate comments). With respect to Brückner's book collection a more precise characterization and classification of his reading traces should be worked out, which, as already stated above, would require on the one hand a study of a much larger number of his books, but would also go beyond the framework of this article. In view of the above, I have resorted to the terminology proposals worked out by Bamert or Wieland, which are briefly presented in Section 4. They allow to provide an overall description of what Brückner's traces of reading are.

Furthermore, it has to be added that in the present article I focus exclusively-on those reading traces which point to any form of an intellectual work with the text, and result directly from the process of its assimilation.[8] Such traces are found, first of all, on the pages containing the book's main text, and are most commonly made in pencil: a graphite or coloured one (less frequently in ball pen, ink, or – in more recent days: in a felt-tip pen or a marker).[9] This means that, although equally important, not all the other usage traces have been considered by me,[10] particularly dedications or other remarks by Brückner which are not related to his reading. However, let me also point to another characteristic mark of usage we come across in several of Brückner's books: interestingly, Brückner had a habit of writing down the book's author's address on the book cover, next

7 Bamert, *Stifte am Werk…*, pp. 9, 15, and 27–28.

8 Ibidem, p. 66.

9 For this reason Bamert speaks of the traces of reading created with various writing tools ('Stiftspuren') – Ibidem, pp. 70–73. As shown by the research of ca 10% of Brückner's book collection he most often used a simple pencil or a coloured crayon in blue or black when reading. This may constitute an important tool for the identification of his traces of reading.

10 For Bamert this concept encompasses all the traces created in a book following the completion of the process of its production – *Stifte am Werk…*, p. 24. See also: Ibidem, pp. 57–66 and: Wieland, *Materialität des Lesens…*, p. 159 ('non-receptive traces').

to his name, as was the case with Tadeusz Sinko [Figs. 1 and 2],[11] or on the half-title page, under a dedication to him, as was the case with the edition of Stanisław Herakliusz Lubomirski's *Trafunek*

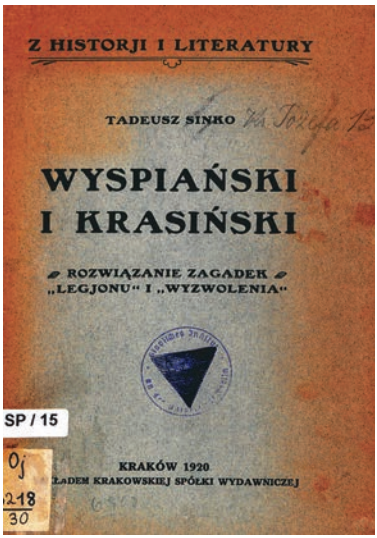

FIG. 1.

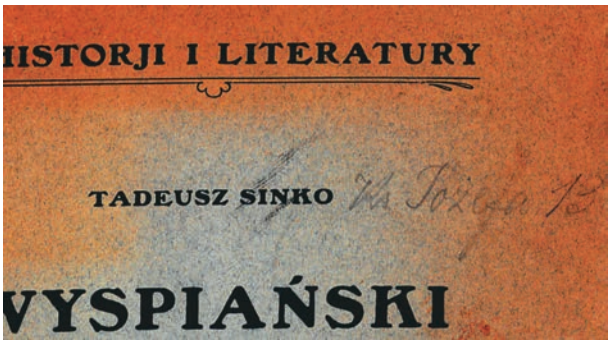

FIG. 2.

11 T. Sinko, *Wyspiański i Krasiński. Rozwiązanie zagadek „Legjonu" i „Wyzwolenia"*, Kraków 1920 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, sygn. Oj 8218/30). Sinko indeed lived in Cracow at 13 Księcia Józefa (Poniatowskiego) Street – R. Turasiewicz, *Tadeusz Sinko (1877–1966)*, in eds. J. Michalik/W. Walecki, *Złota księga Wydziału Filologicznego*, Kraków 2000, pp. 253–266, here: p. 256 (https://ruj.uj.edu.pl/entities/publication/df526c04-b877-4638-8765-f64c5eef680a; accessed: 30 December 2025).

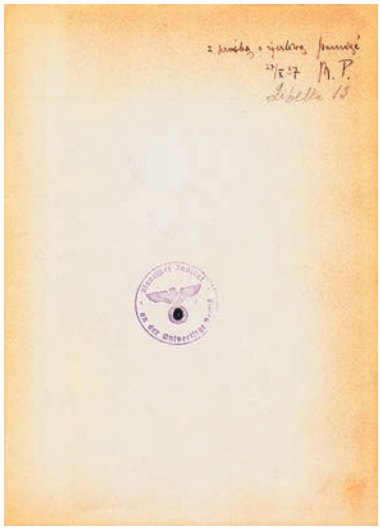

FIG. 3.

nieszczęśliwy edited by Roman Pollak [Fig. 3].[12] Neither do I discuss all the potential material traces, such as e.g., inserts added to a book, or contrariwise: torn out and missing pages, so-called dog-ears, the usage condition of a given book, the cover's damage, etc. As for the 'receptive-destructive' traces, [13] I have not identified as yet such Brückner's interventions, particularly with respect to the most destructive ones. One can, however, today find in his books certain procedures introduced by bookbinders who bound respective copies with the Berlin Library's needs in mind, and who cut off pieces of pages from all sides [Figs. 3a and 3b]. Owing to this the book has become smaller, not taking so much room on the shelf, yet due to this many of Brückner's marginalia are no longer legible in some parts.[14]

12 St. H. Lubomirski, *Trafunek nieszczęśliwy / P. L. M. K.*, ed. R. Pollak, Poznań 1936 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Oi 7999). Pollak's Poznan address was: Libelta 13 m. 8 – 'Skład Polskiej Akademii Umiejętności', *Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności* 1946/1947 (=1948), p. XXV.

13 Wieland, *Materialität des Lesens…*, p. 170.

14 As one example: K. Badecki, *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku. Monografja Bibljograficzna*, Lwów/Warszawa/Kraków 1925, p. 426 (ZwB Fremdsprachl.

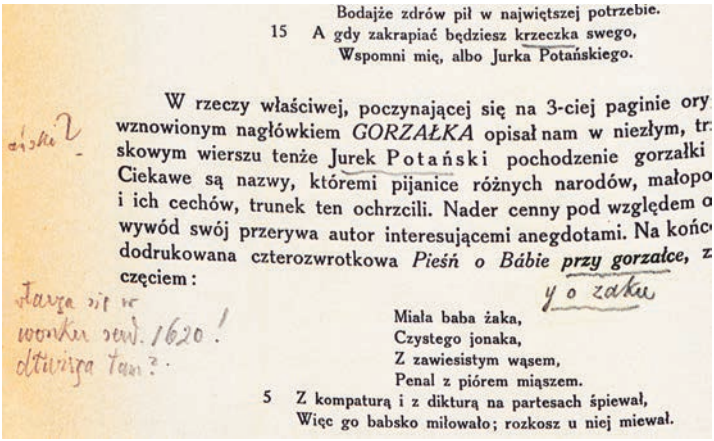

Bodajże zdrów pił w największej potrzebie.
A gdy zakrapiać będziesz krzeczka swego,
Wspomni mię, albo Jurka Potańskiego.

W rzeczy właściwej, poczynającej się na 3-ciej paginie ory
wznowionym nagłówkiem *GORZAŁKA* opisał nam w niezłym, tr
skowym wierszu tenże Jurek Potański pochodzenie gorzałki
Ciekawe są nazwy, któremi pijanice różnych narodów, małopo
i ich cechów, trunek ten ochrzcili. Nader cenny pod względem o
wywód swój przerywa autor interesującemi anegdotami. Na końc
dodrukowana czterozwrotkowa *Pieśń o Bábie przy gorzałce*, z
częciem:

Miała baba żaka,
Czystego jonaka,
Z zawiesistym wąsem,
Penal z piórem miąszem.
Z kompaturą i z dikturą na partesach śpiewał,
Więc go babsko miłowało; rozkosz u niej miewał.

FIG. 3a.

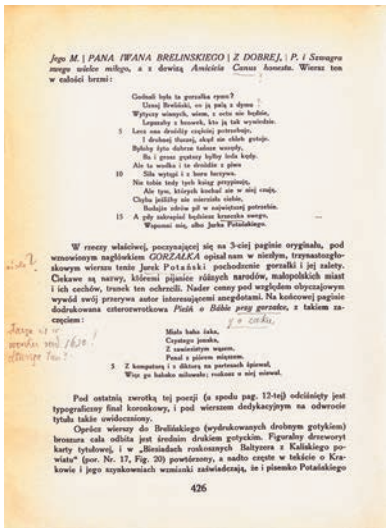

Jego M. | *PANA IWANA BRELINSKIEGO* | *Z DOBREJ*, | *P. i Szwagra*
swego wielce miłego, a z dewizą *Amicitia Canus honeste*. Wiersz ten
w całości brzmi:

Gorzałi była to gorzałka rzetka?
Uczuj Breliński, co ja paję z dymu:
Wytyczy winnych, wiem, z nich nie będzie,
Legendy z browark, kto ją tak wymieszał.
Lecz ona drudzy częściej potrzebuje,
I drobnej dżuraj, skąd nie zlich gotuje.
Bybaky żyto dobrze tobie wszystky,
Bo, i grosz zyskny byłby boku koły.
Ale ta wodka i ta drudzie z głow
Siłę wytągi i z boru berzyna.
Nie tobie tedy tych ksiąg przyjmuję,
Ale tym, których kochać się w niej cnują.
Chyba jeślibyś się nierzekła siebie,
Bodajże zdrów pił w największej potrzebie.
A gdy zakrapiać będziesz krzeczka swego,
Wspomni mię, albo Jurka Potańskiego.

W rzeczy właściwej, poczynającej się na 3-ciej paginie oryginału, pod
wznowionym nagłówkiem *GORZAŁKA* opisał nam w niezłym, trzynastozgło-
skowym wierszu tenże Jurek Potański pochodzenie gorzałki i jej zalety.
Ciekawe są nazwy, któremi pijanice różnych narodów, małopolskich miast
i ich cechów, trunek ten ochrzcili. Nader cenny pod względem obyczajowym
wywód swój przerywa autor interesującemi anegdotami. Na końcowej pagini
dodrukowana czterozwrotkowa *Pieśń o Bábie przy gorzałce*, z takiem za-
częciem:

Miała baba żaka,
Czystego jonaka,
Z zawiesistym wąsem,
Penal z piórem miąszem.
Z kompaturą i z dikturą na partesach śpiewał,
Więc go babsko miłowało; rozkosz u niej miewał.

Pod ostatnią zwrotką tej poezji (u spodu pag. 12-tej) odcisnięty jest
typograficzny final koronkowy, i pod wierszem dedykacyjnym na odwrocie
tytułu takie owidzeniony.

Oprócz wierszy do Brelińskiego (wydrukowanych drobnym gotykiem)
broszura cała odbita jest średnim drukiem gotyckim. Figuralny drzeworyt
karty tytułowej, i w „Bisiadach roskoszných Baltyzera z Kaliskiego po-
wiatu" (por. Nr. 17, Fig. 20) powtórzony, a nadto częste w tekście o Kra-
kowie i jego szynkowniach wzmianki zaświadczają, że i piosenko Potańskiego

426

FIG. 3b.

Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. KO 2700 B133). An interesting case can also be seen in the proofread of the paper by Stanisław Estreicher *Opinje prawnicze profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV stuleciu* (1935; ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Oo 150), containing only pp. 408–416, although the text should have finished on p. 437. It is not clear what happened to the 21 missing pages of Estreicher's article.

3. Identification of Reading Traces in Brückner's Books

When launching the examination of the traces of reading in Brückner's books, it must be borne in mind that we are dealing here with a book collection that no longer presents the shape left by its genuine owner; neither are we the first users of the books after him. As of 1925, Brückner's books[15] were gradually transferred to the Library of Slavonic Studies at the Berlin University, first by Brückner himself, and later by his family. Their greatest number reached the Library following his death on 24 May 1939: in total, 1,200 books and periodicals. Since the fact was recorded in adequate accession books, their Brückner's provenance remains unquestionable, all the more so since many books also contain a dedication to him. The situation is different with respect to roughly 250 to 300 books accepted by the Library after July 1940, and entered into a subsequent accession register, the latter, regrettably, unpreserved. Bearing in mind the lost books or those transferred to other libraries as duplicate copies, it can be assumed that there are currently about 1,000 books which have been potentially preserved as Aleksander Brückner's legacy. To-date, 587 of them have unquestionably been identified as once belonging to him.[16] Since Brückner's books have been incorporated into the general book collection of the Library of Slavonic Studies for several decades all Library readers have had access to them, it thus must be assumed that not all the reading traces visible in the books that unquestionably once belonged to Brückner were actually left by him. Therefore, for the research into Brückner's reading process it is of key importance to select the traces left in the books by other readers since 1945.[17] Furthermore, the identification of the reading traces

15 All the figures related to Brückner's book collection and its history after: Eberharter, *Aleksander Brückner's…*, pp. 13–17.

16 They can be found in the online catalogues of the Humboldt University Library: https://hu-berlin.hosted.exlibrisgroup.com/primo-explore/search?query=lsr49,contains,Br%C3%BCckner,AND&tab=default_tab&search_scope=default_scope&vid=hub_ub&mode=advanced&offset=0 (accessed: 28 February 2026).

17 The Institute of Slavonic Studies together with its library were opened already in 1945 – H. H. Bielfeldt, *Die Geschichte des Lehrstuhls für Slavistik an der Berliner Univer-*

left by Brückner would provide solid grounds for the identification of subsequent copies from his book legacy entered into the register today lost, and by that token contribute to identifying the final volume of Brückner's book collection.

In general terms, there are several premises which help to identify reading traces left by Brückner (or eliminate them); however, an unequivocal identification is not possible in all the cases. This applies, for example, to simple signs, such as short lines, underlining, punctuation, etc., which, even if assumed to be typical of Brückner, may have easily come in a similar shape from another reader. What can prove to be of key importance in this respect is Brückner's handwriting known, e.g., from the addresses written down in books, like in those by Pollak and Sinko. Respective traces can also be attributed to Brückner in those cases when the spots marked in the book's text can be associated with a paper written by Brückner, e.g., a review. What can be considered of major importance for the identification of Brückner's reading traces is also their repetitiveness: this means that if in several of his books we come across the same or highly similar traces they can be attributed to him with a high degree of certainty. This applies to both the qualities and shape of those traces (sign type, line's thickness), as well as the writing tools used for them (pencil, coloured-pencil, etc.). Another important criterion is the language: although Brückner used to work in several languages, it seems that he would add remarks and comments exclusively in Polish.[18]

Finally, what needs to be taken into account is also a factual character of respective traces: both in the positive meaning of the term: pointing to Brückner as the author, and negative: excluding him as one. This applies to marginalia, comments, and other observations added to the text in handwriting, but also to the fact what fragments of the read text were marked and in what man-

sität, in eds. H. H. Bielfeldt/K. Horálek, *Beiträge zur Geschichte der Slawistik*, Berlin 1964, pp. 267–280, here: p. 276.

18 This is a working hypothesis based on the analysis of ca 10% of Brückner's books. It needs to be verified after the whole of his book collection has been studied.

ner. Since in Brückner's books numerous and varied reading traces can be found, I would like to use several examples to show in what way the traces left by him differ from those left by other readers. Brückner being the author of reading traces can be easily eliminated in the cases in which it is known for sure that they were left by someone else. This is for example, the case in the aforementioned bibliophile edition (as merely 60 copies were printed) of Stanisław Herakliusz Lubomirski's poem *Trafunek nieszczęśliwy* from 1936, which was prepared by Roman Pollak based on the manuscript from the Kórnik Library: in the copy presented to Brückner and featuring a dedication we can see that Pollak wrote in the margins the variations of the text from the manuscript at the Czartoryski Library, possibly with only Brückner in mind.[19] The handwriting distinctly differs from that in which Pollak's address was written down [Fig. 4].[20]

As for the elimination of the traces definitely not left by Brückner the ones that can be excluded are those which compared to others are clearly exceptional, both graphically and with regard to their content. Such a case can be found, for instance, in the book *Andrzej Frycz z Modrzewa* by Stanisław Kot from 1910 featuring coloured underlinings of longer fragments of sentences as well as numbering of book fragments on the side [Fig. 5].[21] These underlinings do not fall in line with Brückner, since they mark only the fragments which could not provide any new knowledge to him being such an

19 Lubomirski, *Trafunek nieszczęśliwy...*, p. 5 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Oi 7999). For example, the archival copy of the National Library (Call No. 423.672 A Cim.) does not feature such annotations (https://polona.pl/preview/1b3f19d5-94d6-4c4c-8b10-0cd2521773ea; accessed: 30 December 2025).

20 Ibidem, half-title page where Pollak's address was added by Brückner under the dedication from Pollak.

21 P. Kot, *Andrzej Frycz z Modrzewa. O wychowaniu i szkole (Na tle ówczesnej literatury)*, Lwów 1910, pp. 3–4 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Oi 290/4). Apart from this it would be necessary to check what tool was used for these underlinings, and whether it was a kind of a crayon or a felt-tip pen which already existed before 1939.

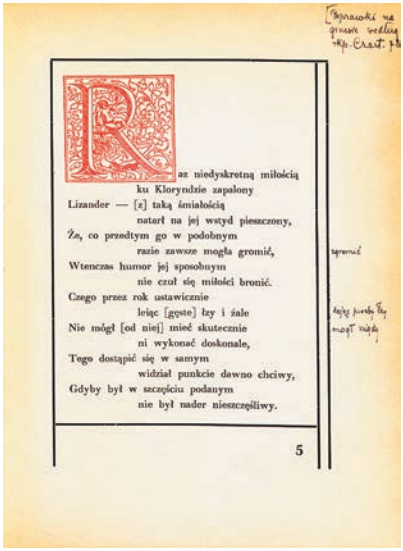

az niedyskretną miłością
ku Kloryndzie zapalony
Lizander — [z] taką śmiałością
natarł na jej wstyd pieszczony,
Że, co przedtym go w podobnym
razie zawsze mogła gromić,
Wtenczas humor jej sposobnym
nie czuł się miłości bronić.
Czego przez rok ustawicznie
leiąc [gęste] łzy i żale
Nie mógł [od niej] mieć skutecznie
ni wykonać doskonale,
Tego dostąpić się w samym
widział punkcie dawno chciwy,
Gdyby był w szczęściu podanym
nie był nader nieszczęśliwy.

5

FIG. 4.

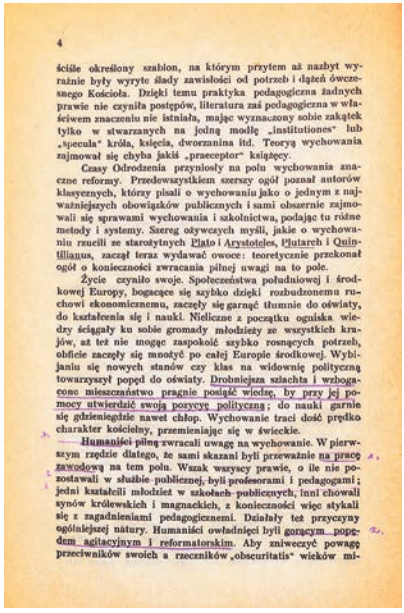

4

ściśle określony szablon, na którym przytem aż nazbyt wyraźnie były wyryte ślady zawisłości od potrzeb i dążeń ówczesnego Kościoła. Dzięki temu praktyka pedagogiczna żadnych prawie nie czyniła postępów, literatura zaś pedagogiczna w właściwem znaczeniu nie istniała, mając wyznaczony sobie zakątek tylko w stwarzanych na jedną modłę „institutiones“ lub „specula“ króla, księcia, dworzanina itd. Teoryą wychowania zajmował się chyba jakiś „praeceptor“ książęcy.

Czasy Odrodzenia przyniosły na polu wychowania znaczne reformy. Przedewszystkiem szerszy ogół poznał autorów klasycznych, którzy pisali o wychowaniu jako o jednym z najważniejszych obowiązków publicznych i sami obszernie zajmowali się sprawami wychowania i szkolnictwa, podając tu różne metody i systemy. Szereg ożywczych myśli, jakie o wychowaniu rzucili ze starożytnych Plato i Arystoteles, Plutarch i Quintilianus, zaczął teraz wydawać owoce: teoretycznie przekonał ogół o konieczności zwracania pilnej uwagi na to pole.

Życie czyniło swoje. Społeczeństwa południowej i środkowej Europy, bogacące się szybko dzięki rozbudzonemu ruchowi ekonomicznemu, zaczęły się garnąć tłumnie do oświaty, do kształcenia się i nauki. Nieliczne z początku ogniska wiedzy ściągały ku sobie gromady młodzieży ze wszystkich krajów, aż też nie mogąc zaspokoić szybko rosnących potrzeb, obficie zaczęły się mnożyć po całej Europie środkowej. Wybijaniu się nowych stanów czy klas na widownię polityczną towarzyszył popęd do oświaty. Drobniejsza szlachta i wzbogacone mieszczaństwo pragnie posiąść wiedzę, by przy jej pomocy utwierdzić swoją pozycyę polityczną; do nauki garnie się gdzieniegdzie nawet chłop. Wychowanie traci dość prędko charakter kościelny, przemieniając się w świeckie.

Humaniści pilną zwracali uwagę na wychowanie. W pierwszym rzędzie dlatego, że sami skazani byli przeważnie na pracę zawodową na tem polu. Wszak wszyscy prawie, o ile nie pozostawali w służbie publicznej, byli profesorami i pedagogami; jedni kształcili młodzież w szkołach publicznych, inni chowali synów królewskich i magnackich, z konieczności więc stykali się z zagadnieniami pedagogicznemi. Działały też przyczyny ogólniejszej natury. Humaniści owładnięci byli gorącym popędem agitacyjnym i reformatorskim. Aby zniweczyć powagę przeciwników swoich a rzeczników „obscuritatis“ wieków mi-

FIG. 5.

experienced scholar:[22] what is more, they are limited to the two first pages of the text, this likely meaning that the reader interrupted the reading, possibly as the text was too challenging or incomprehensible. This would have been highly inappropriate for a professional reader that Brückner was.

Furthermore, the traces in the book about a protagonist in German and Russian fairy tales by August von Löwis of Menar seem very untypical, as too clear and invasive for Brückner's interferences, therefore, it can be definitely denied that thick, long, and undulating underlinings of whole sentences or even paragraphs as well as large exclamation marks were entered by him [Figs. 6 and 7].[23] Despite the fact that he kept the book in his house for many

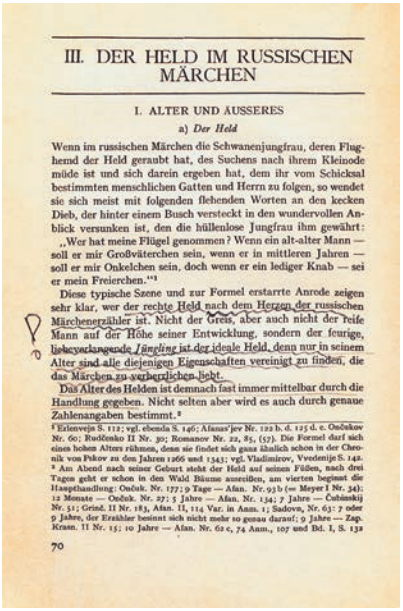

III. DER HELD IM RUSSISCHEN MÄRCHEN

I. ALTER UND ÄUSSERES

a) *Der Held*

Wenn im russischen Märchen die Schwanenjungfrau, deren Flughemd der Held geraubt hat, des Suchens nach ihrem Kleinode müde ist und sich darein ergeben hat, dem ihr vom Schicksal bestimmten menschlichen Gatten und Herrn zu folgen, so wendet sie sich meist mit folgenden flehenden Worten an den kecken Dieb, der hinter einem Busch versteckt in den wundervollen Anblick versunken ist, den die hüllenlose Jungfrau ihm gewährt:

„Wer hat meine Flügel genommen? Wenn ein alt-alter Mann — soll er mir Großväterchen sein, wenn er in mittleren Jahren — soll er mir Onkelchen sein, doch wenn er ein lediger Knab — sei er mein Freierchen."[1]

Diese typische Szene und zur Formel erstarrte Anrede zeigen sehr klar, wer der rechte Held nach dem Herzen der russischen Märchenerzähler ist. Nicht der Greis, aber auch nicht der reife Mann auf der Höhe seiner Entwicklung, sondern der feurige, liebeverlangende *Jüngling* ist der ideale Held, denn nur in seinem Alter sind alle diejenigen Eigenschaften vereinigt zu finden, die das Märchen zu verherrlichen liebt.

Das Alter des Helden ist demnach fast immer mittelbar durch die Handlung gegeben. Nicht selten aber wird es auch durch genaue Zahlenangaben bestimmt.[2]

[1] Ėzlenveja S. 112; vgl. ebenda S. 146; Afanas'jev Nr. 122 h. d. 125 d. e. Onoškov Nr. 60; Ruščenko II Nr. 30; Romanov Nr. 22, 85, (57). Die Formel darf sich eines hohen Alters rühmen, denn sie findet sich ganz ähnlich schon in der Chronik von Pskov zu den Jahren 1266 und 1343; vgl. Vladimirov, Vvedenije S. 142.

[2] Am Abend nach seiner Geburt steht der Held auf seinen Füßen, nach drei Tagen geht er schon in den Wald Bäume ausreißen, am vierten beginnt die Haupthandlung: Onošk. Nr. 177; 9 Tage — Afan. Nr. 93 b (= Meyer I Nr. 34): 12 Monate — Onošk. Nr. 27; 5 Jahre — Afan. Nr. 134; 7 Jahre — Čubinskij Nr. 51; Grinč. II Nr. 183, Afan. II, 114 Var. in Anm. 1; Sadovn. Nr. 63: 7 oder 9 Jahre, der Erzähler besinnt sich nicht mehr so genau darauf; 9 Jahre — Zap. Kraan. 11 Nr. 15; 10 Jahre — Afan. Nr. 62 c, 74 Anm., 107 und Bd. I, S. 132

70

FIG. 6.

22 This also applies to the names of Greek and Roman philosophers and writers additionally underlined in pencil - Ibidem, p. 4.

23 A. Löwis of Menar, *Der Held im deutschen und russischen Märchen,* Jena 1912, pp. 108–109 and 118–122 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Kg 652/50).

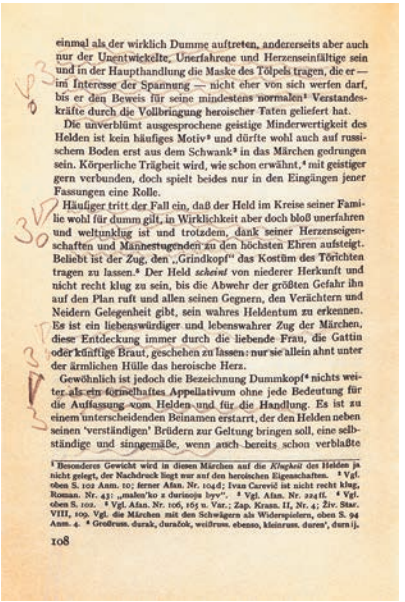

einmal als der wirklich Dumme auftreten, andererseits aber auch nur der Unentwickelte, Unerfahrene und Herzenseinfältige sein und in der Haupthandlung die Maske des Tölpels tragen, die er — im Interesse der Spannung — nicht eher von sich werfen darf, bis er den Beweis für seine mindestens normalen[1] Verstandeskräfte durch die Vollbringung heroischer Taten geliefert hat.

Die unverblümt ausgesprochene geistige Minderwertigkeit des Helden ist kein häufiges Motiv[2] und dürfte wohl auch auf russischem Boden erst aus dem Schwank[3] in das Märchen gedrungen sein. Körperliche Trägheit wird, wie schon erwähnt,[4] mit geistiger gern verbunden, doch spielt beides nur in den Eingängen jener Fassungen eine Rolle.

Häufiger tritt der Fall ein, daß der Held im Kreise seiner Familie wohl für dumm gilt, in Wirklichkeit aber doch bloß unerfahren und weltunklug ist und trotzdem, dank seiner Herzenseigenschaften und Mannestugenden zu den höchsten Ehren aufsteigt. Beliebt ist der Zug, den „Grindkopf" das Kostüm des Törichten tragen zu lassen.[5] Der Held *scheint* von niederer Herkunft und nicht recht klug zu sein, bis die Abwehr der größten Gefahr ihn auf den Plan ruft und allen seinen Gegnern, den Verächtern und Neidern Gelegenheit gibt, sein wahres Heldentum zu erkennen. Es ist ein liebenswürdiger und lebenswahrer Zug der Märchen, diese Entdeckung immer durch die liebende Frau, die Gattin oder künftige Braut, geschehen zu lassen: nur sie allein ahnt unter der ärmlichen Hülle das heroische Herz.

Gewöhnlich ist jedoch die Bezeichnung Dummkopf[6] nichts weiter als ein formelhaftes Appellativum ohne jede Bedeutung für die Auffassung vom Helden und für die Handlung. Es ist zu einem unterscheidenden Beinamen erstarrt, der den Helden neben seinen 'verständigen' Brüdern zur Geltung bringen soll, eine selbständige und sinngemäße, wenn auch bereits schon verblaßte

[1] Besonderes Gewicht wird in diesen Märchen auf die *Klugheit* des Helden ja nicht gelegt, der Nachdruck liegt nur auf den heroischen Eigenschaften. [2] Vgl. oben S. 102 Anm. 10; ferner Afan. Nr. 104d; Ivan Carevič ist nicht recht klug, Roman. Nr. 43: „malen'ko z durinoju byv". [3] Vgl. Afan. Nr. 224ff. [4] Vgl. oben S. 102. [5] Vgl. Afan. Nr. 106, 165 u. Var.; Zap. Krasn. II, Nr. 4; Živ. Star. VIII, 109. Vgl. die Märchen mit den Schwägern als Widerspielern, oben S. 94 Anm. 4. [6] Großruss. durak, duračok, weißruss. ebenso, kleinruss. duren', durnij.

108

FIG. 7.

years, since he received it in 1912 with a dedication from his student von Löwis, and it was transferred to the Library of Slavonic Studies only following Brückner's death, these marks cannot have come from him.

Another aspect which allows to identify Brückner's reading traces is the language used in notes and comments left by him in the margins.[24] As much as Brückner worked and published both in Polish and German, it seems highly unlikely that he would have commented Polish books in German. And although, theoretically, it would be possible for him to phrase his thoughts on German-written books in German, the below examples seem to demonstrate that this was not typical of him. Therefore, it is highly justifiable to assume that all the traces in the form of comments in German are not left by Brückner.

24 As a hypothesis it can be assumed that he, however, did it rarely, and if at all, in a very concise form.

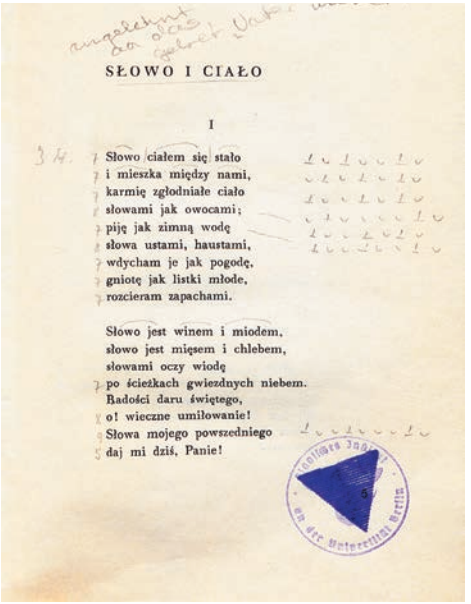

SŁOWO I CIAŁO

I

Słowo ciałem się stało
i mieszka między nami,
karmię zgłodniałe ciało
słowami jak owocami;
piję jak zimną wodę
słowa ustami, haustami,
wdycham je jak pogodę,
gniotę jak listki młode,
rozcieram zapachami.

Słowo jest winem i miodem,
słowo jest mięsem i chlebem,
słowami oczy wiodę
po ścieżkach gwiezdnych niebem.
Radości daru świętego,
o! wieczne umiłowanie!
Słowa mojego powszedniego
daj mi dziś, Panie!

FIG. 8.

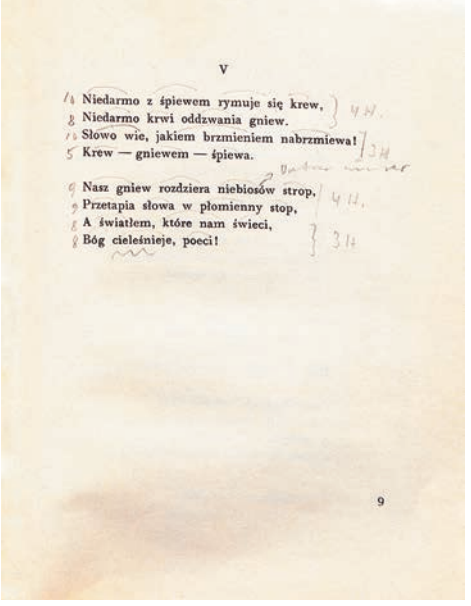

V

Niedarmo z śpiewem rymuje się krew,
Niedarmo krwi oddzwania gniew.
Słowo wie, jakiem brzmieniem nabrzmiewa!
Krew — gniewem — śpiewa.

Nasz gniew rozdziera niebiosów strop,
Przetapia słowa w płomienny stop,
A światłem, które nam świeci,
Bóg cieleśnieje, poeci!

9

FIG. 9.

What might be considered an interesting example in this respect is the volume of poems by Julian Tuwim *Słowa we krwi* from 1926 [Figs. 8 and 9]. Next to certain poems some remarks in German can be found: they refer to the poem's metrics or contain explanations related to their titles or respective words, thus it is not possible to assume that Brückner was their author. For example, next to the poem 'Słowo i ciało', not only do we find the metrics' scheme drawn up, but also several comments, with the first one next to the very title saying that this poem was based on the Lord's Prayer (*angelehnt an das Gebet, Vater unser*), the second claiming that 'poison is sweet' (*Gift ist süß*) in the second part, and also the remarks in the last part referring to the number of stresses in respective lines ('4 H., 3 H'. etc., this possibly meaning *4 Hebungen*, namely '4 stresses').[25]

Similarly, from the factual point of view, Brückner can be excluded from the group of potential authors of quite numerous German comments in the above-mentioned book by Tadeusz Sinko on Wyspiański and Krasiński from 1920, since it would be hard to imagine that it was actually Brückner who found it necessary to translate respective sentences or phrases to German in the marginalia [Fig. 10]. Other Brückner's untypical features are longer underlinings of whole sentences or their fragments and numbers given to the marked text fragments,[26] which can be seen also in Kot's book on Frycz Modrzewski. Although Brückner did discuss Sinko's book,[27] he did it in a very brief and vague review, which did not apply to the text's specific places where potentially reading traces coming from him could have appeared.[28]

25 J. Tuwim, *Słowa we krwi*, Warszawa 1926, pp. 5–9.

26 Sinko, *Wyspiański i Krasińki…*, pp. 32–43.

27 A. Brückner, 'Tadeusz Sinko. Wyspiański i Krasiński', *Książka. Miesięcznik poświęcony krytyce i bibljografji* 5/1922, p. 219.

28 As much as Sinko's address added on the cover (See Section 2) can be with much certainty attributed to Brückner, then it is clearly seen that the commentaries in Sinko's book are in a different handwriting, namely not written by Brückner. It may have been a reader who used the book in the first half of year 1984, which can be seen – this being another trace of usage, but not by Brückner – on the

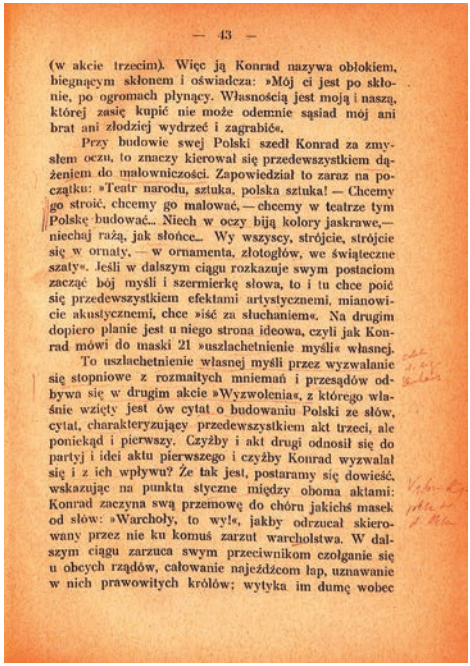

— 43 —

(w akcie trzecim). Więc ją Konrad nazywa obłokiem, biegnącym skłonem i oświadcza: »Mój ci jest po skłonie, po ogromach płynący. Własnością jest moją i naszą, której zasię kupić nie może odemnie sąsiad mój ani brat ani złodziej wydrzeć i zagrabić«.

Przy budowie swej Polski szedł Konrad za zmysłem oczu, to znaczy kierował się przedewszystkiem dążeniem do malowniczości. Zapowiedział to zaraz na początku: »Teatr narodu, sztuka, polska sztuka! — Chcemy go stroić, chcemy go malować, — chcemy w teatrze tym Polskę budować... Niech w oczy biją kolory jaskrawe,— niechaj rażą, jak słońce... Wy wszyscy, strójcie, strójcie się w ornaty, — w ornamenta, złotogłów, we świąteczne szaty«. Jeśli w dalszym ciągu rozkazuje swym postaciom zacząć bój myśli i szermierkę słowa, to i tu chce poić się przedewszystkiem efektami artystycznemi, mianowicie akustycznemi, chce »iść za słuchaniem«. Na drugim dopiero planie jest u niego strona ideowa, czyli jak Konrad mówi do maski 21 »uszlachetnienie myśli« własnej.

To uszlachetnienie własnej myśli przez wyzwalanie się stopniowe z rozmaitych mniemań i przesądów odbywa się w drugim akcie »Wyzwolenia«, z którego właśnie wzięty jest ów cytat o budowaniu Polski ze słów, cytat, charakteryzujący przedewszystkiem akt trzeci, ale poniekąd i pierwszy. Czyżby i akt drugi odnosił się do partyj i idei aktu pierwszego i czyżby Konrad wyzwalał się i z ich wpływu? Że tak jest, postaramy się dowieść, wskazując na punkta styczne między oboma aktami: Konrad zaczyna swą przemowę do chóru jakichś masek od słów: »Warchoły, to wy!«, jakby odrzucał skierowany przez nie ku komuś zarzut warcholstwa. W dalszym ciągu zarzuca swym przeciwnikom czołganie się u obcych rządów, całowanie najeźdźcom łap, uznawanie w nich prawowitych królów; wytyka im dumę wobec

FIG. 10.

Additionally, it can be assumed with a high degree of certainty that Brückner did not author other types of reading traces which appear in some of his books, consisting in enumerating important places in the given book ordered from the reader's viewpoint, and found on the empty half-title page, since they are formulated in German, although we are dealing here with Polish books; furthermore, their handwriting is different from that in which, for example, the addresses are written down in the books by Pollak and Sinko. Such enumerations can be found in the book by Zygmunt Wasilewski titled *Nowy Konrad* from 1903 [Fig. 11] in which scarce underlinings in the text cannot be attributed to Brückner

library card with the stamps of borrowing featuring the dates: 2.01.84, 12.2., 01. März 1984 and 02. Mai 1984 preserved in the book.

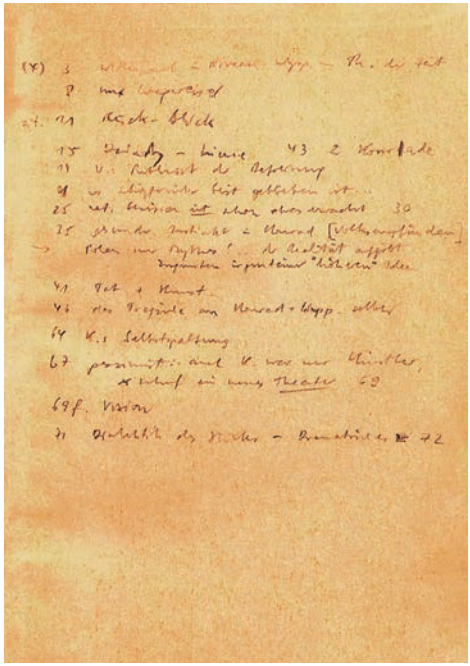

FIG. 11.

either,[29] and in the book by his close friend Wilhelm Feldman dealing with political ideas in partitioned Poland from the first years of WW II. Although the book was written in German, Brückner can actually be excluded here too as the author of the enumeration of interesting places on the internal side of the cover owing to the first comment referring to page 39 where it says that a book by Schiller saved Henryk Dąbrowski's life ('Schiller-Band rettet Dąbrowski das Leben').[30] Pages 38–39 indeed contain the fragment speaking about it; however, what surprises is a swastika used as

29 Z. Wasilewski, *Nowy Konrad (Rozbiór „Wyzwolenia" St. Wyspiańskiego)*, Lwów 1903, pp. 5, 10–11 and 14–15 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. KP 5056 W 319).

30 W. Feldman, *Geschichte der politischen Ideen in Polen seit dessen Teilungen (1795–1914)*, München/Berlin 1917 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. NP 5960 F312).

A Book Collection as Foundation of Academic Work

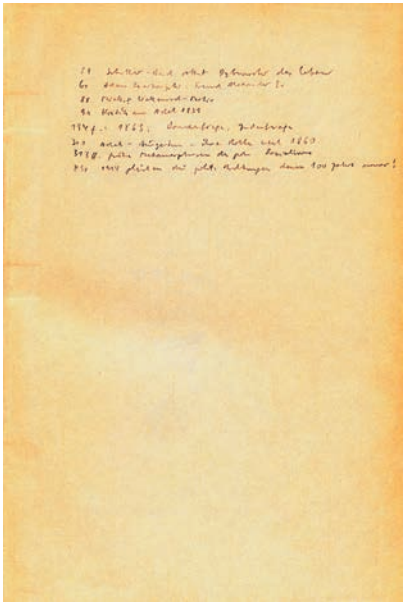

FIG. 12.

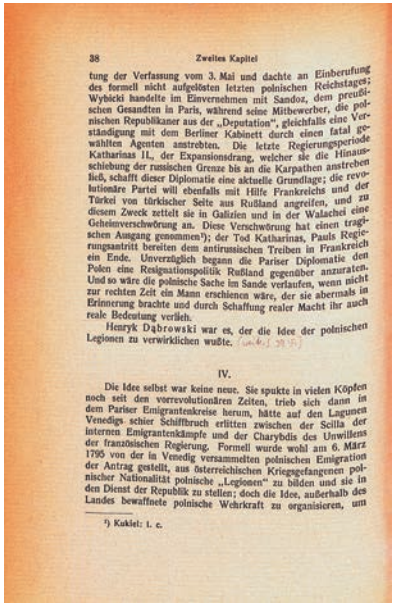

38 Zweites Kapitel

tung der Verfassung vom 3. Mai und dachte an Einberufung des formell nicht aufgelösten letzten polnischen Reichstages; Wybicki handelte im Einvernehmen mit Sandoz, dem preußischen Gesandten in Paris, während seine Mitbewerber, die polnischen Republikaner aus der „Deputation", gleichfalls eine Verständigung mit dem Berliner Kabinett durch einen fatal gewählten Agenten anstrebten. Die letzte Regierungsperiode Katharinas II., der Expansionsdrang, welcher sie die Hinausschiebung der russischen Grenze bis an die Karpathen anstreben ließ, schafft dieser Diplomatie eine aktuelle Grundlage; die revolutionäre Partei will ebenfalls mit Hilfe Frankreichs und der Türkei von türkischer Seite aus Rußland angreifen, und zu diesem Zweck zettelt sie in Galizien und in der Walachei eine Geheimverschwörung an. Diese Verschwörung hat einen tragischen Ausgang genommen[1]); der Tod Katharinas, Pauls Regierungsantritt bereiten dem antirussischen Treiben in Frankreich ein Ende. Unverzüglich begann die Pariser Diplomatie den Polen eine Resignationspolitik Rußland gegenüber anzuraten. Und so wäre die polnische Sache im Sande verlaufen, wenn nicht zur rechten Zeit ein Mann erschienen wäre, der sie abermals in Erinnerung brachte und durch Schaffung realer Macht ihr auch reale Bedeutung verlieh.

Henryk Dąbrowski war es, der die Idee der polnischen Legionen zu verwirklichen wußte.

IV.

Die Idee selbst war keine neue. Sie spukte in vielen Köpfen noch seit den vorrevolutionären Zeiten, trieb sich dann in dem Pariser Emigrantenkreise herum, hätte auf den Lagunen Venedigs schier Schiffbruch erlitten zwischen der Scilla der internen Emigrantenkämpfe und der Charybdis des Unwillens der französischen Regierung. Formell wurde wohl am 6. März 1795 von der in Venedig versammelten polnischen Emigration der Antrag gestellt, aus österreichischen Kriegsgefangenen polnischer Nationalität polnische „Legionen" zu bilden und sie in den Dienst der Republik zu stellen; doch die Idee, außerhalb des Landes bewaffnete polnische Wehrkraft zu organisieren, um

[1]) Kukiel: l. c.

FIG. 13.

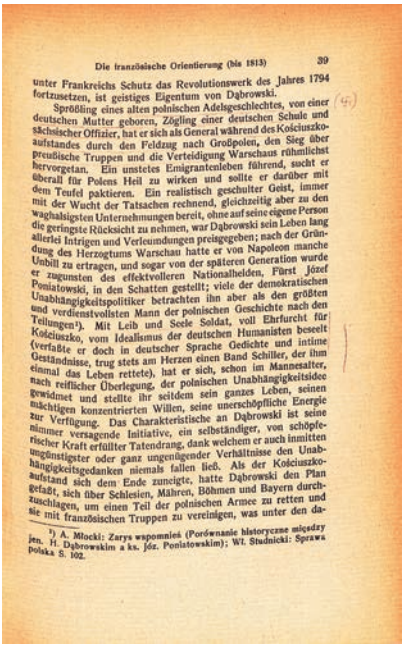

Die französische Orientierung (bis 1813) 39

unter Frankreichs Schutz das Revolutionswerk des Jahres 1794 fortzusetzen, ist geistiges Eigentum von Dąbrowski.

Sprößling eines alten polnischen Adelsgeschlechtes, von einer deutschen Mutter geboren, Zögling einer deutschen Schule und sächsischer Offizier, hat er sich als General während des Kościuszko-aufstandes durch den Feldzug nach Großpolen, den Sieg über preußische Truppen und die Verteidigung Warschaus rühmlichst hervorgetan. Ein unstetes Emigrantenleben führend, sucht er überall für Polens Heil zu wirken und sollte er darüber mit dem Teufel paktieren. Ein realistisch geschulter Geist, immer mit der Wucht der Tatsachen rechnend, gleichzeitig aber zu den waghalsigsten Unternehmungen bereit, ohne auf seine eigene Person die geringste Rücksicht zu nehmen, war Dąbrowski sein Leben lang allerlei Intrigen und Verleumdungen preisgegeben; nach der Gründung des Herzogtums Warschau hatte er von Napoleon manche Unbill zu ertragen, und sogar von der späteren Generation wurde er zugunsten des effektvolleren Nationalhelden, Fürst Józef Poniatowski, in den Schatten gestellt; viele der demokratischen Unabhängigkeitspolitiker betrachten ihn aber als den größten und verdienstvollsten Mann der polnischen Geschichte nach den Teilungen[1]). Mit Leib und Seele Soldat, voll Ehrfurcht für Kościuszko, vom Idealismus der deutschen Humanisten beseelt (verfaßte er doch in deutscher Sprache Gedichte und intime Geständnisse, trug stets am Herzen einen Band Schiller, der ihm einmal das Leben rettete), hat er sich, schon im Mannesalter, nach reiflicher Überlegung, der polnischen Unabhängigkeitsidee gewidmet und stellte ihr seitdem sein ganzes Leben, seinen mächtigen konzentrierten Willen, seine unerschöpfliche Energie zur Verfügung. Das Charakteristische an Dąbrowski ist seine nimmer versagende Initiative, ein selbständiger, von schöpferischer Kraft erfüllter Tatendrang, dank welchem er auch inmitten ungünstigster oder ganz ungenügender Verhältnisse den Unabhängigkeitsgedanken niemals fallen ließ. Als der Kościuszko-aufstand sich dem Ende zuneigte, hatte Dąbrowski den Plan gefaßt, sich über Schlesien, Mähren, Böhmen und Bayern durchzuschlagen, um einen Teil der polnischen Armee zu retten und sie mit französischen Truppen zu vereinigen, was unter den da-

[1]) A. Młocki: Zarys wspomnień (Porównanie historyczne między jen. H. Dąbrowskim a ks. Józ. Poniatowskim); Wł. Studnicki: Sprawa Polska S. 102.

FIG. 14.

a reference sign between these two fragments [Figs. 12, 13, and 14]. It is hard to imagine that Brückner would have used such a sign. Furthermore, it is a challenging task to identify authors in the case of other reading traces in this book, since it abounds in long underlinings of whole sentences and paragraphs, featuring double exclamation marks in the margins or a long vertical line along extensive text fragments (sometimes together with the text underlining).[31] Although such traces most likely do not come from Brückner (though it could have been at least partially possible), Feldman's book also contains marks whose Brückner's authorship is almost certain, as he often marked his books with similar vertical lines in red pencil along the text and corrected typographical errors in the books he read.[32]

31 Ibidem, pp. 34–35, 48, 62, 72, 75–77, 80, 83, 101–106, and 116–121.

32 Ibidem, pp. 24, 36–37, 42, 84, 94, and 96–97.

FIG. 15.

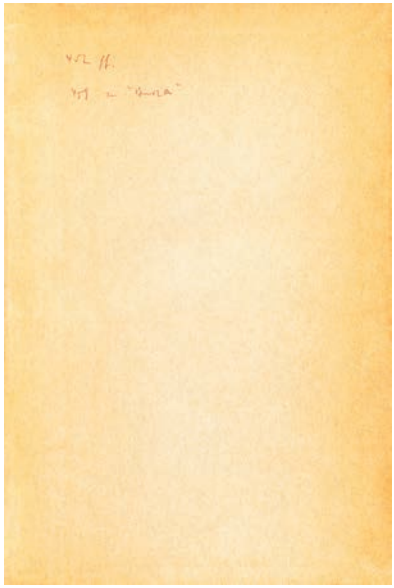

FIG. 16.

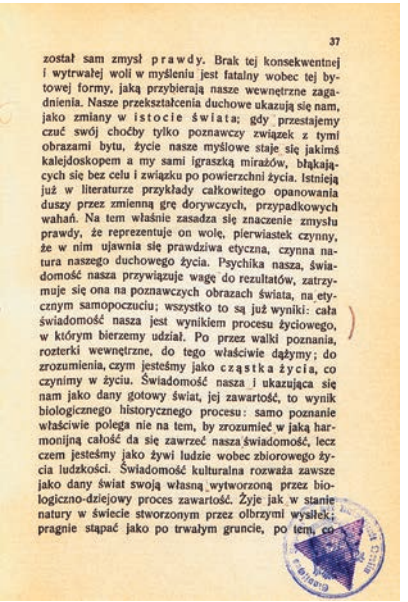

37

został sam zmysł prawdy. Brak tej konsekwentnej i wytrwałej woli w myśleniu jest fatalny wobec tej bytowej formy, jaką przybierają nasze wewnętrzne zagadnienia. Nasze przekształcenia duchowe ukazują się nam, jako zmiany w istocie świata; gdy przestajemy czuć swój choćby tylko poznawczy związek z tymi obrazami bytu, życie nasze myślowe staje się jakimś kalejdoskopem a my sami igraszką mirażów, błąkających się bez celu i związku po powierzchni życia. Istnieją już w literaturze przykłady całkowitego opanowania duszy przez zmienną grę dorywczych, przypadkowych wahań. Na tem właśnie zasadza się znaczenie zmysłu prawdy, że reprezentuje on wolę, pierwiastek czynny, że w nim ujawnia się prawdziwa etyczna, czynna natura naszego duchowego życia. Psychika nasza, świadomość nasza przywiązuje wagę do rezultatów, zatrzymuje się ona na poznawczych obrazach świata, na etycznym samopoczuciu; wszystko to są już wyniki: cała świadomość nasza jest wynikiem procesu życiowego, w którym bierzemy udział. Po przez walki poznania, rozterki wewnętrzne, do tego właściwie dążymy; do zrozumienia, czym jesteśmy jako cząstka życia, co czynimy w życiu. Świadomość nasza i ukazująca się nam jako dany gotowy świat, jej zawartość, to wynik biologicznego historycznego procesu: samo poznanie właściwie polega nie na tem, by zrozumieć w jaką harmonijną całość da się zawrzeć nasza świadomość, lecz czem jesteśmy jako żywi ludzie wobec zbiorowego życia ludzkości. Świadomość kulturalna rozważa zawsze jako dany świat swoją własną wytworzoną przez biologiczno-dziejowy proces zawartość. Żyje jak w stanie natury w świecie stworzonym przez olbrzymi wysiłek; pragnie stąpać jako po trwałym gruncie, po tem, co

FIG. 17.

It is equally difficult to distinguish which reading traces are left by Brückner and which by other readers in Stanisław Brzozowski's *Legenda Młodej Polski* from 1910. Similarly as in the case of Wasilewski and Feldman, we find here listing of pages containing interesting information, both on the half-title page [Fig. 15] and the empty page preceding it [Fig. 16].[33] Due to a different handwriting, it is easy to decide that the lists come from different individuals, however, that on the half-title page could have been written down by Brückner, this testified to by the handwriting. When looking at the pages the listing mentions all of them, except for two (40 and 42), feature some other traces, most commonly vertical lines on the side [Fig. 17].[34] However, all the other notes found in the book (on the empty page before the half-title one and next to the text)

33 St. Brzozowski, *Legenda Młodej Polski. Studja o strukturze duszy kulturalnej*, Lwów 1910 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Oha 1100/40).

34 Ibidem, pp. 37–40, 42, 46, 256, and 435.

definitely were not left by Brückner, firstly because they are in German, and secondly, the marking and underlining manner on the mentioned pages differs from that known from his other books (e.g., arrows on the side of the text which Brückner does not seem to have used) [Fig. 18].[35] However, it must be added that throughout the whole book other reading traces can be found which in many cases cannot be unequivocally attributed to Brückner; neither can it be stated with certainty that he did not author them.[36]

Thus, the book by Brzozowski illustrates one of the key problems we face when investigating Brückner's reading traces: in numerous books he owned the traces he left are found side by side with those marked by other readers. Hence the question: how to distinguish them. As demonstrated above, sometimes it is easy to exclude Brückner as the one who left them, however, there are a number of situations when this seems much harder, particularly in the case of the books Brückner knew very well, since, for instance, he reviewed them in detail. It can thus be assumed that at least some of the traces we come across in such a book were left by him.

Such is the case of Stanisław Pigoń's study on *Pan Tadeusz* from 1934, received by Brückner from the author with an impressive dedication, and which he must have carefully read, this testified to by an extensive review he wrote for *Pamiętnik Literacki*.[37] In the book itself, however, we come across a number of comments, remarks, and underlinings which were left by at least two other readers. The first of them used a pencil: both a graphite and a red one, and may have been a German speaker since he/she translated the word 'ekspiacja' [expiation] to German ('Busse') [Fig. 19].[38] Ad-

35 E.g., ibidem, pp. 458–459.

36 Ibidem, pp. 13, 16–17, 23, 45, 57–60, 256–257, 265–271, 452–460.

37 A. Brückner, 'Pigoń Stanisław, Pan Tadeusz. Wzrost, Wielkość, Sława', *Pamiętnik Literacki* y. 31, fascs. 1–4, pp. 570–574 (https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/314118/edition/300679; accessed: 31 December 2025).

38 St. Pigoń, *«Pan Tadeusz». Wzrost, wielkość i sława. Studjum literackie*, Warszawa 1934, p. 153 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. KO 8694 P633 P1). The proper German spelling is: „Buße", unless the author of this addition was Swiss where letter 'ß' is replaced by 'ss'.

o przyszłości, typy: świat drobnych karjerowiczów, urzędniczków, pośredników z Fermentów, Ziemi Obiecanej. Mamy dalej jego silny zmysłowy stosunek do przyrody (wystarczy przeczytać jego Burzę, aby poznać jak wielką jest jego siła). Te cechy zamykają Reymonta w odcięciem od przeszłości i przyszłości postrzeganiu; jego świadomościowe zachcianki w kierunku pogłębienia — o ile nie płyną z rzeczywistego, fizjologicznego niemal strachu przypadkowości własnego przemijania — pochodzą ze źródeł intelektualnych. W Chłopach Reymont umyślnie starał się powstrzymywać od tego rodzaju wycieczek i dał jaskrawy i silny obraz chłopskiego temperamentu, obraz, w którym nieprzemyślenie rzeczywiste tragizmu i niebezpieczeństwa, jakiemi grozi wsi cały istniejący poza jej obrębem świat występuje w masce epickiego objektywizmu. [Chłopi Reymonta byliby epopeją, gdyby można było już przedstawić samo życie wsi naszej jako wystarczającą sobie dziejową całość,] całość, która by swoim kształtem już i istnieniem tłumiła tragizm, była wcieleniem wartości. Tu tragizm się nie zbudził: i dla tego wieś ta odbija się nie w zwycięskiej historycznej świadomości, lecz w przypadkowem spojrzeniu nie znającej swych historycznych podstaw psychiki aktualnej. W innem zupełnie położeniu znalazł się w obec swoich Roztok Orkan. Jego artystyczne ja wyrosło w tym świecie: znalazł go on w sobie samą siłą artystycznej anamnezy. Dusza jego — to właśnie ten skrawek ziemi z jego ludźmi: i z tego świata wydobył Orkan formy swej osobistej myśli. Gdy chce on sobie odpowiedzieć na pytanie, czem jest śmierć i życie człowieka: cisną mu się tu zrodzone obrazy. Nie potrzebuje o niczem

FIG. 18.

wód jego wydaje się mocny bezsprzecznie. «Sądzę przeto, — pisze on — że według pierwotnego planu poeta... włożył [w poemat] jako fabułę pogodzenie powaśnionych rodzin Sopliców i Orzeszków przez sprawcę niezgody, Zegotę, ukrytego w mnisim kapturze».[1] Rola jego i zadanie w poemacie pierwotnym według tego jasne: ma on doprowadzić do skutku małżeństwo Zosi z Tadeuszem, w ten sposób pojednać oba rody, a ponadto ma za zbrodnię swą dokonać ekspiacji. Tak sprawa stoi już w pierwotnym pomyśle, to znaczy w tym, który według zamierzenia poetą miał się wyczerpać w jakichś kilku, czterech czy pięciu pieśniach.

W jakiż sposób w obrębie tego mniejszego planu, na tak szczupłej przestrzeni, miałaby się dokonać ekspiacja Jacka? Odpowiedzieć możemy na to oczywiście tylko przypuszczeniem, dowodów bezpośrednich niema. Pocieszyć się można tem jedynie, że przypuszczenie to będzie, jeżeli nie lepsze, to co najmniej równie dobre, jak dawniejsze, — Pilata, który przyjmował poprostu, że poeta nie miał tu «wogóle dokładnie obmyślanego planu».[2]

Wydaje się mianowicie, że ów skrawek ze spisem treści pierwotnej księgi IV może nas nieco naprowadzić na ślad. Kiedy poeta nie myślał jeszcze o scenie w karczmie, myślał już przecie o polowaniu na niedźwiedzia, myślał o niebezpieczeństwie, zagrażającem tam Tadeuszowi, — zapewne, ale także i Hrabiemu. Otóż czy nie tutaj szukać należy pierwszej ekspiacji Jacka? Wydaje się wcale prawdopodobne, że miało nią być uratowanie na polowaniu życia Hrabiemu — za cenę własnego. W ten chyba sposób należy się domyślać zamierzonego pierwotnie przez poetę rozwiązania wątku tragicznego w ramach pięciu pieśni.

Na dowód trafności przypuszczenia może posłużyć wzgląd, że pomysł ten: ekspiacji przez ocalenie życia «ostatniemu

1. *Pam. Tow. Liter.*, V 130. — 2. Tamże, V 131.

FIG. 19.

A Book Collection as Foundation of Academic Work

Polish Libraries 2026 Vol. 14

ditionally, the reader, a bit to our surprise, wrote down grammar information related to prepositions and the required case form (e.g., next to the phrase 'na mieszkańcach' the note 'na Lok' can be found, being short for 'Lokativ', namely 'locative', following the preposition 'na').[39] It seems that this reader was not well familiar with grammar, since he/she clearly was unaware of the combination of preposition 'z' with the genitive case (not only with the instrumental case), as he/she left a question mark next to the respective phrase [Fig. 20].[40] The reader's other underlinings and remarks refer to definite fragments; he/she sometimes expressed his/her reservations about the read fragments, suggesting some corrections, while in other cases he/she underlined the evidently unknown words.[41]

As much as all the above points to a reader without insider's knowledge, the traces left by the other one display much greater initiation. They are, first of all, longer commentaries in Polish left in three places, like, for example, that about Commissioner Buchman who is 'ubrany z niemiecka' [dressed in a German manner] where words in Polish reading as follows were written down: 'a convenient way of eliminating Poles' negative features; outside the circle of Poles' community → Buchman is a stranger' [Fig. 21].[42] The handwriting of these commentaries excludes Brückner. The majority of other reading traces, such as e.g., undulating lines on the side, long angular curly brackets to the side of a paragraph, circling words in the text, underlining longer phrases or vertical lines on the side do not seem in line with Brückner's reading manner, so these originate most likely from this very reader. [43]

39 Ibidem, p. 45. See also pp. 147 i 284.

40 Ibidem, p. 138. The questioned word is underlined, while the whole phrase reads: 'Kiedy prostoduszny Sędzia [...] tłumaczy się Telimenie z nagłości i obcesowości swych zamysłów [...]'. On the side we then see annotation: „z Gen ?" ('Gen' is Genitiv, namely genitive case).

41 E.g.: Ibidem, pp. 78, 95, 98, 146, 236, 284, or 289–296.

42 Ibidem, p. 207. Other commentaries of that reader to be found on pp. 180 and 204.

43 Ibidem, pp. 45, 118–119, 120–122, 179, 180–181, 204–207, 210–211, 222–223.

wek w tekście dawniejszym, jak n. p. polityczna rozmowa Podkomorzego z Robakiem podczas wieczerzy w księdze I), — zatem w pierwszej redakcji pomysłu istotnie nic nie świadczy, jakoby ks. Robak miał inne zadanie w poemacie jak opiekę nad Tadeuszem i realizację związanych z tem jakichś tam swoich planów osobistych. O jakiejkolwiek jego działalności szerszej, o jakichś krytych zamiarach politycznych niema w dawniejszym pomyśle, aż po księgę III włącznie, poprostu ani słowa. Co więcej, z drobnych napomknień w tekście wnosić możemy najoczywiściej, że o takiej działalności mowy tam absolutnie być nie mogło. A to mianowicie dlatego, że według pierwotnego pomysłu ks. Robak za krótko nato bawił w Soplicowie. Napomknienia te uszły oku poety i mimo późniejszego przetworzenia stanu rzeczy pozostały w tekście ostatecznym. One to właśnie najuchwytniej i odrazu pozwolą nam ustalić niniejszą ostrą granicę między złożami rozrostu.

Jużcić nie wiemy dokładnie, kiedy według początkowego planu przybył ks. kwestarz do Soplicowa, to przecież wiemy najpewniej, że przybył niedawno. Kiedy prostoduszny Sędzia w zapasach z chytrością niewieścią o losy Tadeusza tłumaczy się Telimenie z naiwności i obcesowości swych zamysłów i zagaja swaty o rękę Zosi, odsłania wówczas wyraźnie obchodzącą nas tutaj kartę:

cóż, kiedy mam trudności nowe!
Pan Jacek nie wypuszcza z opieki swej syna
I przysłał mi tu właśnie na kark bernardyna
Robaka. (III 417 n.)

Przysłał zatem «właśnie». Małe to słówko mówi wiele i wyraźnie. Mówi, że ks. kwestarz zjawił się w okolicy dopiero co, że bawi w Soplicowie od dni niezbyt wielu, i od niedawna wziął w swe bezpośrednie ręce kierownictwo losów Tadeusza.

FIG. 20.

jest złym duchem szlachty; on przedewszystkiem skory jest do szafowania potwornym zarzutem zdrady, a najskorszy już do wieszania:

Jeśli zdrajca, rzekł Buchman, więc na stubienicę!

On, opchany teorjami francuskiemi o wszechuładziwie ludu, wyznawca Russa, w praktyce życiowej niezbyt przestrzega zasad humanitaryzmu; ciężkie rządy jego komisarskie osławione musiały być szeroko w okolicy, skoro mu je wytknie Bartek wprost w oczy. Więc on, że Sędzia

Płacił za włość podatki, a nie tak jak w Kleciu,
Choć tam waść, panie Buchman, rządzisz po niemiecku.

Co więcej, ten russista sam jeden, nawet wtenczas gdy się dał przejednać twardy w swej stanowości Gerwazy, on jeden kwasił się na ogłoszony przez Tadeusza akt uwłaszczenia włościan. On też wreszcie, jeden z pośród szlachty godny kompan Asesora i Pluta, kierował się podczas bitwy tchórzliwą przezornością, czy też oportunistycznem wyrachowaniem, by się nie narazić rządowi.

Buchman, człowiek rozsądny, w bitwę się nie wmieszał,
Ale słysząc, że radzą, głosować pospieszał.

Jak widzimy, zgęścił poeta na tej postaci rysów ujemnych całą gorść: doktryner, judziciel, twardy dla poddanych i tchórz. Z całej rzeszy *Pana Tadeusza* jego jednego nie objął poeta miłosnym uściskiem pojednania, owszem napiętnował. Rozumiemy, dlaczego. Taka wyjątkowość szacowania Buchmana ma równiez pełny odpowiednik w życiu i w psychice ówczesnej Mickiewicza.

Jeżeli cała księga VII jest poniekąd w wewnętrznej swej strukturze wzorowana na emigracji, to Buchman niemal całkowicie. Współcześni mogliby go w Paryżu pokazać chyba palcem; to prawdziwy wizerunek syntetyczny Czyńskich, Puławskich, J. B. Ostrowskich, Gurowskich, wichrzycieli, demagogów, zarazem najzaciekleiszych «cudzowierców».

FIG. 21.

A Book Collection as Foundation of Academic Work

Polish Libraries 2026 Vol. 14

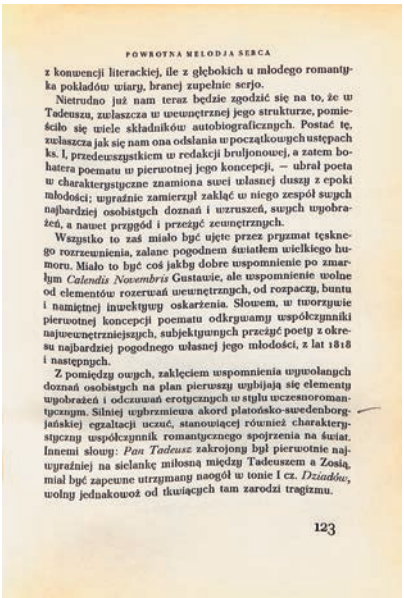

POWROTNA MELODJA SERCA

z konwencji literackiej, ile z głębokich u młodego romantyka pokładów wiary, branej zupełnie serjo.

Nietrudno już nam teraz będzie zgodzić się na to, że w Tadeuszu, zwłaszcza w wewnętrznej jego strukturze, pomieściło się wiele składników autobiograficznych. Postać tę, zwłaszcza jak się nam ona odsłania w początkowych ustępach ks. I, przedewszystkiem w redakcji brulionowej, a zatem bohatera poematu w pierwotnej jego koncepcji, — ubrał poeta w charakterystyczne znamiona swej własnej duszy z epoki młodości; wyraźnie zamierzył zakląć w niego zespół swych najbardziej osobistych doznań i wzruszeń, swych wyobrażeń, a nawet przygód i przeżyć zewnętrznych.

Wszystko to zaś miało być ujęte przez pryzmat tęsknego rozrzewnienia, zalane pogodnem światłem wielkiego humoru. Miało to być coś jakby dobre wspomnienie po zmarłym *Calendis Novembris* Gustawie, ale wspomnienie wolne od elementów rozerwań wewnętrznych, od rozpaczy, buntu i namiętnej inwektywy oskarżenia. Słowem, w tworzywie pierwotnej koncepcji poematu odkrywamy współczynniki najwewnętrzniejszych, subjektywnych przeżyć poety z okresu najbardziej pogodnego własnej jego młodości, z lat 1818 i następnych.

Z pomiędzy owych, zaklęciem wspomnienia wywołanych doznań osobistych na plan pierwszy wybijają się elementy wyobrażeń i odczuwań erotycznych w stylu wczesnoromantycznym. Silniej wybrzmiewa akord platońsko-swedenborgjańskiej egzaltacji uczuć, stanowiącej również charakterystyczny współczynnik romantycznego spojrzenia na świat. Innemi słowy: *Pan Tadeusz* zakrojony był pierwotnie najwyraźniej na sielankę miłosną między Tadeuszem a Zosią, miał być zapewne utrzymany naogół w tonie I cz. *Dziadów*, wolny jednakowoż od tkwiących tam zarodzi tragizmu.

123

FIG. 22.

Hence the question whether Pigoń's book allows us to identify also the reading traces left by Brückner. Some suggestions can be provided by the abovementioned review, since he refers in it to page 123 where in his copy we do indeed find one short horizontal line to the side of the discussed fragment [Fig. 22].[44] As can be verified in comparison with other books from his collection, it is precisely such short lines that seem typical of Brückner, thus an assumption can be made that the few ones to be found in Pigoń's book also come from him.[45] Pigoń's book demonstrates that Brückner was generally reserved in leaving reading traces, which may hamper their identification, particularly in the cases where a book bears traces left by other readers.

44 Ibidem, pp. 123 and: Brückner, *Pigoń Stanisław...*, p. 572.

45 Ibidem, pp. 98, 120, 122–123, 147 i 211.

With respect to the latter words let us mention here the editions of Piotr Skarga's *Kazania sejmowe* prepared by Ignacy Chrzanowski. Brückner had two copies of it: both the first edition from 1903 with the author's hand-written dedication, as well as the second one from 1912 being a revised and expanded edition in a personalized copy with printed dedication. Both editions bear numerous traces of reading, though not all of them can be attributed to Brückner, particularly in the second edition which abounds in them, however, their majority may be with a high degree of certainty denied attribution to Brückner, since in their character they resemble the first of the above-discussed readers of Pigoń's book, first of all, in view of the similar character of the comments related to Polish grammar, written down both in Polish and German, as well as the comments referring to the very text of the *Kazania*.[46] These are numerous and long underlinings as well as question marks added in pencil to the text's side.

Therefore, as much as there is no proof that Brückner read the second edition of the *Kazania sejmowe*, the fact can be stated for sure with respect to the first edition from 1903. Since he wrote two extensive and detailed reviews of the *Kazania*, thanks to which, among other things, we can with a high degree of certainty attribute to Brückner the reading traces that can be found in this very copy. This relates in particular to two spots in the text: in the first, Chrzanowski erroneously gives 1556 as the year of the creation of *Postylla albo wykłady ewanieliej niedzielnych i na święta* of Grzegorz of Żarnowiec instead of 1582.[47] Brückner marked this place with an underlining and a question mark [Fig. 23], clearly referring to this issue in one of his reviews.[48] The second spot refers to the date on

46 P. Skarga, *Kazania sejmowe Piotra Skargi*, ed. and preface Ignacy Chrzanowski, 2nd edition corrected and substantially complemented, Warszawa 1912, pp. 241, 243, 247, 263–265, 323, 331, 335, 338, 340, and 342–343 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Oi 3119/9).

47 P. Skarga, *Kazania Sejmowe*, ed. and preface Ignacy Chrzanowski, Warszawa 1903, p. 6 – footnote 7 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Oi 3119/8).

48 A. Brückner, 'Piotra Skargi „Kazania Sejmowe' (2), *Tygodnik Ilustrowany* no. 14/1904, pp. 269–272, here: p. 269.

A Book Collection as Foundation of Academic Work

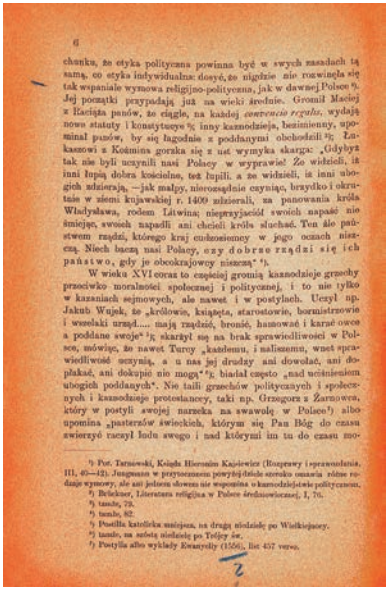

6

chanku, że etyka polityczna powinna być w swych zasadach tą samą, co etyka indywidualna: dosyć, że nigdzie nie rozwinęła się tak wspaniale wymowa religijno-polityczna, jak w dawnej Polsce [1]. Jej początki przypadają już na wieki średnie. Gromił Maciej z Raciąża panów, że ciągle, na każdej *convencio regalis*, wydają nowe statuty i konstytucye [2]; inny kaznodzieja, bezimienny, upominał panów, by się łagodnie z poddanymi obchodzili [3]; Łukaszowi z Kośmina gorąco się z nat wymyka skarga: „Gdyby tak nie byli uczynili nasi Polacy w wyprawie! Że widzieli, iż inni łupią dobra kościelne, też łupili, a że widzieli, iż inni ubogich uciskają, —jak małpy, nierozsądnie czyniąc, brzydko i okrutnie w ziemi kujawskiej r. 1409 szlacheli, za panowania króla Władysława, rodem Litwina; niesprzyjaciół swoich napaść nie śmiejąc, swoich napadli ani chcieli króla słuchać. Ten ale państwem rządzi, którego kraj cudzoziemcy w jego oczach niszczą. Niech baczą nasi Polacy, czy dobrze rządzi się ich państwo, gdy je obcokrajowcy niszczą" [4].

W wieku XVI coraz to częściej grzmią kaznodzieje grzechy przeciwko moralności społecznej i politycznej, i to nie tylko w kazaniach sejmowych, ale nawet i w postylach. Uczył np. Jakub Wujek, że „królowie, książęta, starostowie, burmistrzowie i wszelaki urząd..... mają rządzić, bronić, hamować i karać owce a poddane swoje" [5]; skarżył się na brak sprawiedliwości w Polsce, mówiąc, że nawet Turcy „każdemu, i najlichszemu, wnet sprawiedliwość uczynią, a u nas jej drudzy ani dowołać, ani dopłakać, ani dokupić nie mogą" [6]; biadał często „nad uciśnieniem ubogich poddanych". Nie taili grzechów politycznych i społecznych i kaznodzieje protestanccy, taki np. Grzegorz z Żarnowca, który w postyli swojej narzeka na swawolę w Polsce [7]) albo upomina „pasterzów świeckich, którym się Pan Bóg do czasu zwierzyć raczył ludu swego i nad którymi im tu do czasu mo-

[1]) Por. Tarnowski, Książki Hieronima Kącicwicza (Rozprawy i sprawozdania, III, 40—42). Jungmann w przytoczonem powyżej dziele szeroko omawia różne rodzaje wymowy, ale ani jednem słowem nie wspomina o kaznodziejstwie politycznem.
[2]) Brückner, Literatura religijna w Polsce średniowiecznej, I, 76.
[3]) tamże, 79.
[4]) tamże, 82.
[5]) Postilla katolicka uniejska, na drugą niedzielę po Wielkiejnocy.
[6]) tamże, na szóstą niedzielę po Trójcy św.
[7]) Postylla albo wykłady Ewangelyi (1556), list 457 verso.

FIG. 23.

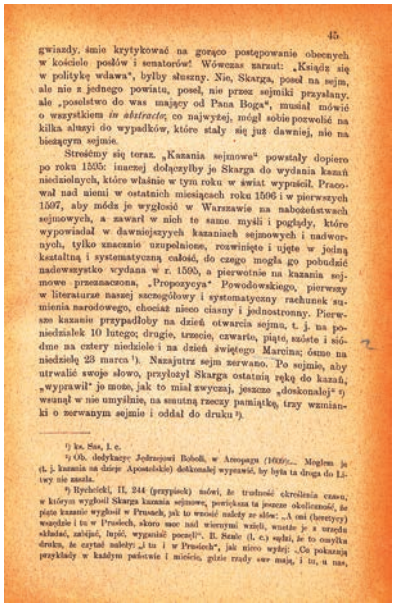

45

gwiazdy, śmie krytykować na gorąco postępowanie obecnych w kościele posłów i senatorów! Wówczas zarzut: „Ksiądz się w politykę wdawa", byłby słuszny. Nie, Skarga, poseł na sejm, ale nie z jednego powiatu, poseł, nie przez sejmiki przysłany, ale „posolstwo do was mający od Pana Boga", musiał mówić o wszystkiem *in abstracto*; co najwyżej, mógł sobie pozwolić na kilka aluzyi do wypadków, które stały się już dawniej, nie na bieżącym sejmie.

Streśćmy się teraz. „Kazania sejmowe" powstały dopiero po roku 1595: innej dobrzyłby je Skarga do wydania kazań niedzielnych, które właśnie w tym roku w świat wypuścił. Pracował nad niemi w ostatnich miesiącach roku 1596 i w pierwszych 1597, aby módz je wygłosić w Warszawie na nabożeństwach sejmowych, a zawarł w nich to samo myśli i poglądy, które wypowiadał w dawniejszych kazaniach sejmowych i nadwornych, tylko znacznie uzupełnione, rozwinięte i ujęte w jolną kształtną i systematyczną całość, do czego mogła go pobudzić nadewszystko wydana w r. 1595, a pierwotnie na kazania sejmowe przeznaczona, „Propozycya" Powodowskiego, pierwszy w literaturze naszej szczegółowy i systematyczny rachunek sumienia narodowego, chociaż nieco ciasny i jednostronny. Pierwsze kazanie przypadłoby na dzień otwarcia sejmu, t. j. na poniedziałek 10 lutego; drugie, trzecie, czwarto, piąte, szóste i siódme na cztery niedziele i na dzień świętego Marcina; ósme na niedzielę 23 marca [1]). Nazajutrz sejm zerwano. Po sejmie, aby utrwalić swoje słowo, przyłożył Skarga ostatnią rękę do kazań, „wyprawił" je może, jak to miał zwyczaj, jeszcze „doskonalej" [2]), wsunął w nie umyślnie, na smutną rzeczy pamiątkę, trzy wzmianki o zerwanym sejmie i oddał do druku [3]).

[1]) ks. Sas, l. c.
[2]) Ob. dedykacyę Jędrzejowi Bobolli, w Anopaxu (1609)... Mogłem je (t. j. kazania na dzieje Apostolskie) dotknonałej wyprawić, by była ta druga do Litwy nie zasoła.
[3]) Rychcicki, II, 244 (przypisek) zdwi, że trudność określenia czasu, w którym wygłosił Skarga kazania sejmowe, powiększa ta jeszcze okoliczność, że piąte kazanie wygłosił w Prusach, jak to wnosić należy ze słów: „A oni (heretycy) wszystkie i tu w Prusiech, skoro moc nad wiernymi wzięli, wnetże je z urzędu składać, zabijać, topić, wygnaniać poczęli". H. Szulc (l. c.) sądzi, że to ostatnie drukiem, że czytać należy „I tu i w Prusiech", jak nieco wyżej: „Co pokazują przykłady w każdym państwie i mieście, gdzie rządy sam mają, i tu, a nas,

FIG. 24.

which the forth sermon would be delivered: here Chrzanowski erroneously defines 24 February as the day of Saint Martin instead of that of Saint Matthias [Fig. 24].[49] At this point Brückner underlined the name of Martin with a short line, placing a question mark on the side, also mentioning this issue in one of his reviews.[50] Both notes were made in blue pencil, therefore it can be assumed that other reading traces made like this in this book originate from Brückner. These are crosses, question marks, short lines or hooks on the side, single underlinings, or longer vertical lines along a paragraph [Figs. 25, 26, and 27].[51]

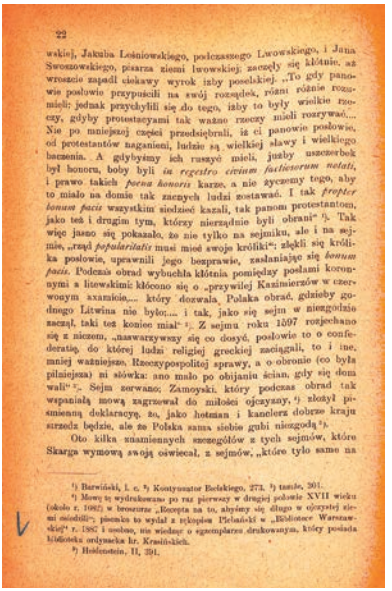

22

wskiej, Jakuba Leśniowskiego, podczaszego Lwowskiego, i Jana Swoszowskiego, pisarza ziemi lwowskiej; zaczęły się kłótnie, aż wreszcie zapadł ciekawy wyrok izby poselskiej. „To gdy panowie posłowie przypuścili na swój rozsądek, różni różnie rozumieli; jednak przychylili się do tego, iżby to były wielkie rzeczy, gdyby protestacyami tak ważne rzeczy mieli rozrywać.... Nie po mniejszej części przedsiębrali, iż ci panowie posłowie, od protestantów naganieni, ludzie są wielkiej sławy i wielkiego baczenia. A gdybyśmy ich ruszyć mieli, jużby uszczerbek był honoru, boby byli *in regestro civium factiosorum notati*, i prawo takich *poena honoris* karze, a nie życzemy tego, aby to miało na domie tak zacnych ludzi zostawać. I tak *propter bonum pacis* wszystkim siedzieć kazali, tak panom protestantom, jako też i drugim tym, którzy nierządnie byli obrani" [1]. Tak więc jasno się pokazało, że nie tylko na sejmiku, ale i na sejmie, „rząd *popularitatis* musi mieć swoje króliki"; zlękli się królika posłowie, uprawnili jego bezprawie, zasłaniając się *bonum pacis*. Podczas obrad wybuchła kłótnia pomiędzy posłami koronnymi a litewskimi: kłócono się o „przywilej Kazimierzów w czerwonym axamicie,... który dozwala Polaka obrać, gdzieby godnego Litwina nie było;... i tak, jako się sejm w niezgodzie zaczął, taki też koniec miał" [2]. Z sejmu roku 1597 rozjechano się z niczem, „naswarzywszy się co dosyć, posłowie to o confederatię, do której ludzi religiej greckiej zaciągali, to i inne, mniej ważniejsze, Rzeczypospolitej sprawy, a o obronie (co była pilniejsza) ni słówka: ano mało po obijaniu ścian, gdy się dom wali" [3]. Sejm zerwano; Zamoyski, który podczas obrad tak wspaniałą mową zagrzewał do miłości ojczyzny, [4]) złożył piśmienną deklaracyę, że, jako hetman i kanclerz dobrze kraju strzedz będzie, ale że Polska sama siebie gubi niezgodą [5]).

Oto kilka znamiennych szczegółów z tych sejmów, które Skarga wymową swoją oświecał, z sejmów, „które tylo same na

[1]) Barwiński, l. c. [2]) Kontynuator Bielskiego, 273. [3]) tamże, 301.
[4]) Mowę tę wydrukowano po raz pierwszy w drugiej połowie XVII wieku (około r. 1682) w broszurze „Recepta na to, abyśmy się długo w ojczystej ziemi osiedlili"; piosnkę to wydał z rękopisu Plebański w „Bibliotece Warszawskiej" r. 1887 i osobno, nie wiedząc o egzemplarzu drukowanym, który posiada biblioteka ordynacka hr. Krasińskich.
[5]) Heidenstein, II, 391.

FIG. 25.

49 P. Skarga, *Kazania Sejmowe...* 1903, p. 45. Chrzanowski corrected this place in the second edition – see P. Skarga, *Kazania Sejmowe...* 1912, p. 61.

50 A. Brückner, 'Piotra Skargi „Kazania Sejmowe"' (2), *Tygodnik Ilustrowany* no. 14/1904, pp. 269–272, here: p. 269.

51 P. Skarga, *Kazania Sejmowe...* 1903, pp. 3, 6–7, 21–22, 29 (together with an illegible commentary), 41–43, 45–46, 52–54, 61, 84, 114, and 123. As for this edition of the *Kazania sejmowe* from 1903 it needs to be added that it also features traces of another reader who left complements and comments in the margin, in handwriting which clearly differs from that of Brückner – Ibidem, pp. 25, 91, 107, and 109.

A Book Collection as Foundation of Academic Work

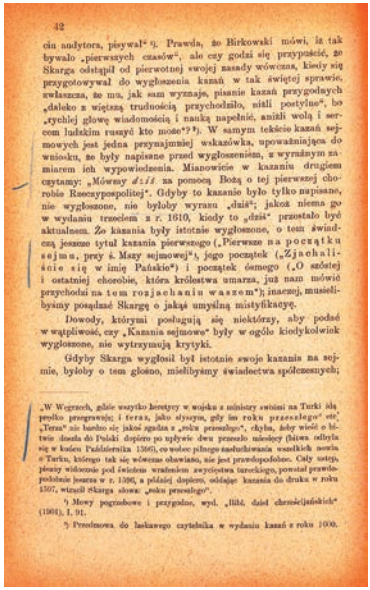

42

cin audytora, pisywał“ 6). Prawda, że Birkowski mówi, iż tak bywało „pierwszych czasów“, ale czy godzi się przypuścić, że Skarga odstąpił od pierwotnej swojej zasady wówczas, kiedy się przygotowywał do wygłoszenia kazań w tak świętej sprawie, zwłaszcza, że mu, jak sam wyznaje, pisanie kazań przygodnych „daleko z większą trudnością przychodziło, niźli postylle“, bo „cychlej głowę wiadomością i nauką napełnić, aniżli wolą i sercem ludzkim rusyć kto może“? 7). W samym tekście kazań sejmowych jest jedna przynajmniej wskazówka, upoważniająca do wniosku, że były napisane przed wygłoszeniem, z wyraźnym zamiarem ich wypowiedzenia. Mianowicie w kazaniu drugiem czytamy: „Mówmy *dziś* za pomocą Bożą o tej pierwszej chorobie Rzeczypospolitej“. Gdyby to kazanie było tylko napisane, nie wygłoszone, nie byłoby wyrazu „dziś“; jakoż niema go w wydaniu trzeciem z r. 1610, kiedy to „dziś“ przestało być aktualnem. Że kazania były istotnie wygłoszone, o tem świadczą jeszcze tytuł kazania pierwszego („Pierwsze na początku sejmu“, przy ś. Mszy sejmowej“), jego początek („Zjachaliśmie się w imię Pańskie“) i początek ósmego („O szóstej i ostatniej chorobie, która królestwa umarza, już nam mówić przychodzi na tem rozjachaniu waszem“); inaczej, musielibyśmy posądzić Skargę o jakąś umyślną mistyfikacyę.

Dowody, którymi posługują się niektórzy, aby podać w wątpliwość, czy „Kazania sejmowe“ były w ogóle kiedykolwiek wygłoszone, nie wytrzymują krytyki.

Gdyby Skarga wygłosił był istotnie swoje kazania na sejmie, byłoby o tem głośno, mielibyśmy świadectwa społeczne;

„W Węgrzech, gdzie wszytko heretycy w wojsku z ministry swoimi na Turki idą prędko przegrywają; i teraz, jako słyszym, gdy im roku przeszłego“ etc. „Teraz“ nie bardzo się jakoś zgadza z „roku przeszłego“, chyba, żeby wieść o bitwie dnieńskiej Polaki dopiero po upływie dwu prawie miesięcy (bitwa odbyła się w końcu Października 1595), co wobec pilnego zasłuchiwania wszelkich nowin o Turku, którego tak się wówczas obawiano, nie jest prawdopodobne. Cały ustęp, pisany widocznie pod świeżem wrażeniem zwycięstwa tureckiego, powstał prawdopodobnie jesienią w r. 1596, a później dopiero, oddając kazania do druku w roku 1597, wtrącił Skarga słowa: „roku przeszłego“.

6) Mowy pogrzebowe i przygodne, wyd. „Bibl. dzieł chrześcijańskich“ (1904), I. 91.

7) Przedmowa do łaskawego czytelnika w wydaniu kazań z roku 1600.

FIG. 26.

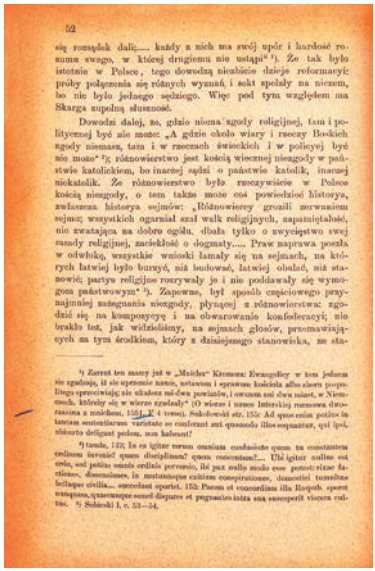

52

się rozsądek dalej,— każdy z nich ma swój upór i hardość rozumu swego, w której drugiemu nie ustąpi“ 1). Że tak było istotnie w Polsce, tego dowodzą niezbicie dzieje reformacyi: próby połączenia się różnych wyznań i sekt spełzły na niczem, bo nie było jednego sędziego. Więc pod tym względem ma Skarga zupełną słuszność.

Dowodzi dalej, że, gdzie niema zgody religijnej, tam i politycznej być nie może: „A gdzie około wiary i rzeczy Bożkich zgody niemasz, tam i w rzeczach świeckich i w policyej być nie może“ 2); różnowierstwo jest kością wiecznej niezgody w państwie katolickiem, bo inaczej sądzi o państwie katolik, inaczej niekatolik. Że różnowierstwo było rzeczywiście w Polsce kością niezgody, o tem także może coś powiedzieć historya, zwłaszcza historya sejmów: „Różnowiercy grozili zerwaniem sejmu; wszystkich ogarniał szał walk religijnych, zapamiętałość, nie zważająca na dobro ogółu, dbała tylko o zwycięstwo swej zasady religijnej, zaciekłość o dogmaty.... Praw najprawa poszła w odwłokę, wszystkie wnioski łamały się na sejmach, na których łatwiej było burzyć, niż budować, łatwiej obalać, niż stanowić; partye religijne rozrywały je i nie poddawały się wymogom państwowym“ 3). Zapewne, był sposób częściowego przynajmniej zażegnania niezgody, płynącej z różnowierstwa: zgodzić się na kompromisy i na obwarowanie konfederacyi; nie brakło też, jak widzieliśmy, na sejmach głosów, przemawiających za tym środkiem, który z dzisiejszego stanowiska, ze sta-

1) Zarzut ten znany już w „Msiche“ Kromera: Evangelicy w tem jednem się zgadzają, iż się sprzeciwiają nowo, ustawom i sprawom kościoła albo obcym postępkom sprzeciwiają; nie ukażesz mi dwu powiastek, i owszem ani dwu miast, w Niemczech, któreby się w wierze zgadzały“ (O wierze i unice litewskiej rozmowa dwuznaczna z mnichem, 1564, K 4 verso). Sokołowski str. 152: Ad quae enim potius in tantam sententiarum varietate se conferant aut quemodo illos sequantur, qui ipsi viderint defigunt pedem, non habent!

2) Tamże, 122: In ea igitur rerum omnium confusione quem tu constantem ordinem invenis? quam disciplinam? quem consensum?... Ubi igitur nullus est ordo, sed potius omnis ordinis pervasio, ibi pax nullo modo esse potest: rixae factiones, dissensiones, in mutuasque exitium conspirationes, domestici tumultus bellaque civilia... succedant oportet. 153: Pacem et concordiam illa Respub. sperat unquam, quamcunque eam disparem et pugnantes intra sua concepit viscera cultus. 3) Sobiński I, c. 53—54.

FIG. 27.

Polish Libraries 2026 Vol. 14

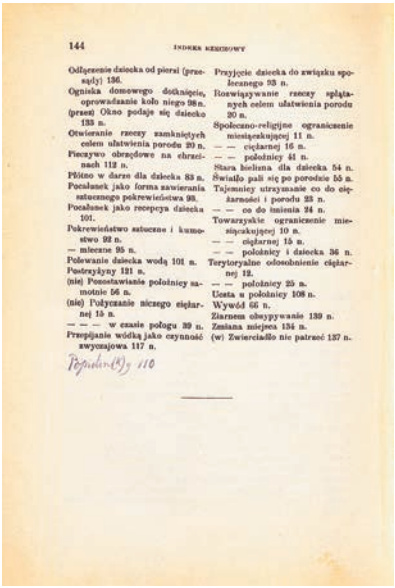

144 INDEKS RZECZOWY

Odłączenie dziecka od piersi (przesądy) 136.
Ognisko domowego dotknięcie, oprowadzanie koło niego 98 n.
(przes) Okno podaje się dziecku 133 n.
Otwieranie rzeczy zamkniętych celem ułatwienia porodu 20 n.
Pieczywo obrzędowe na chrzcinach 112 n.
Płótno w darze dla dziecka 83 n.
Pocałunek jako forma zawierania zaślubnego pokrewieństwa 99.
Pocałunek jako recepcya dziecka 101.
Pokrewieństwo zaślubne i kumostwo 92 n.
— mleczne 95 n.
Polewanie dziecka wodą 101 n.
Postrzyżyny 121 n.
(nie) Pozostawianie położnicy samotnie 56 n.
(nie) Podyczanie niczego ciężarnej 15 n.
— — — w czasie połogu 39 n.
Przepijanie wódką jako czynność zwyczajowa 117 n.
Popielin(k)y 110

Przyjęcie dziecka do związku społecznego 93 n.
Rozwiązywanie rzeczy splątanych celem ułatwienia porodu 20 n.
Społeczno-religijne ograniczenie miesiączkującej 11 n.
— — ciężarnej 16 n.
— — położnicy 41 n.
Stara bielizna dla dziecka 54 n.
Światło pali się po porodzie 55 n.
Tajemniczy utrzymanie co do ciężarności i porodu 33 n.
— — co do imienia 34 n.
Towarzyskie ograniczenie miesiączkującej 10 n.
— — ciężarnej 15 n.
— — położnicy i dziecka 36 n.
Terytoryalne odosobnienie ciężarnej 12.
— — położnicy 29 n.
Usta u położnicy 108 n.
Wywód 66 n.
Ziarnem obsypywanie 139 n.
Zmiana miejsca 134 n.
(w) Zwierciadło nie patrzeć 137 n.

FIG. 28.

The book *Słowiańskie obrzędy rodzinne* by Jan Bystroń (1916) also features reading traces many of which can be identified with high certainty as coming from Brückner, this owing precisely to his detailed and extensive review. In the first place, let us mention his note in the book's index with a relevant page noted, this also frequently found in his other books. One can recognize Brückner's handwriting, precisely the word 'popielin(k)y' he added and page 110, which he also refers to in his review [Fig. 28].[52] Interestingly, however, on page 110 of Bystroń's book where the word appears there are no reading traces. Similarly, several sentences or fragments quoted in the review are not marked in the book in any way.[53] In the next case the reference can be found in the verti-

52 J. P. Bystroń, *Słowiańskie obrzędy rodzinne. Obrzędy związane z narodzeniem dziecka*, Kraków 1916, pp. 110 and 144 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Bb 222/20) and: A. Brückner, 'Starożytności Słowiańskie', *Kwartalnik Historyczny* 32/1918, pp. 411–435, here: p. 422 (in this paper Brückner discusses another publication on a similar topic).

53 Brückner, *Starożytności słowiańskie...*, pp. 419, 422 and: Bystroń, *Słowiańskie obrzędy...*, pp. 54, 115–116 (in the review Brückner erroneously gives p. 114), and 132.

A Book Collection as Foundation of Academic Work

na tle obrzędowem, którego pierwotne formy ustalić, jest naszem zadaniem. W ten sposób dochodzimy do rozróżnienia tego, co pierwotne, co późniejsze, tego, co się wytworzyło w następstwie systemu wierzeń, od tego, co dopiero na podstawie tego systemu przyrosło do zwyczajów pierwotnych: jedynie chyba w ten sposób będzie można wprowadzić w nasze badania pierwiastek metodyczny i wyjść poza mniej lub więcej obszerne opisy i porównania, słynne selbstographische parallelen und vergleiche, potrzebne lub — co częściej — zgoła zbędne, a nawet szkodliwe, jeżeli używa się ich do poparcia ryzykownych rozumowań. W odniesieniu do tematu, który nas tu zajmuje, uważam, że mamy tu dwa obszerne kompleksy zwyczajów pierwotnych: 1. izolacyę kobiety w czasie menstruacyi, ciąży i połogu, tudzież 2. recepcyę dziecka, tj. przyjęcie go do społeczności; w związku z nimi stoi recepcya matki, jako zakończenie izolacyi połogowej. Określenie ich i przedstawienie wzajemnego z sobą związku jest wyłącznym przedmiotem niniejszej pracy.

W dalszem dopiero stadyum rozwoju społecznego zjawia się wiara w demony. Wiara ta wymaga osobnego opracowania i to nie w związku ze zwyczajami, praktykowanymi przy urodzeniu dziecka czy przy chrzcie, lecz w ściślej łączności z innemi postaciami demonicznemi. Związek obrzędów z wierzeniami jest, zdaje się, bardzo luźny, inaczej trudno sobie wyobrazić, dlaczego przy wybitnem podobieństwie obrzędowem zupełnie inaczej przedstawia się demonologia północnej i południowej Słowiańszczyzny. U nas na plan pierwszy występują demony zamieniające dzieci, boginki, mamony, dziwożony, podczas gdy na Bałkanie mamy do czynienia z postaciami, zupełnie nieznanemi tak u nas, jak też w Czechach, czy na ziemiach ruskich. Są to t. zw. rodjenice czy sudjenice, demony, podobne w głównych rysach do klasycznych grec-

FIG. 29.

Ci bujne łąki koszą, owi grabią siana,
Owi do brogów zwożą, ci zaś za porana
Manny[21]) w przetak zbierają, ci zachodząc wszędy,
Z cichych wód różne rybki smykają na wędy,
Owi w sadach rwą owoce, owi w sztuczne niki[22])
Siedząc przy trzodzie plotą z złotowierzb koszyki,
Lub gdy przy swych jałówkach ciołek stroi walkę,
Fillis swego pode krzem[24]) gaba też Menalkę.
Tu syry tłuste robią, tu masło z śmiotany,
A tu inni na zimę uprawione łany
Znowu sieją; ów siedząc cicho przy gałęzi,
Ptaszki siatką połowia albo lepem więzi.
A gdy skończą doroczne roboty, w gospodzie
Wytchną sobie przy dudach już jak na swobodzie:
Więc rzuciwszy swój giermak z kumą w tańsiec skoczy
I w ucho coś poszepce, i na stronę skoczy.
Co wyliczę, snadźby mię od porannej zarze
Słońce bieżąc na zachód w swej złocistej karze[25])
Pierwej uszło, niżlibym wypowiedział wszytki
Wczasy, miłe zabawy wiejskie i pożytki.
Niechże w dworze swą rozkosz jak kto chce cukruje,
Kto we wsi syt, nie mieszka, lecz we wsi króluje.

[1]) wiek starzany — podeszły, [2]) brzeg wczesny — tu: wygodny, [3]) kasze się wysoko — zuchwale się stawia, [4]) szczyt — dach, [5]) moryczą się — morzą się, [6]) przewoźny — importowany: *Symon i Albon*, wina włoskie i hiszpańskie, [7]) giermak — suknia długa, chłopska, [8]) telet — gatunek kosztownej materii, [9]) baluch — wrzawa, zgiełk, [10]) puszy — nadyma, [11]) podsyta — podsycenie, podnieta, [12]) szpalery — obicie w pokojach, [13]) kinąć się — obrócić się, skłonić się, [14]) pośnik — jadło, strawa, [15]) gibiel, gibiela — przepaść, tu: schowanie, ustronie, [16]) szabejski — arabski, [17]) cuch — smród, odór, [18]) tryjaka — trzy tuzy w kastach, [19]) dryja — trójka w kostkach do grania, [20]) obrady — korzyści, [21]) wiochna — dziewczyna wiejska, [22]) manna — tu trawa z gatunku kostrzewy (festuca fluitans), [23]) niki, wniki — sieci, [24]) kierz — krzak, [25]) kara — wóz o dwóch kołach.

FIG. 30.

Polish Libraries 2026 Vol. 14

cal line to the side of the text [Fig. 29], however, not by the fragment tackled in the review.[54] Since the remaining reading traces in Bystroń's book were made with the same kind of pencil as the ones that with full certainty were left by Brückner, it can be assumed that also these: mainly longish vertical lines along the edges of respective fragments, in one place also with a question mark, come from him.[55] In general, the reading traces in Bystroń's book confirm once again that Brückner used to actually leave traces of reading with moderation, not always even marking the places he sometimes raised objections to.

Nevertheless, on the examples of the books by Pigoń, Chrzanowski, and Bystroń it can be clearly seen how the traces left by Brückner can be unquestionably identified, and how to distinguish them from those left by other readers using over the last decades one of the books from Brückner's book collection at the public library. Applying these as a benchmark we can identify certain characteristic features and repeatable traces or marginalia in other books coming from Brückner's collection which can be with high certainty attributed to him. On the other hand, however, it has to be borne in mind that over the several decades of his research Brückner may have changed his habits and the manner of taking notes or underlining elements when reading. Such a change might have resulted from various factors, this seen on the example of Stanisław Kot's book *Urok wsi i życia ziemiańskiego w poezji staropolskiej* from 1937 and the traces it contains. Generally speaking, they are not highly legible, while the underlinings or corrections are imprecise and a bit clumsy [Fig. 30].[56] This may have had something to do with the fact that, according to Józef Frejlich, in his older age Brückner suffered from arthritis and his handwriting was becoming less and less legible.[57]

54 Brückner, *Starożytności słowiańskie…*, p. 420 and: Bystroń, *Słowiańskie obrzędy…*, p. 53.

55 Bystroń, *Słowiańskie obrzędy…*, pp. 55, 72–73, 91, 103, 107, and 116.

56 St. Kot, *Urok wsi i życia ziemiańskiego w poezji staropolskiej*, Warszawa 1937, pp. 39, 51, 64, 71, 78, 80, 84, 102, 109–110, 128, or 144–145 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Ohb 236/60).

57 J. Frejlich, 'Samotnik berliński. W 25-ą rocznicę zgonu', *Wiadomości. Tygodnik* Y. XIX/1964, no. 45, pp. 1–2, here: p. 1.

4. Characterization of Brückner's Traces of Reading

In the last Section of this paper I would like to describe Brückner's most representative reading traces which show how he worked on his books; my intention is also to introduce their preliminary classification. As mentioned above,[58] for the purpose the classifications worked out by Bamert and Wieland allowing to systemize the descriptions will be applied. The first of them focuses more on the formal aspects, since Bamert divides the traces of reading into the three following categories:[59] annotations ('Annotationen'), which he considers broadly as including all the possible signs (e.g., single letters, punctuation marks, corrective or graphic marks, numbers, etc.) as well as so-called 'para-signs' ('Parazeichen') whose meaning is explained only through their relation to other marks or to a text fragment (e.g., underlining, marking, encircling, crossing out, etc.). Bamert distinguishes marginalia ('Marginalien') that can be found on the side of the text and which have a semantic value (e.g., verbalized remarks, comments, etc.). Thirdly, Bamert speaks of so-called 'intracerpts' ('Intrazerpte'). This neologism opposes excerpts, i.e., notes based on the text reading, yet placed on separate pieces of paper, in notebooks, while intracerpts define notes and remarks found within a given book, however not in the direct vicinity of the text to which they refer, but e.g., on half-title pages, on inside the covers, etc.

The classification proposed by Wieland is a bit more precise and refers in the first place to the factual character of the traces of reading stemming from the intellectual confrontation with the text. It distinguishes between active, selective, and productive receptive traces.[60] The first testify roughly to intensive reading, most frequently taking on the form of simple lines, underlinings, or marks

58 In Section 2. On traces of reading and research into them.

59 With respect to these remarks: Bamert, *Stifte am Werk…*, pp. 88–94 and 130–135.

60 With respect to these remarks: Wieland, *Materialität des Lesens…*, pp. 158–172; in German they are as follows: 'aktiv-rezeptive Spuren', 'selektiv-rezeptive Spuren', and 'produktiv-rezeptive Spuren'.

to the side of a paragraph; furthermore, they may refer to larger text fragments. The selective-receptive traces, in turn, are connected with very definite spots in the text marked with respective signs (e.g., crosses, exclamation marks, graphic signs, etc.), meant to facilitate, among other things, finding them later. These traces are often accompanied by newly-created indexes on the half-title pages or inside the covers (what Bamert called 'intracerpts'). The third category distinguished by Wieland encompasses productive-receptive traces which he uses to define information added by a reader to the printed text (e.g., marginalia, comments, remarks, etc.). [61]

According to Bamert's classification, the majority of Brückner's traces of reading can be defined as annotations, since they are placed directly by the text fragments they refer to. They are both signs and para-signs, many having already been discussed in the present paper, e.g., most commonly short, yet sometimes also slightly longer lines on the side: horizontal or vertical, punctuation marks (exclamation marks, question marks), or underlinings of single words, more rarely of phrases or whole sentences. Since Brückner was, as mentioned above, quite moderate in marking the texts he was reading, as a rule it is hard to classify his annotations as active-receptive traces in Wieland's understanding, also because in one text he would rarely mark many different places or longer fragments.

However, at this point, let us mention two examples of Brückner's traces of reading which could be ranked among this group,

61 Besides, Wieland distinguishes traces of the following character: possessive-receptive ('possesiv-rezeptive Spuren'), expressive-receptive ('expressiv-rezeptive Spuren'), and creative-receptive ('kreativ-rezeptive Spuren'), which, however, according to my so-far research are not found in Brückner's books. Two other types: non-receptive and destructive-receptive have already been discussed in Section 2 On traces of reading and research into them. The last category distinguished by Wieland: situational-receptive traces ('situativ-rezeptive Spuren') can be found in one of the two editions of Piotr Skarga's *Kazania sejmowe* though their Brückner's authorship is excluded by their handwriting. An unknown reader noted at the page's bottom the date on which he completed the subsequent section of reading, e.g., on Tuesday 4 Dec. he read up to p. 356, on Wednesday 5 of March until p. 360, etc., up to p. 374 on Sunday 8 December, etc. – Skarga, *Kazania Sejmowe...* 1912, pp. 342, 356, 360, 364, 366, 368, 370, and 374.

and which constitute an exception among all the traces he left, first of all because they are very clear and extremely invasive.[62] We can find them in the offprint of Włodzimierz Spasowicz's paper on Konrad Wallenrod from 1889, where they were made with a red pencil Brückner often used when reading; his attribution can also be confirmed through one written word in his handwriting [Fig. 31]. Apart from these, what we find here are thick framings of whole paragraphs as well as crossing outs with a diagonal line of whole text fragments or even pages, actually quite untypical of Brückner[63] [Fig. 32].

We can see a similar attitude in the book by Józef Ujejski on Antoni Malczewski (1921) in which, particularly in the two chapters on *Marja*, one finds numerous and very clear traces of reading, such as crossing out with a large cross of a substantial fragment of the text [Fig. 33] or very long vertical lines on the side of a whole text page.[64] These traces were made in pencil, similarly as the others which are clearly attributed to Brückner. These are two comments in which we recognize his handwriting and one in-text reference [Figs. 34 and 35], which he often used in his books, and which we will talk about in due course.[65] Brückner's interest in Ujejski's work yielding attentive reading may have been caused by the fact that four years later he published his *Marja* by Malczewski. In a short preface to his book he actually referred to Ujejski to whom, as far as 'the poet's biography and the analysis of his work' were concerned,

62 For this reason a question can be asked here to verify whether these traces come from Brückner with full certainty, first of all because from today's perspective it is hard to unequivocally confirm this or deny. I personally, however, consider it likely, e.g., for the reasons I give in the paper above.

63 W. Spasowicz, *Konrad Wallenrod. Odczyt miany w dniu 10go września* [sic!] *1889 roku w Sali ratuszowej we Lwowie*, Lwów 1889, pp. 6–9, 13–15 and 20–21 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No Oj 2067/100). Unfortunately, this word ('wrzawa'?, meaning 'uproar') is illegible.

64 J. Ujejski, *Antoni Malczewski (Poeta i poemat)*, Warszawa 1921, pp. 204, 211–212, 321 i 328 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. KO 8649 U33). Strictly speaking these reading traces are found in the chapters discussing *Marja*'s presentation and language.

65 Ibidem, pp. 324–325, 327, and 329.

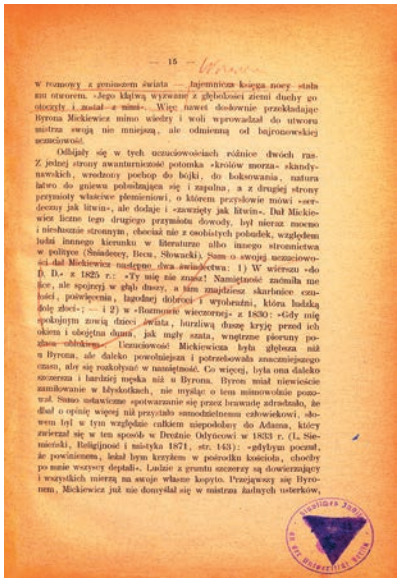

— 15 —

w rozmowy z geniuszem świata — tajemnicza księga nocy stała mu otworem. »Jego klątwą wyzwane z głębokości ziemi duchy go otoczyły i zostały z nimi«. Więc nawet dosłownie przekładając Byrona Mickiewicz mimo wiedzy i woli wprowadzał do utworu mistrza swoją nie mniejszą, ale odmienną od bajronowskiej uczuciowość.

Odbijały się w tych uczuciowościach różnice dwóch ras. Z jednej strony awanturniczość potomka »królów morza« skandynawskich, wrodzony pochop do bójki, do boksowania, natura łatwo do gniewu pobudzająca się i zapalna, a z drugiej strony przymioty właściwe plemieniowi, o którem przysłowie mówi »serdeczny jak litwin«, ale dodaje i »zawzięty jak litwin«. Dał Mickiewicz liczne tego drugiego przymiotu dowody, był nieraz mocno i niesłusznie stronnym, chociaż nie z osobistych pobudek, względem ludzi innego kierunku w literaturze albo innego stronnictwa w polityce (Śniadecey, Becu, Słowacki). Sam o swojej uczuciowości dał Mickiewicz następne dwa świadectwa: 1) W wierszu »do D. D.« z 1825 r.: »Ty mię nie znasz! Namiętność zaćmiła me lice, ale spojrzyj w głąb duszy, a tam znajdziesz skarbnice czułości, poświęcenia, łagodnej dobroci i wyobraźni, która ludzką dolę złoci«; — i 2) w »Rozmowie wieczornej« z 1830: »Gdy mię spokojnym zowią dzieci świata, burzliwą duszę kryję przed ich okiem i obojętną dumą, jak mgły szata, wnętrzne pieczony pogłasz obłokiem«. Uczuciowość Mickiewicza była głębsza niż u Byrona, ale daleko powolniejsza i potrzebowała znaczniejszego czasu, aby się rozkołysać w namiętność. Co więcej, była ona daleko szczersza i bardziej męska niż u Byrona. Byron miał niewieście zamiłowanie w błyskotkach, nie myśląc o tem mimowolnie pozował. Samo ustawiczne spotwarzanie się przez brawadę zdradzało, że dbał o opinię więcej niż przystało samodzielnemu człowiekowi, słowem był w tym względzie całkiem niepodobny do Adama, który zwierzał się w ten sposób w Drezdnie Odyńcowi w 1833 r. (L. Siemieński, Religijność i mistyka 1871, str. 143): »gdybym poczuł, że powinienem, leżał bym krzyżem w pośrodku kościoła, choćby po mnie wszyscy deptali«. Ludzie z gruntu szczerzy są dowierzający i wszystkich mierzą na swoje własne kopyto. Przejąwszy się Byronem, Mickiewicz już nie domyślał się w mistrzu żadnych usterków,

Biblioteka Jagiell. Uniwersytetu Jagiell.

FIG. 31.

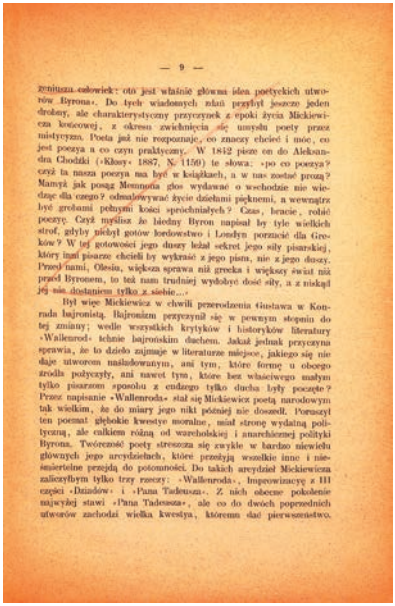

— 9 —

geniuszu człowiek: oto jest właśnie główna idea poetyckich utworów Byrona«. Do tych wiadomych zdań przybył jeszcze jeden drobny, ale charakterystyczny przyczynek z epoki życia Mickiewicza końcowej, z okresu zwichnięcia się umysłu poety przez mistycyzm. Poeta już nie rozpoznaje, co znaczy chcieć i móc, co jest poezya a co czyn praktyczny. W 1842 pisze on do Aleksandra Chodźki (»Kłosy« 1887, N. 1159) te słowa: »po co poezya? czyż ta nasza poezya ma być w książkach, a w nas zostać prozą? Mamyż jak posąg Memnona głos wydawać o wschodzie nie wiedząc dla czego? odmalowywać życie dziełami pięknemi, a wewnątrz być grobami pełnymi kości spróchniałych? Czas, bracie, robić poezyę. Czyż myślisz że biedny Byron napisał by tyle wielkich strof, gdyby niebył gotów lordowstwo i Londyn porzucić dla Greków? W tej gotowości jego duszy leżał sekret jego siły pisarskiej, który inni pisarze chcieli by wykraść z jego pism, nie z jego duszy. Przed nami, Olesiu, większa sprawa niż grecka i większy świat niż przed Byronem, to też nam trudniej wydobyć dość siły, a z niskąd jej nie dostaniem tylko z siebie...«

Był więc Mickiewicz w chwili przerodzenia Gustawa w Konrada bajronistą. Bajronizm przyczynił się w pewnym stopniu do tej zmiany; wedle wszystkich krytyków i historyków literatury »Wallenrod« tchnie bajrońskim duchem. Jakaż jednak przyczyna sprawia, że to dzieło zajmuje w literaturze miejsce, jakiego się nie daje utworom naśladowanym, ani tym, które formę u obcego źródła pożyczyły, ani nawet tym, które bez właściwego małym tylko pisarzom sposobu z cudzego tylko ducha były poczęte? Przez napisanie »Wallenroda« stał się Mickiewicz poetą narodowym tak wielkim, że do miary jego nikt później nie doszedł. Poruszył ten poemat głębokie kwestye moralne, miał stronę wydatną polityczną, ale całkiem różną od warcholskiej i anarchicznej polityki Byrona. Twórczość poety streszcza się zwykle w bardzo niewielu głównych jego arcydziełach, które przeżyją wszelkie inne i nieśmiertelne przejdą do potomności. Do takich arcydzieł Mickiewicza zaliczyłbym tylko trzy rzeczy: »Wallenroda«, Improwizacyę z III części »Dziadów« i »Pana Tadeusza«. Z nich obecne pokolenie najwyżej stawi »Pana Tadeusza«, ale co do dwóch poprzednich utworów zachodzi wielka kwestya, któremu dać pierwszeństwo.

FIG. 32.

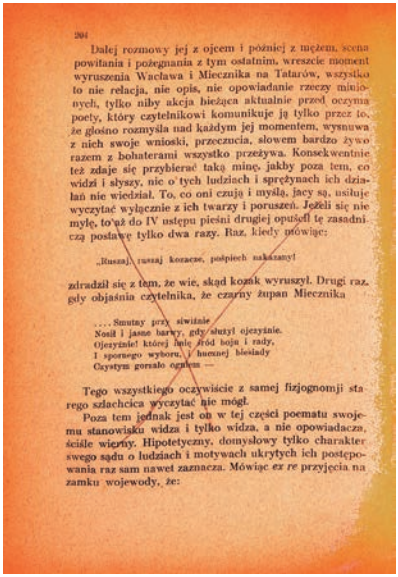

204

Dalej rozmowy jej z ojcem i później z mężem, scena powitania i pożegnania z tym ostatnim, wreszcie moment wyruszenia Wacława i Miecznika na Tatarów, wszystko to nie relacja, nie opis, nie opowiadanie rzeczy minionych, tylko niby akcja bieżąca aktualnie przed oczyma poety, który czytelnikowi komunikuje ją tylko przez to, że głośno rozmyśla nad każdym jej momentem, wysnuwa z nich swoje wnioski, przeczucia, słowem bardzo żywo razem z bohaterami wszystko przeżywa. Konsekwentnie też zdaje się przybierać taką minę, jakby poza tem, co widzi i słyszy, nic o tych ludziach i sprężynach ich działań nie wiedział. To, co oni czują i myślą, jacy są, usiłuje wyczytać wyłącznie z ich twarzy i poruszeń. Jeżeli się nie mylę, to aż do IV ustępu pieśni drugiej opuścił tę zasadniczą postawę tylko dwa razy. Raz, kiedy mówiąc:

„Ruszaj, ruszaj kozacze, pośpiech nakazany!

zdradził się z tem, że wie, skąd kozak wyruszył. Drugi raz, gdy objaśnia czytelnika, że czarny żupan Miecznika

. . . . Smutny przy siwiźnie
Nosił i jasne barwy, gdy służył ojczyźnie.
Ojczyźnie! której imię śród boju i rady,
I spornego wyboru, i hucznej biesiady
Czystym gorzało ogniem —

Tego wszystkiego oczywiście z samej fizjognomji starego szlachcica wyczytać nie mógł.

Poza tem jednak jest on w tej części poematu swojemu stanowisku widza i tylko widza, a nie opowiadacza, ściśle wierny. Hipotetyczny, domysłowy tylko charakter swego sądu o ludziach i motywach ukrytych ich postępowania raz sam nawet zaznacza. Mówiąc *ex re* przyjęcia na zamku wojewody, że:

FIG. 33.

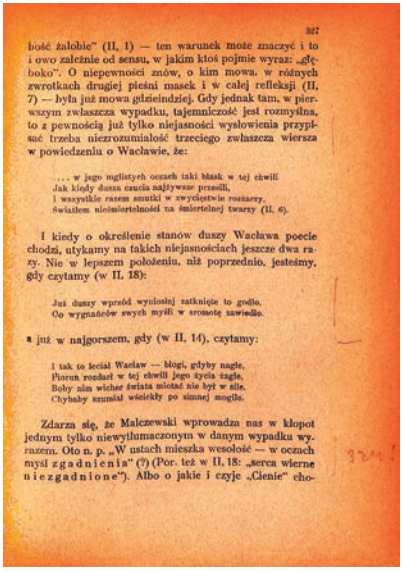

327

bość żałobie" (II, 1) — ten warunek może znaczyć i to i owo zależnie od sensu, w jakim ktoś pojmie wyraz: „głęboko". O niepewności znów, o kim mowa, w różnych zwrotkach drugiej pieśni masek i w całej refleksji (II, 7) — była już mowa gdzieindziej. Gdy jednak tam, w pierwszym zwłaszcza wypadku, tajemniczość jest rozmyślna, to z pewnością już tylko niejasności wysłowienia przypisać trzeba niezrozumiałość trzeciego zwłaszcza wiersza w powiedzeniu o Wacławie, że:

. . . . w jego mglistych oczach taki blask w tej chwili
Jak kiedy dusza czucia najżywsze przesili,
I wszystkie razem smutki w zwycięstwie rozżarzy,
Światłem nieśmiertelności na śmiertelnej twarzy (II, 6).

I kiedy o określenie stanów duszy Wacława poecie chodzi, utykamy na takich niejasnościach jeszcze dwa razy. Nie w lepszem położeniu, niż poprzednio, jesteśmy, gdy czytamy (w II, 18):

Już duszy wprzód wyniosłej zatknięte to godło,
Co wygnańców swych myśli w sromotę zawiodło.

a już w najgorszem, gdy (w II, 14), czytamy:

I tak to leciał Wacław — błogi, gdyby nagle,
Piorun rozdarł w tej chwili jego życia żagle,
Boby nim wicher świata miotać nie był w sile,
Chybaby szumiał wściekły po zimnej mogile.

Zdarza się, że Malczewski wprowadza nas w kłopot jednym tylko niewytłumaczonym w danym wypadku wyrazem. Oto n. p. „W ustach mieszka wesołość — w oczach myśl z g a d n i e n i a" (?) (Por. też w II, 18: „serca wierne n i e z g a d n i o n e"). Albo o jakie i czyje „Cienie" cho-

FIG. 34.

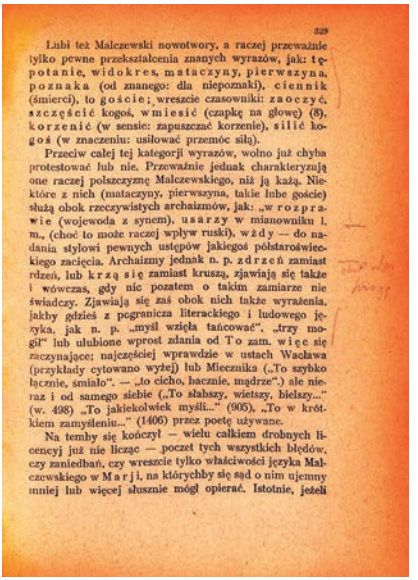

329

Lubi też Malczewski nowotwory, a raczej przeważnie tylko pewne przekształcenia znanych wyrazów, jak: tępotanie, widokres, mataczyny, pierwszyna, poznaka (od znanego: dla niepoznaki), ciennik (śmierci), to goście; wreszcie czasowniki: zaoczyć, szczęścić kogoś, wmiesić (czapkę na głowę) (8), korzenić (w sensie: zapuszczać korzenie), silić kogoś (w znaczeniu: usiłować przemóc siłą).

Przeciw całej tej kategorji wyrazów, wolno już chyba protestować lub nie. Przeważnie jednak charakteryzują one raczej polszczyznę Malczewskiego, niż ją każą. Niektóre z nich (mataczyny, pierwszyna, takie lube goście) służą obok rzeczywistych archaizmów, jak: „w rozprawie (wojewoda z synem), usarzy w mianowniku l. m., (choć to może raczej wpływ ruski), wżdy — do nadania stylowi pewnych ustępów jakiegoś półstaroświeckiego zacięcia. Archaizmy jednak n. p. zdrzeń zamiast rdzeń, lub krzą się zamiast kruszą, zjawiają się także i wówczas, gdy nic pozatem o takim zamiarze nie świadczy. Zjawiają się zaś obok nich także wyrażenia, jakby gdzieś z pogranicza literackiego i ludowego języka, jak n. p. „myśl wzięła tańcować", „trzy mogił" lub ulubione wprost zdania od To zam. więc się zaczynające; najczęściej wprawdzie w ustach Wachawa (przykłady cytowano wyżej) lub Miecznika („To szybko łącznie, śmiało". — „to cicho, bacznie, mądrze".) ale nieraz i od samego siebie („To słabszy, wietszy, bielszy..." (w. 498) „To jakiekolwiek myśli..." (905), „To w krótkiem zamyśleniu..." (1406) przez poetę używane.

Na temby się kończył — wielu całkiem drobnych licencyj już nie licząc — poczet tych wszystkich błędów, czy zaniedbań, czy wreszcie tylko właściwości języka Malczewskiego w Marji, na którychby się sąd o nim ujemny mniej lub więcej słusznie mógł opierać. Istotnie, jeżeli

FIG. 35.

he did not wish to add anything, basing himself to a large degree on Ujejski's edition of the text.[66]

The biggest group of Brückner's traces of reading is undoubtedly constituted by the selective-receptive ones (in Wieland's terms), precisely marking definite spots in the text that aroused his interest. Among them we will find both annotations, marginalia, and intracerpts, as distinguished by Bamert. When studying Brückner's traces of reading, let us not forget that he was a professional reader, and would read books against the background of his own extensive expertise he confronted the absorbed texts with. Therefore, the primary aim of his reading was not to acquire new knowledge of a given topic, but he predominantly approached his reading critically.

Numerous traces of this approach can be found, for example, in Karol Badecki's bibliographic monograph *Literatura mieszczańska*

66 A. Malczewski, *Marja. Powieść ukraińska*, preface and explanations Aleksander Brückner, Lwów/Warszawa/Kraków 1925, pp. V–VI.

w Polsce XVII wieku from 1925. They are characteristic of Brückner, and demonstrate that he read the book with vivid interest, possibly due to the fact that he authored the preface to it, which is also clearly visible in his almost enthusiastic review of the study.[67] The traces in this book assume the form of numerous, most commonly, short, underlinings and vertical lines along the paragraphs' sides (sometimes occurring simultaneously), short horizontal lines to the side of the text or question marks and exclamation marks by the places that aroused his interest [Figs. 36, 37, 38 and 39].[68] The traces generally refer to a very definite place in the text, e.g., a date, name, or word, sometimes only merely to a part of them; we occasionally observe a combination of two signs/parasigns within one annotation, e.g., a vertical line on the side together with an exclamation mark or an underlining in the text.

In many cases Brückner's selective-receptive traces can be classified as corrections focusing on oversights, defaults, or errors that he found, which reflects the image of him as an expert and a professional reader. Many of such correcting reading traces can be found in the Polish translation of *Historia de duobus amantibus* written by Enea Silvio Piccolomini, who later became Pope Pius II, translated by Krzysztof Golian, and published by Samuel Adalberg in 1896. The fact that Brückner had numerous objections to the translation itself and the translator, can be found in the long review he wrote and in which we can read the following among other things:

> 'Behind that meaningful difference there appears the translator pacing strictly in the wake of the sound of the original, provided the translator is capable of understanding and rendering it. Not boasting a trace even of a poetical talent, he ranks among those rhymesters

67 A. Brückner, 'Karol Badecki. Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku…', *Reformacja w Polsce* y. IV/1926, nos. 13–16, pp. 240–243. Brückner also received the third of the ten personalized copies.

68 Badecki, *Literatura mieszczańska…*, pp. 8, 14–15, 19, 21, 22–23, 43, 112, 126, 130, 132, 134, Figs. 57, 139, 145, 167–168, 179, 189, 204, 236, 238, 247, 251, 272–273, 276, 296, 314, 409, 412, 445, 476, 479, 483, 499, 505, 530, 533–539 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/ TB Großbritannien-Zentrum, Call No. KO 2700 B133).

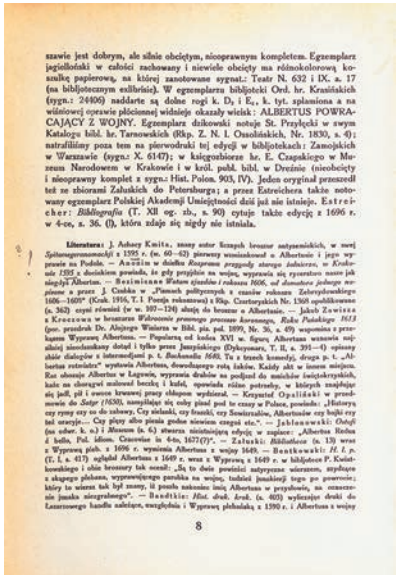

szawie jest dobrym, ale silnie obciętym, niecoprawnym kompletem. Egzemplarz jagiellońki w całości zachowany i niewiele obcięty na różnokolorową kanzulkę papierową, na której zanotowane sygnat.: Teatr N. 632 i IX. a. 17 (na bibljotecznym exlibrisie). W egzemplarzu bibljoteki Ord. hr. Krasińskich (sygn.: 24406) naddarte są dolne rogi k. D_3 i E_4, k. tyt. zplamiona a na wiśniowej oprawie płóciennej widnieje okazały wieiak: ALBERTUS POWRACAJĄCY Z WOJNY. Egzemplarz dzikowski notuje St. Przyłęcki w swym Katalogu bibl. hr. Tarnowskich (Rkp. Z. N. I. Ossolińskich, Nr. 1830, s. 4); natrafiliśmy poza tem na pierwodruki tej edycji w bibljotekach: Zamojskich w Warszawie (sygn.: X. 6147); w księgozbiorze hr. E. Czapskiego w Muzeum Narodowem w Krakowie i w król. publ. bibl. w Drezinie (niecobcięty i nieoprawny komplet z sygn.: Hist. Polon. 903, IV). Jeden oryginał przeszedł też ze zbiorami Załuskich do Petersburga; a przez Estreichera także notowany egzemplarz Polskiej Akademji Umiejętności dziś już nie istnieje. Estreicher: *Bibliografja* (T. XII og. zb., s. 90) cytuje także edycję z 1696 r. w 4-ce, s. 36. (!), która zdaje się nigdy nie istniała.

Literatura: J. Achacy Kmita, szary autor licznych broszur antyzemickich, w swej *Spitzrutengerechtigkeit* z 1595 r. (w. 60—62) pierwszy wzmiankował o Albertonie i jego wyprawie na Podole. — Anzelm w dziełku *Rozprawa przygody starego żołnierza, w Krakowie 1595* z dociekiem powiada, że gdy przyjdzie na wojnę, wyprawia się rycerstwo nasze jak niegdyś Albertan. — Beximienne *Watson zjazdów i rokoszu 1606, od diamentowe jedności narodowe* a przez J. Czeskę w „Pismach politycznych z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606—1609" (Krak. 1916, T. I Poezja rokoszowa) z Rkp. Czartoryskich Nr. 1368 opublikowane (s. 362) czyni również (w w. 107—124) aluzję do broszur o Albertanie. — Jakub Zawisza z Krzczonowa w broszurze *Wdzięczność prawdzwego poczciwego Korzeniego, Rzeku Polskiego 1611* (por. przedruk Dr. Alojzego Winiarza w Bibl. pis. pol. 1899, Nr. 36, s. 49) wspomina o przebiegu Wyprawy Albertana. — Popularną od końca XVI w. figurą Albertana wzbogaciła najchętniej niemieckamy dotąd i tylko przez Janzyńskiego (Dykcyonarz, T. II, s. 395—6) opisany zbiór dialogów z intermedjami p. t. *Bachanalia 1640*. Tu z trzech komedyj, druga p. t. „Albertus rozmiłany" wystawia Albertana, dowodzącego rotą żołnie. Każdy akt w innem miejscu. Raz obozuje Albertan w Łagwie, wyprawia drabów na podjazd do mnichów świętokrzyskich, każe im chorągwi malować beczki i kufel, opowiada różne potrzeby, w których znajdując się jeść, pić i owoców krwawej pracy chłopom wydzierać. — Krzysztof Opaliński w przedmowie do *Satyr* 1650, zamyślając się cobą pisać pod te czasy w Polsce, powiada: „Historyą czy rymy czy co do zabawy, Czy wielański, czy frantki, czy Sowizrzalne, Albertanów czy hejki czy też oracyje... Czy pięcy albo piesia godne niewiem czegoś etc.". — Jabłonowski: *Ostoja* (na odwr. k. a.) i *Museum* (s. 6.) stwierdza nieistniejącą edycję w zupełnie: „Albertus Redux á bello, Pol. idiom. Cracoviae in 4-to, 1677(?)". — Załuski: *Bibliotheca* (s. 13) wraz z Wyprawą płsh. z 1696 r. wymienia Albertana z wojny 1649. — Bentkowski: *H. l. p.* (T. I, s. 417) ogłądał Albertana z 1649 r. wraz z Wyprawą z 1649 r. w bibljotece F. Kwiatkowskiego i chce broszury tak nazwać: „Są to dwie powieści satyryczne wierszem, zepsute z skąpego płodozu, wyprawiającego parobka na wojnę, tudzież jemskiej tego po powrocie; który to wiersz tak był znany, iż pozwala nakazano imię Albertana w przysłowiu, na oznaczenie jmenia niezgrabnego". — Bandtkie: *Hist. druk. druk.* (s. 605) wyliczając druki do Lauzerowego handlu należące, zwątpiwia i Wyprawę płshalską z 1590 r. i Albertana z wojny

8

FIG. 36.

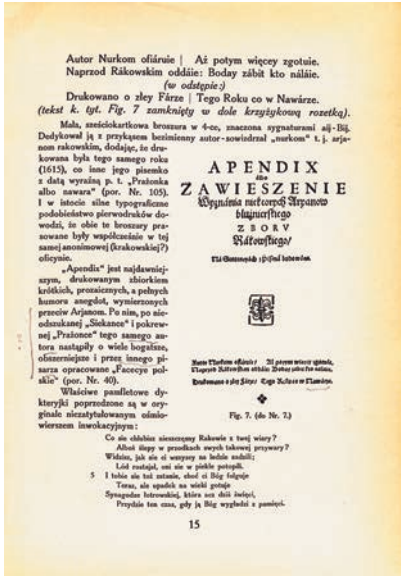

Autor Nurkom ofiáruie | Aż potym więcey zgotuie.
Naprzod Rákowskim oddáie: Boday zábit kto náláie.
(w odstępie:)
Drukowano o złey Fárze | Tego Roku co w Nawárze.
(tekst k. tyt. Fig. 7 zamknięty w dole krzyżykowaną rozetką).

Mała, szesciokartkowa broszura w 4-ce, znaczona sygnaturami aij–Biij. Dedykował ją z przykąsem bezimienny autor-sowiadrzał „nurkom" t. j. arjanom rakowskim, dodając, że drukowana była tego samego roku (1615), co inne jego pisemko z datą wyraźną p. t. „Prażonka albo nawara" (por. Nr. 105). I w istocie silne typograficzne podobieństwo pierwodruków dowodzi, że obie te broszury przeznaczone były współcześnie w tej samej anonimowej (krakowskiej?) oficynie.

„Apendix" jest najdawniejszym, drukowanym zbiorkiem krótkich, prozaicznych, a pełnych humoru anegdot, wymierzonych przeciw Arjanom. Po nim, po nieodszukanej „Siekanze" i pokrewnej „Prażonce" tego samego autora nastąpiły o wiele bogatsze, obszerniejsze i przez innego pisarza opracowane „Facecye polskie" (por. Nr. 40).

Właściwe pamfletowe dykteryjki poprzedzone są w oryginale niezatytułowanym ośmiowierszem inwokacyjnym:

Co się chlubisz niezczony Rakowie z twej wiary?
Alboś słupy w prozdnych swych tabowej przywary?
Widzim, jak się ci wszyscy na bedle zadnili;
Lód rastajał, oni się w piekle potopili.
I tobie ale też tak zstanie, choć ci Bóg folguje
Toraz, ale spadek na wieki gotuje
Synagodan łotrowskiej, która zes duś świętej,
Przydzie ten czas, gdy ją Bóg wygładzi z pamięci.

15

APENDIX
ZAWIESZENIE
Wygnánia niektorych Arjanow
blużnierstwego
ZBORV
Rákowskiego.

Fig. 7. (do Nr. 7.)

FIG. 37.

A Book Collection as Foundation of Academic Work

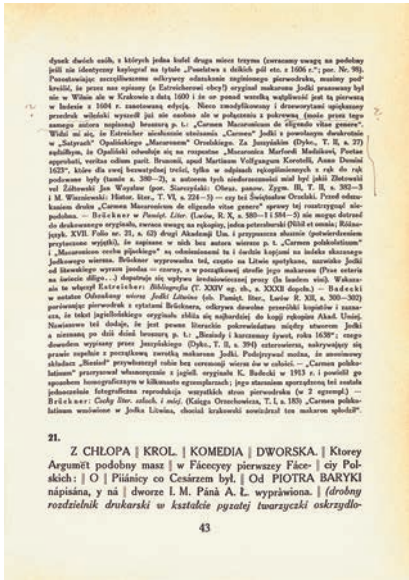

dynek dwóch osób, z których jedna kobiet druga mówca trzyma (zresztą uwagę na podobny jeśli nie identyczny kopiogra) na tytule „Poselstwo z dalekich pól etc. z 1606 r.“; por. Nr. 98). Potwierdzając szczęśliwszemu odkryciu odnalezienie zaginionego pierwodruku, musimy podkreślić, że przez nas opisany (w Estreicherowi obcy!) oryginał makaronu Jodki przeznaczony był nie w Wilnie ale w Krakowie a data, 1600 i że on ponad wszelką wątpliwość jest tą pierwszą w kolejnie z 1604 r. zanotowaną edycją. Nieco zmodyfikowany i drzeworyt uzupełniony przedruk wileński wyszedł już nie osobno ale w połączeniu z pokrewną (może przez tego samego autora napisaną) broszurą p. t.: „Carmen Macaronicum de elegendo vitae genere“. Widzi mi się, że Estreicher niesłusznie utożsamia „Carmen“ Jodki z powołanym dwukrotnie w „Satyrach“ Opalińskiego „Macaronem“ Orzechskiego. Za Januszkiem (Dykt., T. II, s. 37) sądzibym, że Opaliński odwołuje się na rozpostne „Macaronica Marfordi Madalkovi, Poetae approbati, veritas odium parit. Brunsvi, apud Martianum Vollgangum Korotelli, Anno Domini 1623“, które dla zwej bezwartościowej treści, tylko w odpisach rękopiśmiennych z rąk do rąk podawane były (tamże s. 380—2), a autorem tych niedorzecznosci miał być jakiś Złotowski vel Złotowski Jan Wasylow (por. Szczygielski: Obraz. panow. Zygm. III, T. II, s. 382—3 i M. Wiszniewski: Histor. liter., T. VI, s. 224—7) — czy też Świętosław Orzelski. Przed odnalezieniem druku „Carmen Macaronicum de eligendo vitae genere“ sprawy tej rozstrzygnąć niepodobna. — Brückner w *Pamięt. Liter.* (Lwów, R. X, s. 380—1 i 594—5) nie mogąc dotrzeć do drukowanego oryginału, zwrócił uwagę na rękopisy, jedna petersburski (Pilář et omnia; Różnojęzyk. XVII. Folio nr. 21, s. 62) drugi Akademji Um. i przypuszcza słusznie (potwierdzeniem przytoczone wyżej), że napisane w nich bez autora wierszu p. t. „Carmen polaco-latinum“ i „Macaronico cerebo pijackiego“ są odmienionemi tu i ówdzie kopjami na Jodka skazanego Jodkowego wiersza. Brückner wypowiada też, często na Litwie spotykane, nazwisko Jodki od litewskiego wyrazu jiodas = czerwy, a w pozagłowej strofie jego makaronu (Prus ceteris na świecie dilig...) dopatruje się wpływu średniowiecznej prozy (in laudem vini). Wskazania te włączył Estreicher: *Bibliographia* (T. XXIV wg. ch., s. XXXII dopełn.) — Badecki w notatce Odnalezny wiersz *Jodki Litwina* (ob. Pamięt. liter., Lwów R. XII, s. 300—302) porównując pierwodruk z rytatami Brücknera, odkrywa dowolne przeróbki kopistów i zauważa, że tekst jagiellońskiego oryginału zdaża się najbardziej do kopji rękopisu Akad. Uniwj. Nawiązowe też dodaje, że jest prawie literalnie pokrewieństwo między utworem Jodki a niemamy po dziś dzień broszury p. t.: „Bicziady i kurczowy żywot, roku 1630“; znego dowodem wypisany przez Januszkiego (Dykt., T. II, s. 394) ostrowierza, sakrywający się prawie zupełnie z początkowej zwrotki makaronu Jodki. Podejrzywać można, że anonimowy skladacz „Bestiol“ przywłaszczył robie bez ceremonji wiersz *ów* w całości. — „Carmen polaco-latinum“ przerywał własnoręcznie z jagiell. oryginału K. Badecki w 1913 r. i powiódł go sposobem homograficznym w kilkunastu egzemplarzach; jego staraniem sporządzony też zostało poniższe fotograficzne reprodukcja wszystkich stron pierwodruku (w 2 egzempl.) — Brückner: *Cechy liter. zabach. i mięj.* (Księga Orzechowicza, T. I, s. 183) „Carmen polaco-latinum wzniesione w Jodka Litwina, chociaż krakowski sowiedział ten makaron spłodził“.

21.

Z CHŁOPA ‖ KROL. ‖ KOMEDIA ‖ DWORSKA. ‖ Ktorey Argumẽt podobny masz ‖ w Fácecyey pierwszey Fácę- ‖ ciy Polskich: ‖ O ‖ Piiánicy co Cesárzem był. ‖ Od PIOTRA BARYKI nápisána, y ná ‖ dworze I. M. Pánà A. Ł. wypráwiona. ‖ *(drobny rozdzielnik drukarski w kształcie pyzatej twarzyczki oskrzydlo-*

43

FIG. 38.

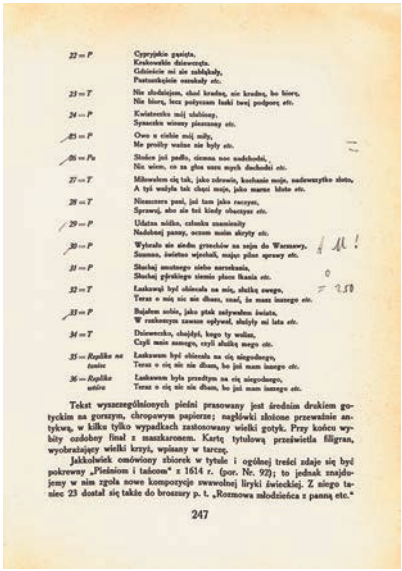

22 — P Cyrzyńkie gąsięta.
Krakowskie dziewczęta.
Gdzieście mi się zabłąkały,
Pastuszkowie cumaky etc.

23 — T Nie słodziejem, chod kradnę, nie kradnę, bo biorę,
Nie biorę, lecz pożyczam łaski twej podporę etc.

24 — P Kwiateczku mój słuszny,
Synaczku wiecny pieszczony etc.

25 — P Owo z cielic mój miły,
Me prośby ważne nie były etc.

26 — Pz Słońce już padło, ciemna noc nadchodzi,
Nie wiem, co za głos uszu moich dochodzi etc.

27 — T Miłowałem cię tak, jako zdrowie, kochanie moje, nadewszytko złoto,
A tyś wzgdzie tak chęci moje, jako marne błoto etc.

28 — T Nieszczera pani, jáś tam jako rzeczysz,
Sprzowaj, abo sie też kiedy obaczysz etc.

29 — P Udatna niółko, zalosna znamienity
Nadobnej panny, ozcem moim skryty etc.

30 — P Wybrało sie siedm grzechów na sejm do Warszawy.
Szumna, świetno wjechali, mając pilne sprawy etc.

31 — P Słuchaj szczęsnego ziebo narzekania,
Słuchaj pijackiego niemio płaczu Rzania etc.

32 — T Laskawąś być chciwała na mię, służkę swego,
Teraz o mię nic nie dbasz, znać, że mam innego etc.

33 — P Bojałem sobie, jako ptak zelywałem świata,
W rozkoszym zawsze upływał, służyły mi lata etc.

34 — T Dziewczeńko, chodźże, kogo ty wolisz,
Czyli mnie szczęgo, czyli służkę swego etc.

35 — Rzpiłka ne tanie Laskawam być chciwała na cię niegodnego,
Teraz o cię nic nie dbam, bo jáś mam innego etc.

36 — Rzpiłka antire Laskawam była przedtym na cię niegodnego,
Teraz o cię nic nie dbam, bo jáś mam innego etc.

Tekst wyszczególnionych pieśni przesowany jest średnim drukiem gotyckim na gurszym, chropawym papierze; nagłówki złotone przeważnie antykwą, w kilku tylko wypadkach zastosowany wielki gotyk. Przy końcu wybity ozdobny finał z nazstkaronem. Kartę tytułową prześwietla filigran, wyobrażający wielki krzyż, wpisany w tarczę.

Jakkolwiek omówiony zbiorek w tytule i ogólnej treści zdaje się być pokrewny „Pieśniom i tańcom“ z 1614 r. (por. Nr. 92); to jednak znajdujemy w nim zgoła nowe kompozycje swawolnej liryki świeckiej. Z niego tanlec 23 dostał się także do broszury p. t. „Rozmowa młodzieńca z panną etc.“

247

FIG. 39.

Polish Libraries 2026 Vol. 14

> whom Zimorowicz complains about that "they are not as yet able to tie goats' tails, and begin to tie words' tails". His ineptitude is best seen in meaningless lines recurrently added for rhyming sake; what is worse, he does not really understand Latin well, he has hardly heard anything about mythology, history, and the Bible; he has actually made little effort to read the original thoroughly, only clumsily trying to verbalize what he can roughly grasp of the meaning. His work, the most awkward of all the translations in the 16th and 17th centuries, is actually but a solid mockery of the subtlety of style and observations of the Italian humanist. And he makes one blunder after another.[69]

Furthermore, Brückner gently reproaches the publisher Adalberg for repeating the errors from the first edition of the *Historyja o Euryalu i Lukrecji* from the 16th century, however, by the end of his review, he praises Adalberg for reissuing not very well-known works from the history of Polish literature, which does not mean to say that he is less severe with respect to the translator and his work, since he adds here a very long footnote enumerating a number of examples of the 'scandalous' translation.[70]

The numerous critical remarks Brückner formulates, mentioning some of them in his review, can be found because of that in the very book, since it contains many varied traces of reading. From out of 99 pages of the text only 32, namely a third, do not feature any annotations made by Brückner. While on the others we can find many markings on the side with a horizontal or straight line, or a decorative vertical bracket, underlinings, question and exclamation marks, etc. Thus Brückner evidently marked the places where he spotted a mistake with a simple annotation, in some cases correcting the erroneous concepts in the margin leaving longer comments or complements; on several occasions he also added the given poem's line in its Latin original version [Figs. 40, 41, 42, and 43].[71]

69 A. Brückner, 'Biblioteka pisarzów polskich, nr. 32. Adalberg Samuel: Historya o Euryalu i Lukrecyi…', *Kwartalnik Historyczny* y. 11/1897, pp. 821–823, here: p. 821.

70 Ibidem, pp. 822–823.

71 *Historya o Euryalu i Lukrecyi*, published P. Adalberg, Kraków 1896, pp. 17, 30, 32 i 57 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. 2016-SA-650).

A Book Collection as Foundation of Academic Work

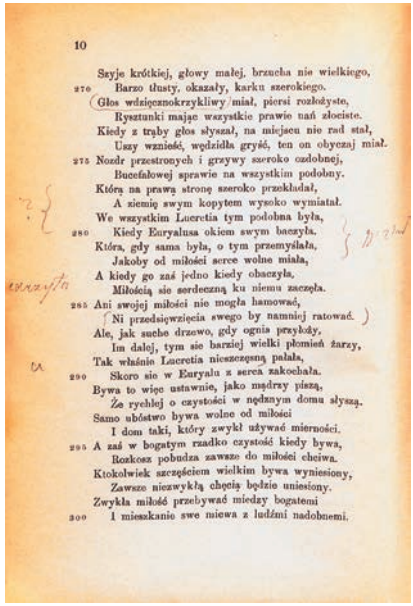

10

Szyje krótkiej, głowy małej, brzucha nie wielkiego,
Barzo tłusty, okazały, karku szerokiego.
Głos wdzięcznokrzykliwy miał, piersi rozłożyste,
Rysztunki mając wszystkie prawie nań złociste.
Kiedy z trąby głos słyszał, na miejscu nie rad stał,
Uszy wznieść, wędzidła gryść, ten on obyczaj miał.
Nozdr przestronych i grzywy szeroko ozdobnej,
Bucefałowej sprawie na wszystkim podobny.
Którą na prawą stronę szeroko przekładał,
A ziemię swym kopytem wysoko wymiatał.
We wszystkim Lucretia tym podobna była,
Kiedy Euryalusa okiem swym baczyła.
Która, gdy sama była, o tym przemyślała,
Jakoby od miłości serce wolne miała,
A kiedy go zaś jedno kiedy obaczyła,
Miłością sie serdeczną ku niemu zaczęła.
Ani swojej miłości nie mogła hamować,
Ni przedsięwzięcia swego by namniej ratować.
Ale, jak suche drzewo, gdy ognia przykłady,
Im dalej, tym sie barziej wielki płomień żarzy,
Tak właśnie Lucretia nieszczęsną pałała,
Skoro sie w Euryalu z serca zakochała.
Bywa to więc ustawnie, jako mądrzy piszą,
Że rychlej o czystości w nędznym domu słyszą.
Samo ubóstwo bywa wolne od miłości
I dom taki, który zwykł używać mierności.
A zaś w bogatym rzadko czystość kiedy bywa,
Rozkosz pobudza zawsze do miłości chciwa.
Ktokolwiek szczęściem wielkim bywa wyniesiony,
Zawsze niezwykłą chęcią będzie uniesiony.
Zwykła miłość przebywać miedzy bogatemi
I mieszkanie swe miewa z ludźmi nadobnemi.

FIG. 40.

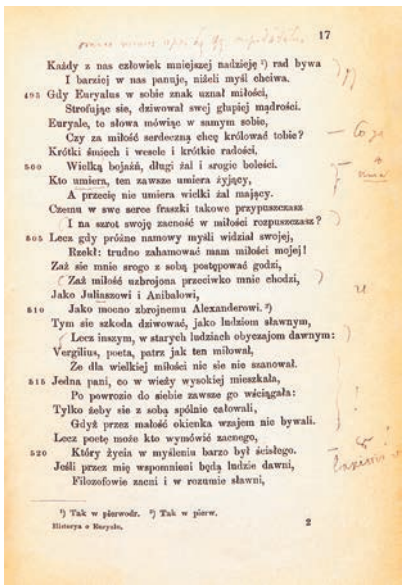

17

Każdy z nas człowiek mniejszej nadzieję [1]) rad bywa
I barziej w nas panuje, niżeli myśl chciwa.
Gdy Euryalus w sobie znak uznał miłości,
Strofując sie, dziwował swej głupiej mądrości.
Euryale, te słowa mówisz w samym sobie,
Czy za miłość serdeczną chcę królować tobie?
Krótki śmiech i wesele i krótkie radości,
Wielką bojaźń, długi żal i srogie boleści.
Kto umiera, ten zawsze umiera żyjący,
A przecię nie umiera wielki żal mający.
Czemu w swe serce fraszki takowe przypuszczasz?
I na szrot swoję zacność w miłości rozpuszczasz?
Lecz gdy próżne namowy myśli widział swojej,
Rzekł: trudno zahamować mam miłości mojej!
Zaż sie mnie srogo z sobą postępować godzi,
Zaż miłość uzbrojona przeciwko mnie chodzi,
Jako Juliuszowi i Anibalowi,
Jako mocno zbrojnemu Alexanderowi. [2])
Tym sie szkoda dziwować, jako ludziom sławnym,
Lecz inszym, w starych ludziach obyczajom dawnym:
Vergilius, poeta, patrz jak ten miłował,
Że dla wielkiej miłości nic sie nie szanował.
Jedna pani, co w wiedzy wysokiej mieszkała,
Po powrozie do siebie zawsze go wściągała:
Tylko żeby sie z sobą spólnie całowali,
Gdyż przez małość okienka wzajem nie bywali.
Lecz poetę może kto wymówić zacnego,
Który życia w myślenia barzo był ścisłego.
Jeśli przez mię wspomnieni będą ludzie dawni,
Filozofowie zacni i w rozumie sławni,

[1]) Tak w pierwodr. [2]) Tak w pierw.

Historya o Eurjalu. 2

FIG. 41.

Polish Libraries 2026 Vol. 14

Którzy przeszłodobnego życia nauczali,
A przecię wenerzynej miłości żądali.
Arystoteles zacny takiej był miłości,
Że przez nię potym przyszedł do wielkiej lekkości,
Bo niewiasta w której się zakochał serdecznie,
Jak konia osiodławszy, jeździła bezpiecznie.
Uzdę na głowę jego rzemienną włożyła,
Ostrogami i biczem, jako bydlę, biła.
O Boże, jako cesarz nasz miłości chciwy!
Co powiedział, nie jest ten w powieści prawdziwy,
Że w majestacie siedzieć nie mogą społecznie,
Wenus z królem i nie chcą zgodzić się statecznie.
Nad cesarza kto barziej miłość sobie słodzi?
Kto na miłość niewieścią barziej jak on godzi?
Mówią bydź Herkulesa w mocy swej zacnego,
I z rodzaju przeszłych Bogów zrodzonego.
Ten wszystkie ochędóstwa wojenne porzucił,
Do prządzenia kądziele z niewiastą się rzucił.
Palcy swemi smaragdy jak proch ścierał drobny,
A przecię warkoczem swym był dziewkom podobny.
Buławę położywszy, używał wrzeciona,
(Przeto sława w tym jego była naganiona.)
Lecz trudno miłość w sobie wrodzoną uskromić,
Tylko przez kres śmiertelny może się zatłumić.
Rzadko człowieka najdzie bydź takiej wolności,
Żeby Cupidynowej nie uznał srogości.
Nawet ptacy tę miłość miedzy sobą mają,
(Że przez swej społeczności nigdy nie latają.)
Synogarlica, kiedy towarzysza zgubi,
Sieść na pięknozielonym już drzewie nie lubi.
Gołębie takiej z sobą są miłej jedności,
(Że ludzie nie nie mają nad nie w społeczności.)

FIG. 42.

Rozum to, albo raczej chytre oszukanie,
By tajemnej miłości nie było wydanie.
Już Baccarus szaleje w miłości serdecznej,
Pocieszony nie może bydź, aże społecznej
Z Lucretią użyje rozmowy chętliwej
I dozna przeciw sobie w miłości życzliwej.
W Seńskim mieście obyczaj wszystkie panie mają,
Iże Panny Maryej kamień nawiedzają,
Który w kaplicy leży, z Bethleem przysłany
I długiemi odpusty na wieki nadany.
Tam Lucretia z dwiema pannoma jechała,
Babę za starą panią z sobą spólnie miała.
Tamże poszedł Baccarus, w ręku różeczkę mając,
Lucretią, jakby mu chętna była, znając.
W której list o miłości był subtelnie skryty,
A miedzy złocistemi kwiatkami zawity.
Lecz nie dziw, i Cycero pisał zacny o tym,
Gdy mu list okazała, Iliada potym,
Który był w orzechowej łupinie zawarty,
Takieć to miedzy młodzią są przemądre żarty.
On kwiatek Lucretiej Baccarus oddawać
Począł, ale go ona nie chciała przyjmować.
Prośbami usilnemi prosił, by przyjęła,
W tym rzekła baba paniej, o byś oto wzięła,
Nie wiem, czemu się masz bać wziąć kwiatek od niego.
Wiem, iże w nim nie najdzie nic niebezpiecznego.
Małać to rzecz, a prośbie jego w tym dogodzić,
Takiemu żołnierzowi wszak pod tym nie chodzić.
Dość Lucretia babiej radzie uczyniła,
Że on kwiatek od niego darowany wzięła.
Trochę dalej odszedszy, kwiatek on podała
Pannie jednej, co za nią tudzież pochadzała.

FIG. 43.

A Book Collection as Foundation of Academic Work

Polish Libraries 2026 Vol. 14

In these cases we can already speak of marginalia Bamert distinguished as a separate category within the annotations. Apart from this example we also find marginalia in several of Brückner's other books, for example, in Józef Bartłomiej Zimorowicz's poem *Żywot Kozaków Lisowskich* published by Korneli Heck in 1886. There are three places that must be pointed to: at one Brückner proposed to replace the word 'neca' with 'nęka'; he also suggested to join the words: 'strzeże' and 'łba' (the suggestion he additionally designated with a question mark); and at the third place he corrected 'tworzą' to 'trwożą' [Figs. 44 and 45].[72] It is interesting to compare these changes with a more recent edition of Zimorowicz's poem by Roman Krzywy from 2006 where we indeed find 'strzeżyłba' and 'trwożą', as suggested by Brückner; however, in the case of 'neca', the new publisher points to the fact that this word comes from Latin, and means the imperative of 'kill', and not 'scare', as hinted by Brückner.[73] It remains to be verified whether Brückner's proposal came maybe from a different version of the text. Besides, it is difficult to ascertain today whether Brückner himself was tempted to add certain drawing elements to the portraits of two Cossacks: Kiwajło and Iwan [Fig. 46].[74]

Furthermore, two other reading traces Brückner left regularly in different books can be defined as marginalia within the selective-receptive traces: these are predominantly in-text references, and secondly additions to the indexes with a reference to a definite page in the book.[75] We can notice them, among others, in the already-mentioned book on Polish bourgeois literature of the 17th century by Karol Badecki. On page 94 we can see, for example, that Brückner made reference to pages 246 and 251 [Figs. 47, 48, and 49],

72 J. B. Zimorowicz, *Żywot Kozaków Lisowskich,* judged and ed. Korneli Juliusz Heck, Lwów 1886, pp. 60–61 i 67 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Oi 3415/15).

73 J. B. Zimorowicz, *Utwory młodzieńcze,* comp. Roman Krzywy, Warszawa 2016, pp. 51, 53, and 63.

74 Zimorowicz, *Żywot Kozaków Lisowskich…,* p. 67.

75 I have already mentioned above this type of traces with relations to the book *Słowiańskie obrzędy rodzinne* by Bystroń.

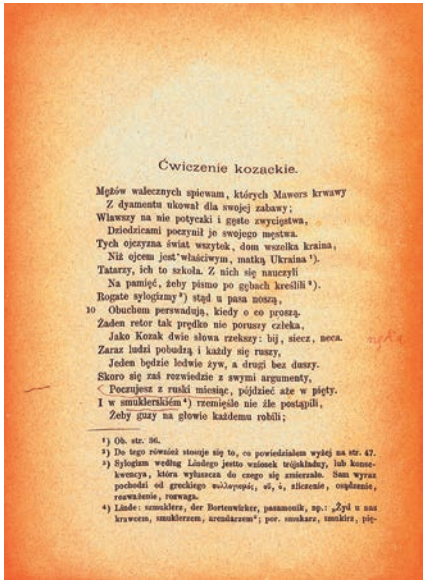

Ćwiczenie kozackie.

Mężów walecznych śpiewam, których Mawors krwawy
Z dyamentu ukował dla swojej zabawy;
Wławszy na nie potyczki i gęsto zwycięstwa,
Dziedzicami poczynił je swojego męstwa.
Tych ojczyzna świat wszytek, dom wszelka kraina,
Niż ojcem jest właściwym, matką Ukraina [1]).
Tatarzy, ich to szkoła. Z nich się nauczyli
Na pamięć, żeby pismo po gębach kreślili [2]).
Rogate sylogizmy [3]) stąd u pasa noszą,
Obuchem perswadują, kiedy o co proszą.
Żaden rektor tak prędko nie poruszy człeka,
Jako Kozak dwie słowa rzekszy: bij, siecz, nieca.
Zaraz ludzi pobudzą i każdy się rusza,
Jeden będzie ledwie żyw, a drugi bez duszy.
Skoro się zaś rozwiedzie z swymi argumenty,
Poczujesz z ruski miesiąc, pójdziesz aże w pięty.
I w smuklerskiém [4]) rzemieśle nie źle postąpili,
Żeby guzy na głowie każdemu robili;

[1]) Ob. str. 36.
[2]) Do tego również stosuje się to, co powiedziałem wyżej na str. 47.
[3]) Sylogizm według Lindego jestto wzięsek trójskładzy, lub konsekwencya, która wynurza do czego się zmierzało. Sam wyraz pochodzi od greckiego συλλογισμός, ος, ὁ, zliczenie, osądzenie, rozważenie, rozwaga.
[4]) Linde: smuklérz, der Bortenwirker, passamentir, sp.: „Żyd u nas krawcem, smuklerzem, krezarzem"; por. smukarz, tamtkiz, pię-

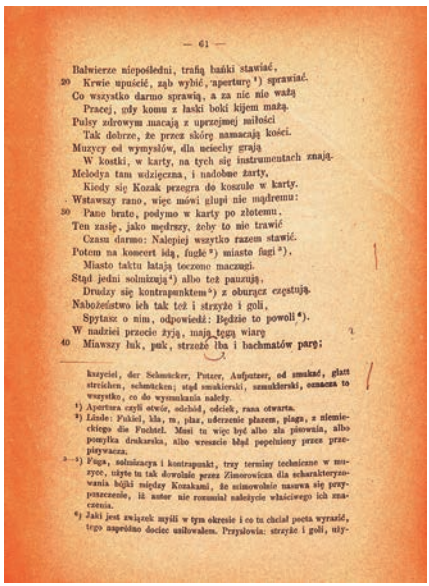

— 61 —

Bałwierze niepośledni, trafią bańki stawiać,
Krwie upuścić, ząb wybić, aperturę [1]) sprawiać.
Co wszystko darmo sprawią, a za nic nie ważą
Prącej, wły komu z łaski boki kijem mażą.
Pulsy zdrowym macają z uprzejmej miłości
Tak dobrze, że przez skórę zamacają kości.
Muzycy od wymysłów, dla uciechy grają
W kostki, w karty, na tych się instrumentach znają.
Melodya tam wdzięczna, i nadobne żarty,
Kiedy się Kozak przegra do koszule w karty.
Wstawszy rano, więc mówi głupi nie mądremu:
Pane brute, podymo w karty po złotemu.
Ten zasię, jako mędrszy, żeby to nie trawić
Czasu darmo: Nalepiej wszytko razem stawić.
Potem na koncert idą, fugłe [2]) miasto fugi [2]).
Miasto taktu latają toczone maczugi.
Stąd jedni solmizują [3]) albo też pauzują,
Drudzy się kontrapunktem [3]) z oburącz częstują.
Nabożeństwo ich tak też i strzyżę i goli,
Spytasz o nim, odpowiedź: Będzie to powoli [4]).
W nadziei przecie żyją, mają tęgą wiarę
Miawszy łuk, puk, strzeżę łba i bachmatów parę;

krzyści, der Schmücker, Putzer, Aufputzer, od smukać, glatt streichen, schmücken; stąd smukierski, smuklerski, oznacza to wszystko, co do wymuskania należy.
[1]) Apertura czyli otwór, odchód, odciek, rana otwarta.
[2]) Linde: Fukiel, kla, m, plaz, uderzenie płazem, plaga, z niemieckiego die Fuchtel. Musi tu więc być albo zła pisownia, albo pomyłka drukarska, albo wreszcie błąd popełniony przez przepisywacza.
[3]) Fuga, solmizacya i kontrapunkt, trzy terminy techniczne w muzyce, użyte tu tak dowolnie przez Zimorowicza dla scharakteryzowania bójki między Kozakami, że niemożnaby nasuwa się przypuszczenie, iż autor nie rozumiał należycie właściwego ich znaczenia.
[4]) Jaki jest związek myśli w tym okresie i co tu chciał poeta wyrazić, tego napróżno dociec usiłowałem. Przysłowia: strzyże i goli, uży-

FIG. 44.

FIG. 45.

A Book Collection as Foundation of Academic Work
Polish Libraries 2026 Vol. 14

A Book Collection as Foundation of Academic Work

— 67 —

Ażeby heretycy ślepi nie błądzili,
Wyście je od złej drogi za łeb odwodzili.
Wyście Lutrom do nieba porobili mosty
Obudziwszy pokutę i wskrzesiwszy posty.
Wyście srogim bluźniercom zatykali gęby.
Że leciały na ziemię z nich jako grad zgłby.
Słusznie się też wam boją, słusznie dla was tworzą,
Słusznie was nazywają dziwną ponstą Bożą.
Wszystkiego wam nie powiem, jeśli jeszcze chcecie
Słyszeć o nich, od tych dwu pytać się będziecie.

Kiwajło. Iwan.

I. Pomahaj Boh Kiwajło! *K.* Spasi Boh Iwane!
I. Od kul idesz? *K.* Z Morawców. *I.* Proszn te mój Pane
Szczo tam czuwat? *K.* Wsie licho Czechom! *I.* Szczo czynity
Wam? *K.* Mołojcom terpity. *I.* Nemcom? *K.* Nemców bity.

FIG. 46.

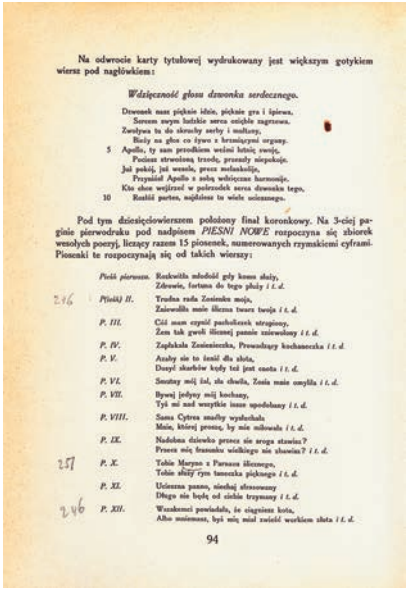

Na odwrocie karty tytułowej wydrukowany jest większym gotykiem wiersz pod nagłówkiem:

Wdzięczność głosu dzwonka serdecznego.

Dzwonek nasz piękne idzie, piękne gra i śpiewa.
Sercom swym ludzkie serca ociężałe zagrzewa.
Zwalywa tu do skruchy serby i multany,
Bisły na głos co żywo z hrunicznymi organy.
Apollo, ty sam prozdkiem wezmi lutnic swoje,
Pocisz stworzoną trzody, prozsały niepokoje.
Już pokój, już wesołe, precz melankolije,
Przyszed Apollo z sobą wdzięczne harmonije.
Kto chce wejźrzeć w pokrzodek serca dzwonka tego,
Rozbiá porten, najdziesz tu wiele ucieszonego.

Pod tym dziesięciowierszem położony finał koronkowy. Na 3-ciej pagine pierwodruku pod nadpisem *PIESNI NOWE* rozpoczyna się zbiorek wesołych poezyj, liczący razem 15 piosenek, numerowanych rzymskiemi cyframi. Piosenki te rozpoczynają się od takich wierszy:

Pieśń pierwsza. Rozkwitła młodość gdy kwiat zbiły,
Zdrowie, fortuna do tego zbiły *i t. d.*

Pieśń II. Trudna rada Zosieńku moja,
Zniewoliła mnie ślicznu twarz twoja *i t. d.*

P. III. Ciż mam czynić pochlebnych strzępiony,
Zem tak gwałt słicznej pannie zniewolony *i t. d.*

P. IV. Zapłakała Zosieńeczka, Prowadzący kochaneczka *i t. d.*

P. V. Azaby sie to żenić dla złota,
Dosyć skarbów kędy też jest cnota *i t. d.*

P. VI. Smutny mój żal, zła chwila, Zosia mnie omyśla *i t. d.*

P. VII. Bywaj jedyny mój kochany,
Tyś mi nad wszytkie inne upodobany *i t. d.*

P. VIII. Sama Cytrea zmarły wyzchała
Małe, której prozna, by mie miłowała *i t. d.*

P. IX. Nadobna dziewko prozna sie sroga stawisz?
Prozna mię frazenku wielkiego nie zbawisz? *i t. d.*

P. X. Tobie Maryon z Parnasu ślicznego,
Tobie zbiły rym tanecka pięknego *i t. d.*

P. XI. Uciesna panno, niechaj zbrzmowany
Długo sie bydź od cichie trzymany *i t. d.*

P. XII. Waszkowici powiadali, że ciągniesz kota,
Alho moimenst, byś mię miał zwieść workiem złota *i t. d.*

94

FIG. 47.

Polish Libraries 2026 Vol. 14

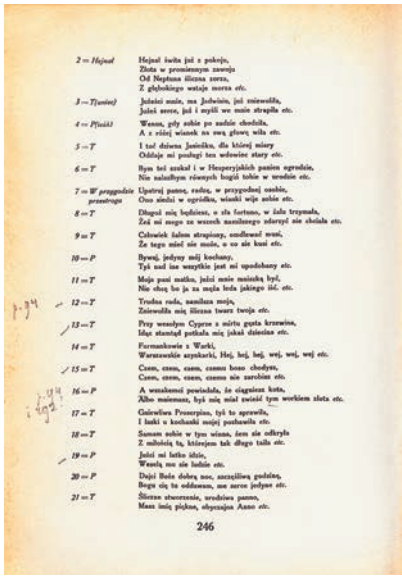

2 — *Hejnał* Hejnał świta już z pokoju,
Złota w promiennym zawoju
Od Neptuna liczna zorza,
Z głębokiego wstaje morza *etc.*

3 — *Tyniec)* Jakoś mnie, ma Jadwisiu, już zniewoliła,
Jakoś serce, jak i myśli we mnie strapiła *etc.*

4 — *Ptaki)* Wesoła, gdy sobie po sadzie chodzisz,
A z różej wianek na swą głowę wiła *etc.*

5 — *T* I też dziewna Janiczka, dla której miary
Oddaje mi posługi ten wdowiec stary *etc.*

6 — *T* Bym też szukał i w Hesperyjskich panien ogrodzie,
Nie znalazłbym różnych bogáć tobie w urodzie *etc.*

7 — *W przygodzie przestrogа* Upatrzyj panno, radzę, w przyzwoitej osobie,
Oto siedzi w ogródku, wianki wije sobie *etc.*

8 — *T* Długoś mię bydlęcat, o złe fortuno, w żalu trzymała,
Żeś mi mogła za wszech zamilczego zdarzyć nie chciała *etc.*

9 — *T* Człowiek żalem strapiony, omdlewać musi,
Że tego mieć nie może, o co się kusi *etc.*

10 — *P* Bywaj, jedyny mój kochany,
Tyś nad nie wszystkie jest mi upodobany *etc.*

11 — *T* Moja pani rzadka, jakoś mnie rozsądą być,
Nie chcę bo ja za mąża leda jakiego iść *etc.*

12 — *T* Trudna rada, samiuśka moja,
Zniewoliła mię śliczna twarz twoja *etc.*

13 — *T* Przy wesołym Cyprze z mirtu gęsta krzewina,
Idąc stamtąd potkała mię jakaś dziecina *etc.*

14 — *T* Furmankowie z Warki,
Warszawskie szynkarki, Hej, hej, hej, wej, wej, wej *etc.*

15 — *T* Czem, czem, czem, czemu bono chodzysz,
Czem, czem, czem, czemu nie zarobisz *etc.*

16 — *P* A wszakżeś powiedała, że ciągniesz kotę,
Albo maiemana, byś mię miał zwieść tym workiem złota *etc.*

17 — *T* Gniewliwa Proserpino, tyś to sprawiła,
I łaski u kochanki mojej pozbawiła *etc.*

18 — *T* Samam sobie w tym winna, żem się odkryła
Z miłości tą, którejem tak długo taiła *etc.*

19 — *P* Jakoś mi latko idzie,
Wesołą mi się ludzie *etc.*

20 — *P* Dajci Boże dobrą noc, szczęśliwą godzinę,
Boga cię to oddawam, me serce jedyne *etc.*

21 — *T* Śliczne stworzenie, urodziwa panno,
Masz imię piękne, obyczajna Anno *etc.*

246

FIG. 48.

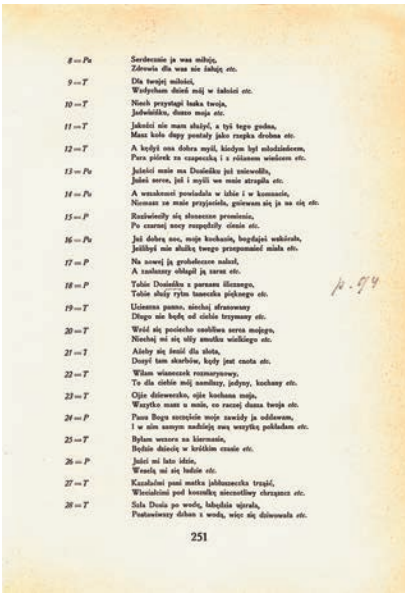

8 — *Pa* Serdecznie je was miłuję,
Zdrowia dla was nie żałuję *etc.*

9 — *T* Dla twojej miłości,
Wstydzem dzień mój w żałości *etc.*

10 — *T* Niech przystągi łuku twoje,
Jadwisińka, duszo moja *etc.*

11 — *T* Jakoś nie mam służyć, a tyś tego godna,
Masz kato dupy postały jako rzepka drobna *etc.*

12 — *T* A kędyż ona dobra myśl, kiedym był młodzieńcem,
Para piórek za czapeczką i z różanem wieńcem *etc.*

13 — *Pa* Jakoś mnie ma Dusieńka już zniewoliła,
Jakoś serce, jak i myśli we mnie strapiła *etc.*

14 — *Pa* A wszakżeś powiedała w izbie i w komorze,
Niemasz ze mnie przyjaciela, gotowam się ja na cię *etc.*

15 — *P* Rozświeciły się słoneczne promienie,
Po czarnej nocy rozpędziły cienie *etc.*

16 — *Pa* Już dobrą noc, moje kochanie, bogdajci wakirała,
Jeślibyś nie służka twego przepomniał miała *etc.*

17 — *P* Na nowej ja grobeczce należ,
A zasłużony obłoże ją zarut *etc.*

18 — *P* Tobie Dusieńko z parzenia iliczego,
Tobie służy rytu tuszeńka pięknego *etc.*

19 — *T* Uciemna panno, niechaj sfrasowany
Długo nie będę od ciebie trzymany *etc.*

20 — *T* Wróć się pocieszo osobliwa zorza mojego,
Niechaj mi się siły zmocnią wielkiego *etc.*

21 — *T* Ażeby się śmiał dla złota,
Dosyć tam skarbów, kędy jest cnota *etc.*

22 — *T* Wiłam wianeczek rozmaryjowy,
To dla ciebie mój zasmuty, jedyny, kochany *etc.*

23 — *T* Ojże dziewczeńko, ojże kochana moja,
Wszytko mam u mnie, co raczej dusza twoja *etc.*

24 — *P* Panu Bogu szczęście moje zawdzy ja oddawam,
I w nim samym nadzieję swą wszytką pokładam *etc.*

25 — *T* Byłem wczora na biesiadzie,
Będzie dziecię w krótkim czasie *etc.*

26 — *P* Jakoś mi lato idzie,
Wesołą mi się ludzie *etc.*

27 — *T* Kazałaś mi matka jabłuszeczka trzęść,
Wbrzuchu pod koszulkę niecostliwy chrząszcz *etc.*

28 — *T* Siła Dusia po wodę, łabędzia ujrzała,
Postawiwszy dzban z wodą, więc się dziwowała *etc.*

251

FIG. 49.

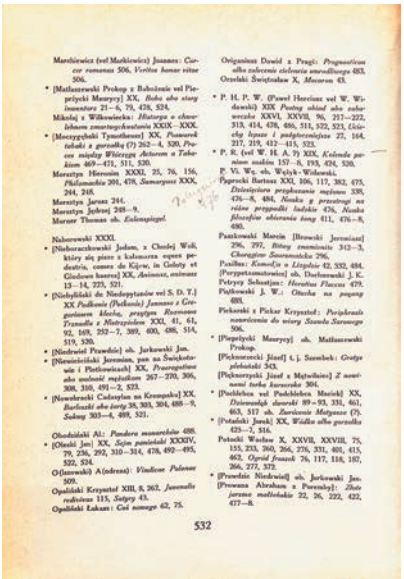

FIG. 50.

since he noticed that literary texts printed there partially coincide, particularly with respect to certain phrasing; he also marked differences in the sound, e.g., a different name.[76] In the index we find, in turn, a similar reference: here it concerns the remark on Bartosz Paprocki and reference to page 476 where we can find some information of bibliographic character related to the works of this author (which Brückner, however, marked merely with a short horizontal line) [Fig. 50].[77]

Similar traces can be found in another book by Badecki dealing with a kind of Polish satiric comedies from the 16th and 17th century (1931),[78] which features a printed dedication to Brückner 'as a tireless researcher into the history of 17th-century literature' on his 75th

76 Badecki, *Literatura mieszczańska...*, p. 94, 246 i 251. We can find similar references on pp. 247 and 250.

77 Ibidem, pp. 476 and 532.

78 Po polsku „komedia rybałtowska" – rodzaj literatury satyrycznej z XVI i XVII wieku, posługującej się rubasznym językiem (przyp. tłumaczki).

Birthday.[79] Brückner reviewed the book amicably and extensively in German,[80] which shows that he read it thoroughly, this, in turn, reflected in the traces of reading he left. These are numerous annotations of various type (underlinings: short horizontal lines, sometimes undulating, question marks, etc.) [Fig.51], but also the places Brückner corrected (e.g., respective concepts) in marginalia [Fig. 52],[81] just as he did in the afore-discussed edition of the *Historyja o Euryalu i Lukrecji* or *Żywot Kozaków Lisowskich*. Furthermore, we can find one in-text reference[82] and numerous notes as marginalia in the very index, referring to a definite text page.[83] In these marginalia Brückner repeated a given word or a whole phrase in the index, indicating a respective page number, marking these places in the book's text with various annotations [Fig. 53 and 54].

Among Brückner's selective-receptive traces one can also rank two intracerpts: the first has already been described in the discussion of Brzozowski's *Legenda Młodej Polski*. The second example can be found in the book *Błędy językowe* by Artur Passendorfer from 1904. The interesting pages and places in the book are listed on the half-title page; these are accompanied by several pieces of information, while the handwriting suggests this was done by Brückner [Fig. 55].[84] Let me recall that Bamert applies the concept of 'intracerpts' to notes and remarks written down on the book's empty pages; according to Wieland, in turn, these may also include newly created indexes. The latter traces, however, do not seem typical of Brück-

79 K. Badecki, *Polska komedja rybałtowska. Pierwsze zbiorowe i krytyczne wydanie,* Lwów 1931, unnumbered pages (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Ow 615). Brückner received copy 112 out of 575.

80 A. Brückner, 'Karol Badecki. Polska Komedja rybałtowska…', *Zeitschrift für Slavische Philologie* vol. 9, nos. 1–2/1932, pp. 240–245.

81 Badecki, *Polska komedja rybałtowska…,* pp. 505, 563, 572, and 666.

82 Ibidem, pp. 74 and 668.

83 Ibidem, pp. 84 and 725, 176 and 723, 316 and 743, 439 and 753 (with additional comments), 508 and 749 (it remains unclear why additionally p. 176 was given), as well as 765 and 767. Regrettably, it has been impossible to clarify all Brückner's comments in the index, partially because the bookbinder cut off a side of the book – pp. 772, 533 and 750, 756, 765 and 762.

84 A. Passendorfer, *Błędy językowe,* Lwów 1904, half-title page.

A Book Collection as Foundation of Academic Work

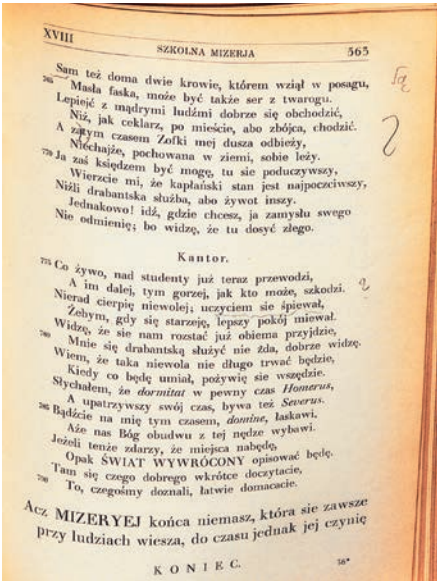

XVIII SZKOLNA MIZERJA 563

Sam też dona dwie krowie, którem wziął w posagu,
Maska faska, może być także ser z twarogu.
Lepiejć z mądrymi ludźmi dobrze się obchodzić,
Niż, jak ceklarz, po mieście, abo zbójca, chodzić.
A zatym czasem Zofki mej dusza odbieży,
Niechajże, pochowana w ziemi, sobie leży.
Ja zaś księdzem być mogę, tu sie poduczywszy,
Wierzcie mi, że kapłański stan jest najpoczciwszy,
Niżli drabantska służba, abo żywot inszy.
Jednakowo! idź, gdzie chcesz, ja zamysłu swego
Nie odmienię; bo widzę, że tu dosyć złego.

Kantor.

Co żywo, nad studenty już teraz przewodzi,
A im dalej, tym gorzej, jak kto może, szkodzi.
Nierad cierpię niewolej; uczyciem sie śpiewał,
Żebym, gdy się starzeję, lepszy pokój miewał.
Widzę, że sie nam rozstać już obiema przyjdzie,
Mnie się drabantską służyć nie żda, dobrze widzę.
Wiem, że taka niewola nie długo trwać będzie,
Kiedy co będę umiał, pożywię sie wszędzie.
Słychałem, że *dormitat* w pewny czas *Homerus*,
A upatrzywszy swój czas, bywa też *Severus*.
Bądźcie na mię tym czasem, *domine*, łaskawi.
Aże nas Bóg obudwu z tej nędze wybawi.
Jeżeli tenże zdarzy, że miejsca nabędę,
Opak ŚWIAT WYWRÓCONY opisować będę.
Tam się czego dobrego wkrótce doczytacie,
To, czegośmy doznali, łatwie domacacie.

Acz MIZERYEJ końca niemasz, która sie zawsze
Przy ludziach wiesza, do czasu jednak jej czynię

KONIEC.

FIG. 51.

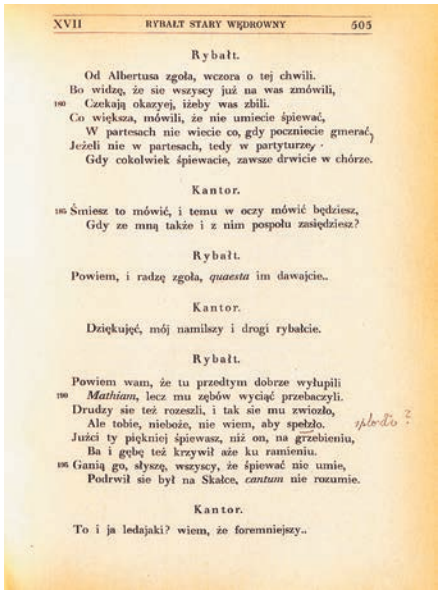

XVII RYBAŁT STARY WĘDROWNY 505

Rybałt.

Od Albertusa zgoła, wczora o tej chwili.
Bo widzę, że sie wszyscy już na was zmówili,
Czekają okazyej, iżeby was zbili.
Co większa, mówili, że nie umiecie śpiewać,
W partesach nie wiecie co, gdy pocznięcie gmerać,
Jeżeli nie w partesach, tedy w partyturze,
Gdy cokolwiek śpiewacie, zawsze drwicie w chórze.

Kantor.

Śmiesz to mówić, i temu w oczy mówić będziesz,
Gdy ze mną także i z nim pospołu zasiędziesz?

Rybałt.

Powiem, i radzę zgoła, *quaesta* im dawajcie..

Kantor.

Dziękuję, mój namilszy i drogi rybałcie.

Rybałt.

Powiem wam, że tu przedtym dobrze wyłupili
Mathiam, lecz mu zębów wyciąć przebaczyli.
Drudzy sie też rozeszli, i tak sie mu zwiozło,
Ale tobie, nieboże, nie wiem, aby spełzło.
Jużci ty piękniej śpiewasz, niż on, na grzebieniu,
Ba i gębę też krzywił aże ku ramieniu.
Ganią go, słyszę, wszyscy, że śpiewać nie umie,
Podrwił sie był na Skałce, *cantum* nie rozumie.

Kantor.

To i ja ledajaki? wiem, że foremniejszy..

FIG. 52.

Polish Libraries 2026 Vol. 14

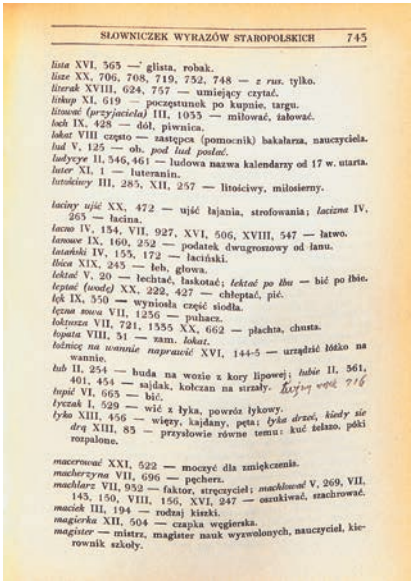

SŁOWNICZEK WYRAZÓW STAROPOLSKICH 745

lista XVI, 363 — glista, robak.
lisze XX, 706, 708, 719, 752, 748 — *z rus.* tylko.
literak XVIII, 624, 757 — umiejący czytać.
litkup XI, 619 — poczęstunek po kupnie, targu.
litować (przyjaciela) III, 1033 — miłować, żałować.
loch IX, 428 — dół, piwnica.
lokat VIII często — zastępca (pomocnik) bakałarza, nauczyciela.
lud V, 125 — ob. *pod lud posłać.*
ludycye II, 346, 461 — ludowa nazwa kalendarzy od 17 w. utarta.
luter XI, 1 — luteranin.
lutościwy III, 285, XII, 257 — litościwy, miłosierny.

laciny ujść XX, 472 — ujść łajania, strofowania; *lacizna* IV, 265 — łacina.
lacno IV, 154, VII, 927, XVI, 506, XVIII, 547 — łatwo.
lanowe IX, 160, 252 — podatek dwugroszowy od łanu.
latański IV, 155, 172 — łaciński.
łbica XIX, 245 — łeb, głowa.
łektać V, 20 — łechtać, łaskotać; *łektać po łbu* — bić po łbie.
łeptać (wodę) XX, 222, 427 — chłeptać, pić.
łęk IX, 350 — wyniosła część siodła.
łęzna sowa VII, 1256 — puhacz.
łoktusza VII, 721, 1355 XX, 662 — płachta, chusta.
łopata VIII, 51 — zam. *łokat.*
łożnicę na wannie naprawić XVI, 144-5 — urządzić łóżko na wannie.
łub II, 254 — buda na wozie z kory lipowej; *łubie* II, 561, 401, 454 — sajdak, kołczan na strzały.
łupić VI, 665 — bić.
łyczak I, 529 — wić z łyka, powróz łykowy.
łyko XIII, 456 — więzy, kajdany, pęta; *łyka drzeć, kiedy sie drą* XIII, 85 — przysłowie równe temu: kuć żelazo, póki rozpalone.

macerować XXI, 522 — moczyć dla zmiękczenia.
macherzyna VII, 696 — pęcherz.
machlarz VII, 952 — faktor, stręczyciel; *machlować* V, 269, VII, 143, 150, VIII, 156, XVI, 247 — oszukiwać, szachrować.
maciek III, 194 — rodzaj kiszki.
magierka XII, 504 — czapka węgierska.
magister — mistrz, magister nauk wyzwolonych, nauczyciel, kierownik szkoły.

FIG. 53.

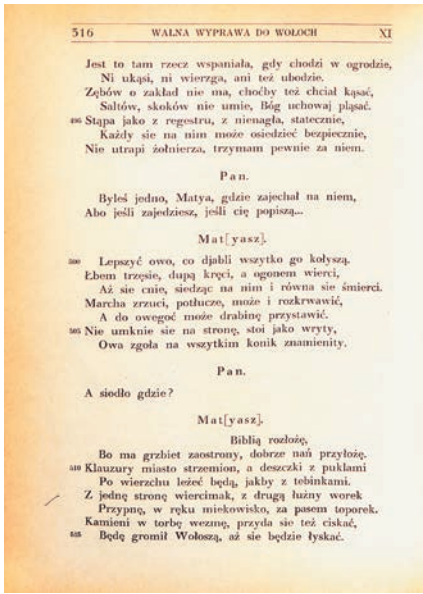

316 WALNA WYPRAWA DO WOŁOCH XI

Jest to tam rzecz wspaniała, gdy chodzi w ogrodzie,
Ni ukąsi, ni wierzga, ani też ubodzie.
Zębów o zakład nie ma, choćby też chciał kąsać,
Saltów, skoków nie umie, Bóg uchowaj pląsać.
Stąpa jako z regestru, z nienagła, statecznie,
Każdy sie na nim może osiedzieć bezpiecznie,
Nie utrapi żołnierza, trzymam pewnie za niem.

Pan.

Byleś jedno, Matya, gdzie zajechał na niem,
Abo jeśli zajedziesz, jeśli cię popiszą...

Mat[yasz].

Lepszyć owo, co djabli wszytko go kołyszą.
Łbem trzęsie, dupą kręci, a ogonem wierci,
Aż sie cnie, siedząc na nim i równa sie śmierci.
Marcha zrzuci, potłucze, może i rozkrwawić,
A do owegoć może drabinę przystawić.
Nie umknie sie na stronę, stoi jako wryty,
Owa zgoła na wszytkim konik znamienity.

Pan.

A siodło gdzie?

Mat[yasz].

Biblią rozłożę,
Bo ma grzbiet zaostrony, dobrze nań przyłożę.
Klauzury miasto strzemion, a deszczki z puklami
Po wierzchu leżeć będą, jakby z tebinkami.
Z jednę stronę wiercimak, z drugą łużny worek
Przypnę, w ręku miekowisko, za pasem toporek.
Kamieni w torbę wezmę, przyda sie też ciskać,
Będę gromił Wołoszą, aż sie będzie łyskać.

FIG. 54.

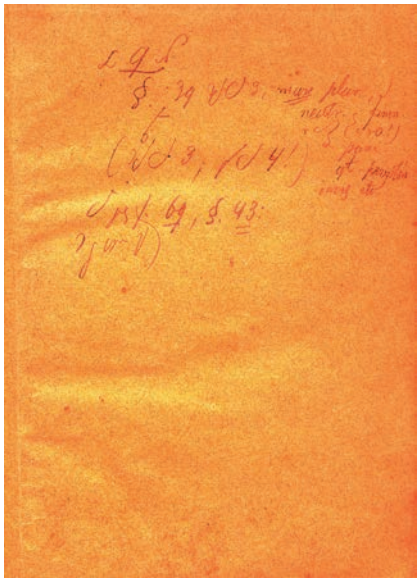

FIG. 55.

ner, since they appear merely in two out of about 120 to-date studied books.

The last category that encompasses many of Brückner's traces of reading are the productive-receptive ones. They mostly assume the form of marginalia, since we mean here information added by the reader to the read text. In Brückner's, case they also appear in this form: being a reader-researcher, Brückner boasted adequate knowledge with which he could confront the reading he was involved in, and adequately supplement it if needed. Thus, many of these traces are directly related to his research. The information may be of bibliographic character, as in the above-mentioned *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku*, where in the margin Brückner noted the name of the library where the text discussed in the book was available. For example, next to the poem by an anonymous author using the pen name of 'Jadam Nieboraczkowski z chudej woli' Brückner added information that the print was at the Ossolineum, which he actually later crossed out again

[Fig. 56].[85] In the case of the leaflet *Baba albo stary inwentarz* published by Maurycy Pieprzycki using the pen name of 'Prokop Matłaszewski' Brückner added the information that its third edition was available at St Petersburg's Academy (assuming this is a justifiable understanding of the abbreviation 'Akad. ptbg.') [Fig. 57].[86]

Other reading traces of this category directly complement the text of a given book, as was the case in the facsimile edition of the *Pstałterz Puławski* from 1880, which Brückner received from the Warsaw lawyer and historian Romuald Hube with a dedication referring to his stay in Warsaw in 1890. For example, Psalm 78 features numerous marginalia on the side referring to the edition itself or containing other remarks concerning respective concepts or their form, demonstrating an expert in late-mediaeval literature [Figs. 58 and 59]. [87]

A similar situation can be observed in the aforementioned book by Passendorder *Błędy językowe*, in which we find an interesting addition to the entry 'prosić'[ask for], namely Brückner added a phrase from Rej's Postil: 'asking the mountains for the land to cover them' [Fig. 60].[88] This type of a remark unequivocally points to a reader who is perfectly familiar with the topic the reading covers, and who writes down an additional source for his own use to be able to apply such notes in the future.

Traces of such a reader can finally be found in the *Materiały do Słownika Łacińsko-Polskiego średniowiecznej łaciny i starożytności polskich* by Władysław Łebiński from 1885, which demonstrate, among other things, Brückner's lexicographic interest. In this book, for instance, next to the entry 'ager', which contains the word 'plosza', what we find is another added word 'plosa', together with

85 Badecki, *Literatura mieszczańska...*, p. 13.

86 Ibidem, p. 26.

87 Eds. A. and St. Pilińscy, *Psałterz Puławski. Przedruk homograficzny z kodeksu pergaminowego Księcia Władysława Czartoryskiego*, Kórnik 1880, unnumbered pages (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. Oi 430). In marginalia Brückner's characteristic handwriting can be recognized.

88 Passendorfer, *Błędy językowe...*, p. 153.

A Book Collection as Foundation of Academic Work

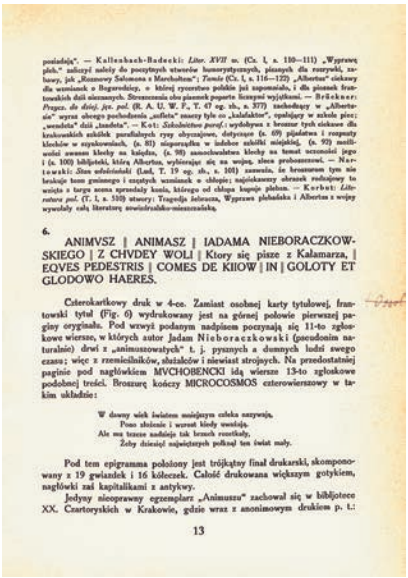

posiadają". — Kallenbach-Badecki: *Litor. XVII w.* (Cz. I, s. 110—111) „Wyprawę pleb." uważył należy do poczętnych utworów humorystycznych, pisanych dla rozrywki, zabawy, jak „Rozmowy Salomona z Marchułtem"; *Tomik* (Cz. I, s. 116—122) „Albertus" ciekawy dla wzmianek o Bogurodzicy, o której rzeczytwo polskie już zapomniało, i dla pieśnek frantowskich dziś nieznanych. Streszczenia obu pieśnek poparte licznymi wyjątkami. — Brückner: *Przyczy. do dzieji. jęz. pol.* (R. A. U. W. F., T. 47 op. 1b., s. 377) zachodzący w „Albertusie" wyraz obcego pochodzenia „suffeta" uważy tyle co „kalafaktor", opalający w szkole pice; „wenduta" dziś „handeta". — Kot: *Zakładnictwo pozyt.*: wydobywa z brzmur tych ciekawe dla krakowskich zakładów parafialnych rysy obyczajowe, dotyczące (s. 69) pijaństwa i rozpusty klechów w szynkowniach, (s. 81) niepozyłku w jednoce zabitki miejskiej, (s. 92) możliwości zawarcia małżeństwa na księdzu, (s. 98) samochwalstwa klechy na temat uczoności jego i (s. 100) bibljoteki, którą Albertus, wybierając się na wojnę, słusznie probezwrzesi. — Nartowski: *Stan szlachecki* (Lud, T. 19 op. 1b., s. 101) zauważa, że brzmurom tym nie brakuje bom gminnego i ciętych uwag o chłopie; najciekawszy obrazek rodzinnej tawizyty z targu ucina sprzedaży konia, którego od chłopa kupuje plebon. — Korbut: *Literatura pol.* (T. I, s. 510) utwory: Tragedja Jelenczu, Wyprawa plebańska i Albertus i wojny wywołały całą literaturę szwindlarsko-mieszczańską.

6.

ANIMVSZ | ANIMASZ | IADAMA NIEBORACZKOWSKIEGO | Z CHVDEY WOLI | Ktory się pisze z Kałamarza, | EQVES PEDESTRIS | COMES DE KIIOW | IN | GOLOTY ET GLODOWO HAERES.

Czterokartkowy druk w 4-co. Zamiast osobnej karty tytułowej, frantowski tytuł (Fig. 6) wydrukowany jest na górnej połowie pierwszej paginy oryginału. Pod wzwyż podanym nadpisem poczynają się 11-to zgłoskowe wiersze, w których autor Jadam Nieboraczkowski (pseudonim naturalnie) drwi z „animuszowatych" t. j. pyszczych a dumnych ludzi swego czasu; więc z rzemieślników, służalców i niewiast strojnych. Na przedostatniej paginie pod nagłówkiem MVCHOBENCKI idą wiersze 13-to zgłoskowe podobnej treści. Broszurę kończy MICROCOSMOS czterowierszowy w takim układzie:

W dawny wiek światem miejscym człeka nazywają,
Poso złożenie i wzrost kiedy uwidzą.
Ale ma tutaj nadzieje tak bramch rozsiłuty,
Żeby dziesięć najwiętszych połknął ten świat mały.

Pod tem epigramma położony jest trójkątny finał drukarski, skomponowany z 19 gwiazdek i 16 kółeczek. Całość drukowana większym gotykiem, nagłówki zaś kapitalikami z antykwy.

Jedyny nieoprawny egzemplarz „Animuszu" zachował się w bibljotece XX. Czartoryskich w Krakowie, gdzie wraz z anonimowym drukiem p. t.:

13

FIG. 56.

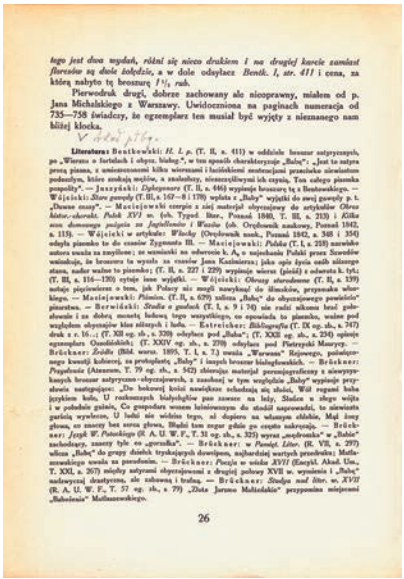

tego jest dwa wydań, różni się nieco drukiem i na drugiej kwocie zamiast florenów są dwie kółdzie, a w dole odsyłacz Bentk. I, str. 411 i cena, za którą nabyto tę broszurę *1½ rub.*

Pierwodruk drugi, dobrze zachowany ale nieoprawny, miałem od p. Jana Michalskiego z Warszawy. Uwidoczniona na paginach numeracja od 735—738 świadczy, że egzemplarz ten musiał być wyjęty z nieznanego nam bliżej klocka.

V dodi pilsy.

Literatura: Bentkowski: *H. L. p.* (T. II, s. 411) w oddziale broszur zatytrzonych, po „Wierszu o fortelach i obyczaj. białog.", w tym sposób charakteryzuje „Balog": „Jest to satyra prozą pisana, z umieszczonemi kilku wierszami i łacińskiemi zmieszanemi przysłowiami ułożonemi podczas, które zasługą mężów, a zasłużony, nieszczęśliwymi ich czynią. Ton całego pisemka pospolity". — Juszyński: *Dyplomatary* (T. II, s. 646) wypisuje broszurę tę z Bentkowskiego. — Wójcicki: *Stary gawędy* (T. III, s. 167—8 i 178) wpisuje o „Balogu" wyjątki do swej gawędy p. t. „Dawne zwyczaje". — Maciejowski zamyka z niej materjał obyczajowy do artykułów *Obrzędy, ubiory, ubiorki. Polak XVI w.* (wh. Tygod. liter., Poznań 1840, T. III, s. 213) i *Kilka słów domowego pożycia za Jagiellonów i Wazów* (ob. Orędownik naukowy, Poznań 1842, s. 113). — Wójcicki w artykule: *Włochy* (Orędownik nauk., Poznań 1842, s. 348 i 354) odsyła pisemko to do czasów Zygmunta III. — Maciejowski: *Polska* (T. I, s. 218) uważało autora uważa za zmyślone; ze wzmianki na odwrocie k. A, o najechaniu Polski przez Szwedów wnioskuje, że broszura ta wyszła za czasów Jana Kazimierza; jako opis życia ówcześ niższego stanu, nader ważne to pisemko; (T. II, s. 227 i 229) wypisuje wiersz (jeżeli z odwrotu k. tyt; (T. III, s. 116—120) cytuje inne wyjątki. — Wójcicki: *Obrazy starodawne* (T. II, s. 139) notuje pójściowiersz o tem, jak Polacy nie mogli nawykuąć do ślimaków, przysmaku włoskiego. — Maciejowski: *Pismien.* (T. II, s. 679) tablica „Balog" do obyczajowego materjału pisarskeu. — Berwiński: *Studia o gustach* (T. I, s. 9 i 74) nie radzi nikomu brać gobelinowie i za dobrą monetę ludową tego wszystkiego, co opowiada to pisemko, ważne pod względem obyczajów klas niższych i bab. — Estreicher: *Bibliografia* (T. IX op. 1b., s. 747) druk z r. 16..: (T. XII op. 1b., s. 320) odsyłacz pod „Baba"; (T. XXII op. 1b., s. 234) opisuje egzemplarz Ossolińskich; (T. XXIV op. 1b., s. 270) odsyłacz pod Pietrzycki Maurycy. — Brückner: *Źródła* (Bibl. warsz. 1895, T. I, s. 7.) zamia „Warwasa" Rejowego, pokrewnego kwestji kobiecej, za prototypiotę „Balog" i innych broszur bialogłowskich. — Brückner: *Przypadnie* (Ateneum, T. 79 op. 1b., s. 542) zbierając materjał porównawczy z niewyzyskanych broszur satyryczno-obyczajowych, z zazwiskiem w tym względzie „Balog" wypisuje przysłowia następujące: „Do bokowej kości nawiększe schodzają się złości, Wiś rogami baba językiem kole, U rozkonnych białogłów pan zawsze na leży, Słuchu z złego wiąta i w pobudce gnieś, Co gospodarz wrzeze kiśniczym do stodół zapowiedzi, to niewiasta garścią wywleze, U ludzi się widzisz tego, ni dupiero na własnym zdzibie, Mąż żony głowa, co znaczy bez szyja głowa, Błądzi tam zegar gdzie go często nakręcają. — Brückner: *Język W. Potockiego* (R. A. U. W. F., T. 31 op. 1b., s. 325) wyraz „mopkrotska" w „Balogu" zachodzący, znany tyle co „gorzałka". — Brückner: w *Pamiąt. Liter.* (R. VII, s. 297) wlicza „Balog" do grupy dziełek trywialnych dowcipnych, najbardziej wartych przedwiku; Matlaszewskiego uważa za pseudonim. — Brückner: *Poezja w wieku XVII* (Encykl. Abad. Ung., T. XXI, s. 267) między satyrami obyczajowemi z drugiej połowy XVII w. wymienia i „Balog" nadawszystkiej dostępnemu, ale zabawnej i trafnej. — Brückner: *Studja nad liter. w. XVII* (R. A. U. W. F., T. 57 op. 1b., s. 79) „Dziś Jarzmo Małżeńskie" przypisuje omyłkowo „Bohowiesie" Matłaszewskiego.

26

FIG. 57.

Polish Libraries 2026 Vol. 14

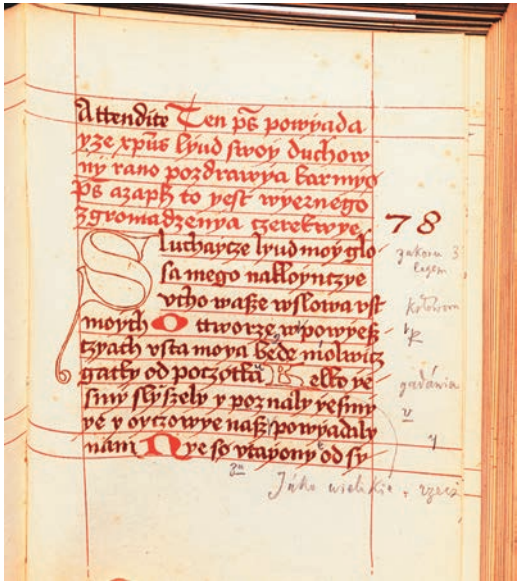

FIG. 58.

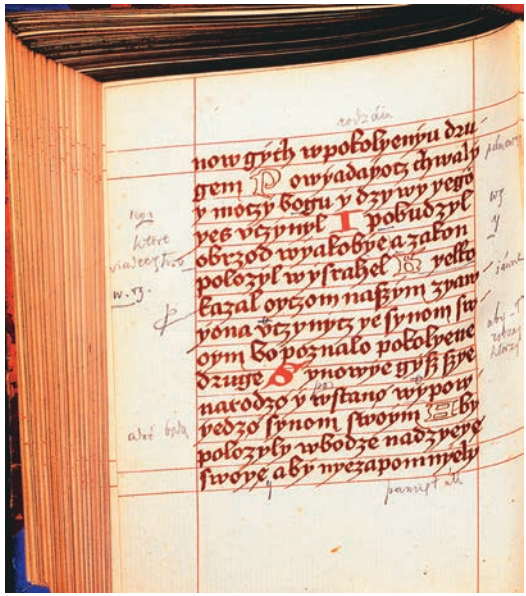

FIG. 59.

A Book Collection as Foundation of Academic Work

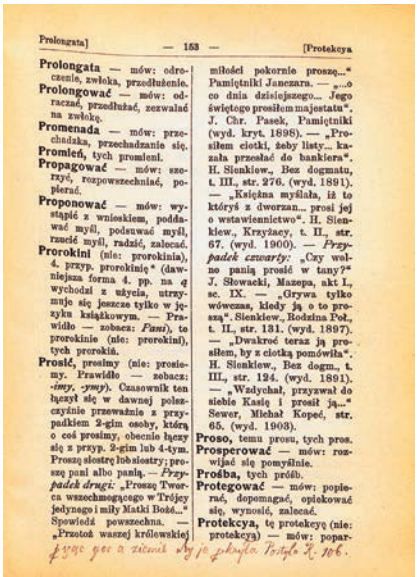

Prolongata] — 153 — [Protekcya

Prolongata — mów: odroczenie, zwłoka, przedłużenie.
Prolongować — mów: odraczać, przedłużać, zezwalać na zwłokę.
Promenada — mów: przechadzka, przechadzanie się.
Promień, tych promieni.
Propagować — mów: szerzyć, rozpowszechniać, popierać.
Proponować — mów: wystąpić z wnioskiem, poddawać myśl, podsuwać myśl, rzucić myśl, radzić, zalecać.
Prorokini (nie: prorokinia), 4. przyp. prorokinię" (dawniejsza forma 4. pp. na -ę wychodzi z użycia, utrzymuje się jeszcze tylko w języku książkowym. — Prawidło — zobacz: *Pani*), to prorokinie (nie: prorokini), tych prorokiń.
Prosić, prosimy (nie: prosiemy. Prawidło — zobacz: *-imy, -ymy*). Czasownik ten łączył się w dawnej polszczyźnie przeważnie z przypadkiem 2-gim osoby, którą o coś prosimy, obecnie łączy się z przyp. 3-gim lub 4-tym. Proszę siostrę lub siostry; proszę pani albo panią. — *Przypadek drugi:* „Proszę Tworca wszechmogącego w Trójcy jedynego i miły Matki Bożé..." Spowiedź powszechna. — „Przetoż waszej królewskiej miłości pokornie proszę..." Pamiętniki Janczara. — „...o co dnia dzisiejszego... Jego świętego prosiłem majestatu". J. Chr. Pasek, Pamiętniki (wyd. kryt. 1898). — „Prosiłem ciotki, żeby listy... kazała przesłać do bankiera". H. Sienkiew., Bez dogmatu, t. III., str. 276. (wyd. 1891). — „Księżna myślała, iż to któryś z dworzan... prosi jej o wstawiennictwo". H. Sienkiew., Krzyżacy, t. II., str. 67. (wyd. 1900). — *Przypadek czwarty:* „Czy wolno panią prosić w tany?" J. Słowacki, Mazepa, akt I., sc. IX. — „Grywa tylko wówczas, kiedy ją o to proszą". Sienkiew., Rodzina Poł., t. II., str. 131. (wyd. 1897). — „Dwakroć teraz ją prosiłem, by z ciotką pomówiła". H. Sienkiew., Bez dogm., t. III., str. 124. (wyd. 1891). — „Wzdychał, przyzwał do siebie Kasię i prosił ją..." Sewer, Michał Kopeć, str. 65. (wyd. 1903).
Proso, temu prosu, tych pros.
Prosperować — mów: rozwijać się pomyślnie.
Prośba, tych próśb.
Protegować — mów: popierać, dopomagać, opiekować się, wynosić, zalecać.
Protekcya, tę protekcyę (nie: protekcyą) — mów: popar-

FIG. 60.

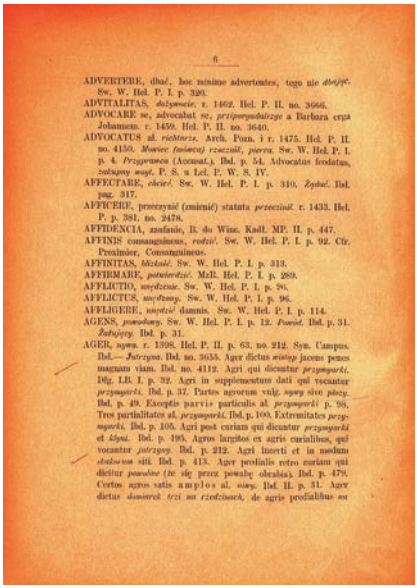

6

ADVERTERE, dbać, hoc minime advertentes, tego nie *dbając*. Sw. W. Hel. P. I. p. 320.
ADVITALITAS, *dożywocie*, r. 1462. Hel. P. II. no. 3666.
ADVOCARE se, advocabat se, *przyporządzyze* a Barbara erga Johannem. r. 1459. Hel. P. II. no. 3640.
ADVOCATUS al. *rychtarz*. Arch. Pom. i r. 1475. Hel. P. II. no. 4150. *Mowicz fauiensi rzeczalk, pisrza.* Sw. W. Hel. P. I. p. 4. *Przygowcon* (Accusat.). Ibd. p. 54. Advocatus feodatus, *zakupny woyt*. P. S. u Lel. P. W. S. IV.
AFFECTARE, *chcieć*. Sw. W. Hel. P. I. p. 310. *Żądać*. Ibd. pag. 317.
AFFICERE, przeczynić (zmienić) statuta *przeczinił*. r. 1433. Hel. P. p. 381. no. 2478.
AFFIDENCIA, zaufanie, B. do Wine. Kadl. MP. II. p. 447.
AFFINIS consanguineus, *rodzić*. Sw. W. Hel. P. I. p. 92. Cfr. Proximior, Consanguineus.
AFFINITAS, *bliskość*. Sw. W. Hel. P. I. p. 313.
AFFIRMARE, *potwierdzić*. MoR. Hel. P. I. p. 289.
AFFLICTIO, *uwydzenie*. Sw. W. Hel. P. I. p. 96.
AFFLICTUS, *uwydzony*. Sw. W. Hel. P. I. p. 96.
AFFLIGERE, *uwydzić* damnis. Sw. W. Hel. P. I. p. 114.
AGENS, *powodowy*. Sw. W. Hel. P. I. p. 12. *Powód*. Ibd. p. 31. *Żałujący*. Ibd. p. 31.
AGER, *ogrom*. r. 1398. Hel. P. II. p. 63. no. 212. Syn. Campus. Ibd.— *Jutrzyna*. Ibd. no. 3655. Agri dictus *wiatyp* jacens penes magnam viam. Ibd. no. 4112. Agri qui dicuntur *przymgorki*. Dlg. LB. I. p. 32. Agri in supplementum dati qui vocantur *przymgorki*. Ibd. p. 37. Partes agrorum vulg. *ogrody* sive *pólcy*. Ibd. p. 49. Exceptis parvis particulis al. *przymgorki* p. 98. Tres partialitates al. *przymgorki*. Ibd. p. 100. Extremitates *przymgorki*. Ibd. p. 105. Agri post curiam qui dicuntur *przymgorki* et *klyni*. Ibd. p. 195. Agros largitos ex agris curialibus, qui vocantur *jutrzyny*. Ibd. p. 212. Agri inerti et in modum *skalowcza* siti. Ibd. p. 413. Ager profialis retro curiam qui dicitur *powalne* (te się przez powałę obrabia). Ibd. p. 479. Certus agros satis ampios al. *niwy*. Ibd. II. p. 31. Agri dictus *domiwrek trzi ow rzedzinsek*, de agris profialibus *ow*

FIG. 61.

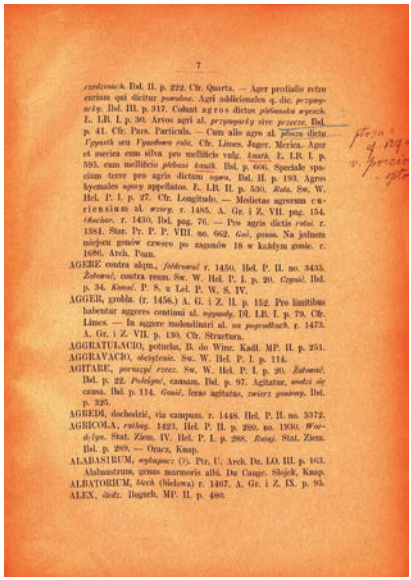

7

czedzina. Dzł. II. p. 222. Cfr. Quarta. — Ager proximus retro curiam qui dicitur *pomalne*. Agri additamenta q. dic. *przysyrky*. Dzł. III. p. 317. Cohuit agros dictos *płotnouka wsyrch*. L. LB. I. p. 30. Arvos agri sl. *przysyrky sive przecze*. Dzł. p. 41. Cfr. Pars. Particula. — Cum allo agro sl. *płocz* dicto *Vyssoth* seu *Vysokow rola*. Cfr. Limes, Jager. Merica. Ager et merica cum silva pro mellificio vulg. *kunik*. L. LB. I. p. 595. cum mellificio *pczbasi kunik*. Dzł. p. 606. Spatium terre pro agris dictum *sqwa*. Dzł. II. p. 193. Agros hyemales *sqwy* appellatos. L. LB. II. p. 530. *Rola*. Sw. W. Hel. P. I. p. 27. Cfr. Longitudo. — Medietas agrorum cu-riensium sl. *wsecy*. r. 1485. A. Gr. i Z. VII. pag. 154. *Oschor*. r. 1430, Dzł. pag. 76. — Pro agris dictis *rolni*. r. 1381. Stat. Pr. P. P. VIII. no. 662. *Goi*, genus. Na jednem miejscu gonów czworo po zagonów 18 w kaszym gonie. r. 1696. Arch. Pozn.

AGERE contra alqm., *folderować* r. 1450. Hel. P. II. no. 3435. *Żałować*, contra reum. Sw. W. Hel. P. I. p. 20. *Cignić*. Dzł. p. 34. *Konać*. P. S. u Lel. P. W. S. IV.

AGGER, groblа. (r. 1456.) A. G. i Z. II. p. 152. Pro limitibus habentur aggeres continui sl. *nyppandy*. Dł. LB. I. p. 79. Cfr. Limes. — In aggere molendinari sl. *na pogrudzech*. r. 1473. A. Gr. i Z. VII. p. 130. Cfr. Structura.

AGGRATULACIO, potucha, B. do Winc. Kadl. MP. II. p. 251.

AGGRAVACIO, obciążenie. Sw. W. Hel. P. I. p. 114.

AGITARE, *poruszyć rzecz*. Sw. W. Hel. P. I. p. 20. *Żałować*. Dzł. p. 22. *Polożyć*, causam. Dzł. p. 97. Agitatur, *wodzi się* causa. Dzł. p. 114. *Gonić*, ferae agitatae, *zwierz gonieny*. Dzł. p. 325.

AGREDI, dochodzić, via campum. r. 1448. Hel. P. II. no. 3372.

AGRICOLA, *rataj*. 1423. Hel. P. II. p. 280. no. 1930. *Wor-d-lyn*. Stat. Ziem. IV. Hel. P. I. p. 288. *Rataj*. Stat. Ziem. Dzł. p. 269. — Oracz, Knap.

ALABASTRUM, *wydymacz* (?). Prz. U. Arch. Dz. LO. III. p. 163. Alabastrum, genus marmoris albi. Du Cange. Slojek, Knap.

ALBATORIUM, *bócik* (bielawa) r. 1467. A. Gr. i Z. IX. p. 95.

ALEX, *śledź*. Boguch. MP. II. p. 490.

FIG. 62.

a question mark and reference to page 127 as well as to the entry 'porcio' [Figs. 61 and 62].[89] This comment may have also been added by Brückner to serve his own purpose.

5. Conclusion and Summary

In the present paper I tried to show although only several, yet representative examples from Aleksander Brückner's books in which traces of his reading can be found, allowing us to reconstruct the manner in which he worked with the text. Bearing in mind that his book collection which could be reconstructed amounts today to about 1,000 items, and that his research activity went on for several decades, it would be stating the obvious to say that there

89 W. Łebiński, *Materyały do słownika Łacińsko-Polskiego średniowiecznej łaciny i starożytności polskich*, Poznań 1885, pp. 6–7 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. A 847/1). As a matter of fact, the entry 'porcio' is on p. 137. In this book we can also find some annotations typical of Brückner: underlining, longer and shorter vertical or horizonal lines, punctuation, etc. – Ibidem, pp. 7, 28–29, 31, or 171.

are still many books which could have been discussed here. They include such ones which contain the whole range of Brückner's traces of reading, thus various annotations (lines, underlinings, punctuation marks, and other graphic signs, etc.), and – to a lesser extent – marginalia in the form of single words, phrases, or page numbers, constituting a reference between two spots in the text, or between the index and the text. To name just one example, let us mention the copy of the *Krótka rozprawa między trzema osobami Panem, Wójtem a Plebanem. 1543 Mikołaja Reja* published by Roman Zawiliński in 1892 [Figs. 63 and 64][90] or *Historya o chwalebnym zmartwychwstaniu Pańskim Mikołaja z Wilkowiecka* published by Stanisław Windakiewicz a year later,[91] in which we come across numerous and varied traces of reading, undoubtedly left by Brückner. It must not, however, be forgotten that in Brückner's book collection there is a number of books which feature no annotations or marginalia, and that there are also books among them which were never read. Some more research would be needed to ascertain the reason for the fact, however, the likely one is that Brückner was presented with many books which remained slightly outside the area of his interest.

The next step to be taken in the research into Brückner's traces of reading – and in a longer run, also the traces of usage – would their detailed characterization and classification in harmony with the already elaborated methodological concepts, applied in other works analysing library legacies of authors or researchers. Bamert's and Wieland's proposals applied in this paper could constitute a convenient departure point, since they allow classification which in many aspects coincides with the traces we find in Brückner's books. This task, however, could be undertaken only

90 M. Rej, *Krótka rozprawa między trzema osobami Panem, Wójtem a Plebanem. 1543*, ed. by Roman Zawiliński, Kraków 1892 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. 2016-SA-649).

91 M. z Wilkowiecka, *Historya o chwalebnym zmartwychwstaniu Pańskim*, ed. by Stanisław Windakiewicz, Kraków 1893 (ZwB Fremdsprachl. Philologien/TB Großbritannien-Zentrum, Call No. 2016-SA-649).

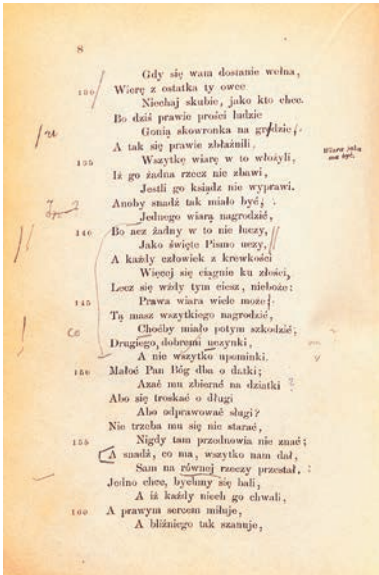

8

Gdy się wam dostanie wełna,
Wierę z ostatka ty owce
Niechaj skubie, jako kto chce.
Bo dziś prawie prości ludzie
Gonią skowronka na grodzie,
A tak się prawie zbłaźnili,
Wszytkę wiarę w to włożyli,
Iż go żadna rzecz nie zbawi,
Jestli go ksiądz nie wyprawi.
Anoby snadź tak miało być;
Jednego wiarą nagrodzić,
Bo acz żadny w to nie uczy,
Jako święte Pismo uczy,
A każdy człowiek z krewkości
Więcej się ciągnie ku złości,
Lecz się wżdy tym ciesz, nieboże:
Prawa wiara wiele może;
Tą masz wszytkiego nagrodzić,
Choćby miało potym szkodzić;
Drugiego, dobremi uczynki,
A nie wszytko upominki.
Małoć Pan Bóg dba o datki;
Azać mu zbierać na dziatki
Abo się troskać o długi
Abo odprawować sługi?
Nie trzeba mu się nie starać,
Nigdy tam przodnowia nie znać;
A snadź, co ma, wszytko nam dał,
Sam na równej rzeczy przestał.
Jedno chce, bychmy się bali,
A iż każdy niech go chwali,
A prawym sercem miłuje,
A bliźniego tak szanuje,

FIG. 63.

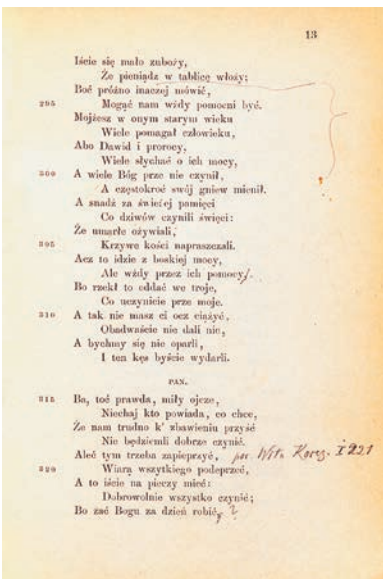

13

Iście się mało zuboży,
Że pieniądz w tablicę włoży;
Boć próżno inaczej mówić,
Mogąć nam wżdy pomocni być.
Mojżesz w onym starym wieku
Wiele pomagał człowieku,
Abo Dawid i prorocy,
Wiele słychać o ich mocy,
A wiele Bóg prze nie czynił,
A częstokroć swój gniew mienił.
A snadź za świeżej pamięci
Co dziwów czynili święci:
Że umarłe ożywiali,
Krzywe kości napraszczali.
Acz to idzie z boskiej mocy,
Ale wżdy przez ich pomocy.
Bo rzekł to oddać we troje,
Co uczynicie prze moje.
A tak nie masz ci ocz ciążyć,
Obadwaście nie dali nic,
A bychmy się nie oparli,
I ten kęs byście wydarli.

PAN.

Ba, toć prawda, miły ojcze,
Niechaj kto powiada, co chce,
Że nam trudno k' zbawieniu przyść
Nie będziemli dobrze czynić.
Aleć tym trzeba zapieprzyć,
Wiarą wszytkiego podeprzeć,
A to iście na pieczy mieć:
Dobrowolnie wszystko czynić;
Bo zaś Bogu za dzień robić,

FIG. 64.

once the precise volume of his book collection is definitely known. Then it would be also possible to answer whether in certain periods of his, after all, long career as a researcher he left more traces in his books than in others, and whether his reading traces differed in particular periods.

At that point it would also be possible to comprehensively examine various relations between the usage traces and Brückner's literary criticism and research. Brückner can definitely be regarded as a professional reader who read his books from the perspective of his own expertise and in the first place in relation to his publicistic activity and research. This can be seen in the numerous reviews he published, whose analysis could allow to trace the relations between the fragments of texts discussed by Brückner and the traces in specific book copies from his collection. It would also be advisable to look from this perspective at Brückner's research texts in order to check if and in what manner he used his books for their preparation. The research into the book collection may thus contribute to achieving a better understanding of Brückner as a researcher and his manner of working, this as seen, among others, in the discussed book by Ujejski on Malczewski. Furthermore, in the reading of the critical editions of literary texts, mainly Old-Polish, Brückner was more interested in the literary text itself, since it is first of all there that his traces of reading can be found, and not so much in the historical or theoretical prefaces, these generally lacking marginalia added in his handwriting. What served him in his research were also in-text references or those between the index and the main book's text. For this reason many of his annotations and marginalia, as well as infrequent intracerpts may be classified as selective and productive receptive traces.

Moreover, Brückner certainly was a critical reader, often putting question marks, corrections, or an underlining where he had any objections to the text. However, it has to be emphasized that he marked those places with high precision and spot-wise, not resorting to more extensive marginalia, such as, for instance, double exclamation marks or lines. In certain cases he did not even

mark all the places of interest to him which he later discussed in his reviews.

The main challenge in analysing reading traces in Brückner's books results from the fact that for several decades they were available to the readers of the Library of the Berlin Institute of Slavonic Studies, owing to which they also bear notes, underlinings, or comments of other readers. Therefore, not all of Brückner's traces can be unequivocally identified as left by him, however, it seems that the more books known for sure as once belonging to the Professor are examined from this perspective, and compared among them, the more reliable conclusions can be reached.

Translated by Madgalena Iwińska